

Koncsol László

Kirakódsdi. Két év Harkácson (1961–1963)

Két rimaszombati hónapom alatt egy feledi kúriában, **Pólos Aladár**ék albérletében laktunk. Gyermeük, a színész **Árpád** még egészen kicsi fiú volt. Feleségem, Katica az ottani magyar alapiskolában tanította a magyart és az orosz, engem vonat vitt naponta a feledi megállóból Batyiba és vissza. Ez tíz-tíz kilométer. Nem éreztük ezt végső megoldásnak, rimaszombati lakást és Katicának ottani állást nem ígértek, ezért Losonc vagy Fülek felé kémlélődtünk. A Losonci járás tanügye befogadott volna bennünket, egyik szabadságos hetem során tárgyaltam is róla az osztályvezetővel. Lakhattunk volna Persén, az apósoméknál, s ezzel átmenetileg, amíg városi szolgálati vagy szövetkezeti lakáshoz nem jutunk, a nagymamával gyermekünk felügyeletét is megoldottuk volna, de a Rimaszombati járás tanügyi főnöke, **Pavol Vančo** hallani sem akart távozásunkról. **Csontos** igazgató úr is kapaszkodott belém, felmondó levelemre nem válaszolt, hiába vártam postáját párkányánai ezredemnél; amikor még egyenruhában fölkerestem, bevallotta, hogy azért nem felelt, mert kurta batyi szolgálatomat jónak találta, az iskolának éppen ezért szüksége van rám. Utána Vančohoz mentem, aki előadta, hogy két diplomás pedagógust nem engedhet ki a járásból, épül viszont a harkácsi, modern alapiskola, magyar és szlovák tagozattal, ahol mindketten taníthatunk. Az iskolához emeletes szolgálati lakótömb készül, a kettőt egyszerre adják át, leszerelésem után mindjárt be is költözhetünk. Van ott óvoda, lesz étkeztetés meg minden. Az új iskola a Turóc-völgyi gyerekek részére épül, ők eddig a sajógömöri alapiskolába jártak, átszállásokkal, sok veszéllyel és töredelemmel. Itt sokkal jobb lesz nekik. – „Nem tudod, hol van Harkács?” – kérdezte, s falitérképén megmutatta a helyszínt: Harkácsot és Sánkfalát a közelmúltban egyesítették, új neve Gemerská Nová Ves, magyarul Gömörújfalú, ilyen néven keressem. Tornalja fölött Jolsvának és Muránynak tíz kilométer, Tornaljáig vasút, onnan autóbusszal tovább a faluba. Batyiból busz is jár Tornaljára, mondta, úgy egyszerűbb.

Napomból többre nem futotta, visszautaztam Feledre, előadtam a hallottakat, s megkértem Katicát, alkalomadtán ugorjon át Harkácsra, a faluba, amelyről addig nem is hallottam, s nézze meg, mi a helyzet az iskola és a szolgálati háztömb körül. Ez már valamikor 1961 tavaszán játszódhatott le. Feleségem leveleit megőriztem, s tudom, hogy elment Harkácsra, majd jelentette, hogy az iskola valóban épül, de a pedagógusház még alig látható, talán csak alapozása körül kapirgál egy-két ember. Hülyén jóhiszemű vagyok, a sereg is gúzsba kötött, a laktanya nem galambdúc, mondta egyszer zömök, kőkemény törzsfőm, „Mobutu” őrnagy, amiként a fiúk egymás közt becézgették, s el sem tudtam volna képzelni, hogy egy járási hivatal osztályvezetője ne mondana igazat. Nem hiszem, hogy föllentett volna, valószínűbb, hogy hatalma megtört az építő vállalat emberein.

1961. augusztus 30-án mint pedagógus az általános csehszlovák mozgósítás ellenére (berlini fal!) elhagytam, civilben, nyitratapolcsányi tüzéraktanyámat, s hazavonatoztam. Haza, apósomékhöz, Persére. Deregyőre, Édesapámhoz nem mehettem, két nap múlva kezdődött az új tanév, nem értem volna vissza Harkácsra, maradt a postai tudósítás, hogy az angyalbőrt levettem, páncéltörő lövegeinknek nélkülem kell boldogulniuk. Ott van nekik, igaz, egy másik tüzérezednél, **Tőzsér** barátom. A szerelvényen találtam egyetemi hallgató és szobatársamat, **Tankó Laci**t; ő is leszerelt, ugyanabból az okból, amelyikből én. Másnap hajnalban megváltottuk Katicával menettérti jegyünket Tornaljára, ahol aztán buszra szálltunk. Állt az iskola, de ház még sehol, lassú, vontatott növekedését egy évig figyeltem az iskola délre néző ablakaiból, óráim alatt; egy-két munkás szöszmötölt rajta, jöttek, majd pár órára fölszívódtak, üldögéltek, falatoztak, söröztek, aztán mentek valahova fusizni. Az iskola udvara a jászói premontriék nagy, szétzilált harkácsi háza mellett hevert, a szintén tönkrevert, romos **Draskóczy-Spanyol**-kastély parkja pedig tele volt az építkezés törmelékeivel. Eltakarításuk ránk, pedagógusokra és tanítványainkra várt, s mindjárt egy vékonypénzű, magyarul állítása szerint nem is értő komor, zárkózott szlovák igazgató vezénylő pálcája alá kerültünk. Vegyész volt, felesége óvónő. Családjával az iskola épületében kialakított szolgálati lakásba települt, nekünk helyettese, **Horváth István** sánkfalusi tanító bácsi szerzett albérletet egy gazda, **Vastag István** portáján, közel az iskolához. A hosszú ház első szobáját kaptuk meg hárman, feleségemmel és jó másfél éves kisfiunkkal, Lacikával. Vastagék két gyermekét, **Pistát** és **Lenkét** két évig tanítottuk. Végre legalább egy mellékágon, a pedagógiában azt művelhettem, amire tanulmányaim képesítettek. Oktathattam és nevelhettem egy szlovákiai magyar vidék, néhány gömöri patak völgy gyermekeit. Hivatásaimat mindig komolyan vettem, ha az Úr ebbe a szolgálatba tuskolt, ebben kell minden erőmmel és tudásommal helytállnom, ezzel tartozom a gyerekeknek, szüleiknek, a magyar iskolának és általában a felvidéki magyar tanügynek, ha már a szülők minden ellenpropogandával szemben, egyébként okosan, kicsinyeiket ezekben az intézményekbe irányították – de nem utolsó sorban magamnak is, hiszen nem hozhatok szégyent a magam és családom fejére. Lelki szemem előtt mintaként azok a kiváló oktatóim és iskoláim lebegtek, akik és amelyek szolgálatukkal bizonyították, hogy ugyanígy gondolkodnak hivatásukról. Felelősek tanítványaikért és az iskoláért.

Vastagék konyhájától egy lefüggönyözött üveges ajtó választott el bennünket. Az ő családi ágyukban aludtunk, holminkat bőröndökben az ágy alatt meg a szekrények tetején tároltuk. Katica reggeli-esti toalettijével a fatartóba húzódott, én az udvari lavórban mosakodtam, míg lábam körül egy barátságos korcs kutyus sündörgött Pizu névvel,

kisfiunk olthatatlan örömére. Pizut egy vesszőcskével terelgette az udvaron, fotónk is van róla. A kutya a kisgyerekek ösztönös pajtása, nem bánta, hogy gyermekünk abajgatja, csak minket zavart egy kicsit a dolog. Szeptember közepén a gazda befogta a szövötkézet lovait a hosszú hegyi szekérbe, ha jól emlékszem, ezek eredetileg mind az övéi voltak, az erdő mélyén megvettük téli tüzelőnket, s hazafuvaroztuk.

Így éltünk egy hónapig, de miután konyhánk nem volt, minden hétvégén hazavonatoztunk Persére. Addig az óvoda kosztját fogyasztottuk. Aztán, ugyancsak Horváth Pista közbenjárásával, áthurcolkodtunk **Gál István**ék alsó faluszelei albérletébe, **Kiss Zoli** kollégánk tőzsomszédságába, a ház két homlokzati szobájába, ahova már bútorainkat, gúnyánkat, Lackó rácsos kiságyát és könyveinket is berakhattuk. Volt kályhánk, az udvarban fűrészeltem, aprítottam az átszállított fát, készítettem a gyújtóst, hordtam be a szenet. Juliska néni megengedte, hogy Katica a nyári-konyhájában főzzön, s örültünk az életnek és egymásnak. Gálék kislánya, a tizenkétéves **Marika** két évig feleségem osztályába járt. Később még sokáig, Katica megbetegedéséig leveleztek.

Szerettük a Gál családot. Juliska nénénk vigyázott Lackóra, főzött neki, ha kellett. Az öreg Pista bácsi, a nagypapa tündéri öregúr volt, meséskönyveket olvasott a délre néző, meleg őszi eresze alatt, és egész éjjelével a mesék világába olvadt. Hitte az ördögöket, a tündéreket, a királykisasszonyokat, a bakaraszt, az üveghegyet, mindent, amit a mesemondók képzelete valaha is megalkotott, s alig akadtt már egyéb dolga, mint naponta kihajtani a libákat a völgy nyugati lejtőjén nyújtózkodó legelőre, az erdők alá, a juhakol közelébe, ahol egy jóvízű forrás is fölbuzogott. Katicával olykor mi is fölkapaszkodtunk forrásvízért a csorgó, vagy gömolyéért az akolba, az erdő alá. Tovább nem mentünk, mert Katica félt a vaddisznóktól.

Kisfiunk tavaszra már betöltötte második életévét, elég biztos léptekkel mozgott, s ha Pista bácsi kieresztette lúdjaikat rekeszükből, „*Gyere, tőkös inas, kihajtjuk őket legelni*”, mondta Lackónak, s a két kisöreg kézenfogva, bot-

Gál Pista bácsi és Juliska néni

jával-vesszejével az ösvény széli gyomot piszkálgatva-borzolgatva megindult a lusta kapaszkodón a libák után, az erdő alá. „*Mi leszel, ha megnősz?*” – kérdezte gyermekünkötől Pista bácsi. *Dondojaművész*, mondta a kicsi. „*Harangozó leszel te, nem zongoraművész*”, replikázott az öreg, s ettől fogva Lackó is így jósolta meg jövődjét. Gálék szintén Pizu nevű kutyája is jóbarátunk volt, neki még lesz egy különös szerepe történetünkben. Lackó már sok mindent értett, de beszélni még keveset beszélt. *Cicinana* és *Cicipapa* voltunk, „*nem tett putti*”, háritotta el magától a burgonyát, „*ette tatátá*”, mondta, ha mamája a kis éjjelire akarta ültetni, s gyakorolni kezdtem rajta nyelvművelő tudományomat. Mentünk Gáléktól az óvoda felé, ült a karomon, s mutattam neki, hogy ez itt a fa. Mondjad, hogy fa. A kicsi addig illesztgette egymáshoz hangképző szerveit, amíg a szót ki nem mondta. Akkor következett a fű. Előbb-utóbb, az óvodáig ez is sikerült neki. Megvolt az első anyanyelvleckénk: fog ez menni! Jóval később került a kezembe **Weöres Sándor** *Fű, fa, füst* című verse:

„*Özönvíz-táj ez, tág és szédítő,
a kőkorszaknál ősibb az idő,
emlékezés sem kísér az uton –
Ekképp mesélték, csak innen tudom:
mikor pelenkám volt még és dadám
s a Hold kezemnél ült az almafán,
az 'ee-ee' és 'papa-mama' után
az első, amit kimondott a szám:
'fű, fa, füst'.*”

A kis Lackó Juliska nénivel

Laci fiunk is így kezdte, a fűvel és a fával. A füst valamikor később jöhetett, de jött az is. Azóta persze ledoktorált, és több nyelven is meg tudja nevezni a fűvet, a fát – és a füstöt. Mivel azonban nógrádi és gömöri palóc-barkó közegben cseperedett, és imádta Persét, még pozsonyi magyar gimnáziumi éveiben is ezt az idiómát beszélte.

Harkács és Sánkfalva/Sánkfala/Sánkfalu múltjáról itt nem kívánok értekezni, nem az én tisztem. A **Borovszky**-féle vármegye-monográfia, **Ila Bálint** nagy műve, **Ujváry Zoltán** könyvei, **Ág Tibor** népdalgyűjtése, **Tököly Gábor** és **B. Kovács István** munkássága, **Erdélyi Géza** építészeti monográfiája meg a honismereti és műtörténeti (magyar és szlovák nyelvű) munkák dióhéjban elmondják, amit tudnunk illik róluk. Gömör és Kishont vármegye kimeríthetetlenül gazdag bölcsője a történelemnek, a váraknak és templomoknak, a néprajznak, az építészetnek, a kultúrának, s a B. Kovács István által szerkesztett *Gömörország* c. folyóirat ontja az országhatáron átnyúló térségről írt történelmi munkákat. Én most **Fényes Elek** 1851-ben kiadott statisztikai könyvéből (*Magyarország geographiai szótára*) idézem a *Harkács* szócikket: „*H a r k á c s, magyar falu, Gömör vmegyében, Lökösháza és Sánkfalva szomszédságában, ut. p. Tornaljától, valamint Pelsőctől 1 mfd. Nyugoti oldalán a Jolsva felé vivő országút megy, keleti oldalát pedig a Turócz vize mossa. Lakja 519 r. kath., 22 ágostai, kath. templom; 1 3/8 urbéri, 19 2/8 majorsági telek, 658 hold erdő. Szántóföldje mindent megterem, rétjeit kétszer kaszálja; a lakosok fazekat készítenek. Diszesiti e falut Draskóczy Sámuel úr kastélya, és csinos gazdasági épületei; van pálinkaháza, s a jászói prépost-*

ságnak emeletes háza. Bir továbbá két vendégfogadóval, mellynek egyike Draskóczy uré, másika a prépostságé.” Ugyanitt, jó százötven esztendeje: „*S á n k f a l u, helység, Gömör v.-megyében, Harkács tőszomszédságában, a Jolsva és Kövi völgyéről lejövő, s itt összevágó országút mentiben a Turócz vize mellett lapos helyen fekszik. A lakosok száma 458 megy, kik főleg r. kath., és mindnyájan magyarok. A közbirtok áll 12 urbéri, 10 5/8 majorsági telekből, 26 zsellérből és 7 lakóból; 1096 hold erdőből; a Turócz vizén van Draskoczi Sámuel urnak malma. E helységet Draskoczi Sámuel ur bírja, – a lakosok fazekasok, mindamellert mindent megtermő szántóföldjeiket is jól mivelik.*” – Kövit is említi Fényes Elek, s megírja róla, hogy nagy szlovák falu, 43 kat. és 2339 lutheránus lakossal, az evangélikusok templomával. „*A lakosok csaknem minden háznál pálinkát égetnek*”, írja Fényes a köviekéről. Itt fazekasok, főnt szeszégetők iparkodtak. Sajnos, mire Harkácsot megismertem, a faluban már sehol sem forgott a fazekaskorong.

Indult az 1961/62-es tanév, s a 7. osztályt kaptam, ha jól emlékszem, huszonkét tanulóval. Jobb, fogékonyabb és kedvesebb tizenkét-tizenhárom éves diáksereget álmódni sem lehetne. Magyar és szlovákot tanítottam nekik, s persze végeztem az osztályfőnöki munkát. Amíg egy nagy rakás Tornalján vett könyvvel le nem raktam az iskolai bibliotéka alapjait, de utána is, osztálykönyvtárt szerveztünk egy lakatra zárt szekrénybe gyűjtött kötetekből. Ezek a tanítványaim tulajdonát képezték, volt belőlük vagy száz munka, ezeket csereberélték, s vitték haza, olvasni. Szemléltető eszközök híján magunk készítettünk főleg

Kóncsol László osztálya 1962-ben

szlovák nyelvtani táblázatokat; ha valaki eltévedt a nyelvtani nemek és ragok útvesztőjében, másikkal a megfelelő pontra bökött, s mehetett a szekér tovább. Tanítványaim a nyelvre is fogékonyak voltak. Volt egy diákom az alsóbb osztályban, talán Lőkősházáról, akit csak – és ezt most töredelmesen bevallom – egy pofonnal tudtam megfigyelmezni. Kihívón nem figyelt, és kihívón ignorálta a szlovák nyelvet. Magas, szálegyenes, jóképű és jó mozgású tizenhárom éves kamasz volt, s a nem tudom, hányadik figyelmeztetés után elrepült a tenyerem. Ha valaki szól, **Makarenkó** nevelésméletére hivatkoztam volna, de nem volt rá szükségem. Jött aztán a pályaválasztás pillanata, s tanítványom a zólyomi erdőipari technikumba jelentkezett. Sikeres felvételi vizsga árán juthatott csak az intézménybe, s megijedt, mert fogalma sem volt a szlovák helyesírásról. Megkért, foglalkozzam vele. Heteken át gyúrtuk délután a táblánál a problémákat, a szabályokat, szavakat és mondatokat, s a gyermeket fölvetették a helyre, amelyről álmodott. Utána, már Pozsonyba, köszönő levelet írt nekem. – Érdekes, némileg az akkori időket is jellemző vitám támadt egy fiatalabb tanítványom mamájával. Szülői értekezletet tartottunk, s Horváth Pista áthívott a fiúcska osztályába. A mama kikelt ellenem, hogy gyermekének ellenőrzője szlovákból kitűnő osztályzatokkal van tele, bizonyítványába viszont közepes jegy került. Micsoda dolog ez, kérdezte, s majd ők megmutatják, hol lakik a magyarok istene, mert férje vezeti a községi pártcsoportokat, és hatalma van hozzá. Tanári noteszomban mutattam meg neki, hogy gyermekük az egyik órára felkészül, és valóban kivágja a rezet, de aztán nyilvánvalóan elbízta magát, és a következő óra anyagát nem tanulja meg. Elégtelent kap, de ilyenkor az ellenőrzőjét letagadja, nehogy odahaza kikapjon érte. Az asszony nyíltan kedvezést követelt a fiának, jó bizonyítványt, hogy tovább tanulhasson, mire megmagyaráztam, hogy esetleges kedvezéssel, ha férjének pártbeli pozíciója előtt meghunyászkodnék, semmire sem mennének, mert az apa politikai hatalma a község határánál véget ér, Kassán és az egyetemen viszont már a fiának kell helytállnia magáért. Gyermeküket kell ráncba szedniük, rendszeres, becsületes munkára szorítaniuk, s akkor minden rendben lesz, a fiúcska tehetséges, fogékony, jó a nyelvérzéke. A mama megnyugodott, s nem volt több bajom velük. Másnap a fiúcskával rendeztük a kérdést, elmondtam, milyen kellemetlen helyzetbe sodort a füllentéseivel, s bocsánatot kért.

A 8. évfolyamban a nekikamaszkodott fiúk ficánkolni kezdtek, izegtek-mozogtak, morgolódtak, kezdtek a felnőtteknek nem köszönni, renitenskedni, és így tovább: ismerjük ezeket a természetes és szükségszerű serdülőkori kilengéseket. Aztán megbeszéltük, hogy rendben van, értem én, ők már viszonylag nagy fiúk, kinövik lassan ezt az iskolát, de ha tovább mennek, márpedig ez vár rájuk, akkor ismét nagyon kicsik lesznek, s ha netán, reméljük, leérettségiznek, és feljebb lépnek, az egyetemen megint kicsik lesznek, ha bevonulnak, egy évig kiskatonák lesznek, munkahelyükön ismét tapasztalatlan kezdők lesznek, és így tovább: tessék ezeket a lépcsőfokokat alázattal

taposni, úgy lépdelni szépen fölfelé. Többé nem volt velük bajom, okos, aranyos gyerekek voltak, mind vitték valamire.

A családfő – **ifjabb Gál István** – komoly, higgadt gyári munkás volt, ha jól emlékszem, Nagyrócén dolgozott. Hétvégeken sokat beszélgettünk. A közellátás gyalázatos, kritikán aluli szinten folyt, tejet egy felvégi háztól hordtunk minden este, csak nekik volt már tehenük a faluban, ha jól emlékszem, két-két litert, a gyerekek kedvéért főleg, mert Katica kishuga, a kisiskolás **Annuska** is hónapokat töltött nálunk, s kellett a kicsiknek a fölözetlen, friss, habos, zsíros tehéntej. Húst hétszámra nem láttunk a boltból, **Pecsők** bácsi, az öreg hentes a közeli húsbolt előtt süttette magát az erdő és rét illatú gömöri nappal, s ha kérdeztem, van-e valami áruja, csak legyintett: „*Nincs itt, tanító úr, semmi. Hiába rendelek, a központ nem szállít.*” Szombatonként hoztak valami kevés húst, nagyritkán zsírt is, de csak az kapott, aki a fél éjszakát a bolt előtt ülte végig, és kivárta a sort; az emberek széket hoztak hazulról a fenekük alá. Mi inkább Persén töltöttük a vasárnapokat, jóllaktunk, és vittünk is ezt-azt Harkácsra. Vaj, sajt néha, a vegyesboltban. Kenyér azért volt mindig, amennyit a kereskedő rendelt, szólnunk kellett neki, de zöldségért már leginkább Tornaljára kellett beutaznunk. Hiánycikk volt például a hagyma. Erre élesen emlékszünk, mert egy színes élményünk fűződik hozzá.

Az iskolai éttermet csak második harkácsi tanévünkben nyitották meg, addig mindhárman az óvodában ebédtünk, ahova kivételképpen, mert, ugye, szükség törvényt bont, kisfiunkat is befogadták. Hova is tettük volna...? De az igazgató felesége is az óvodában dolgozott, s nem bírt belenyugodni, hogy kétéves gyermekünk már óvodás lehet. Szerencsére nem ő, hanem **Vitkó** néni igazgatta az óvodát. Bölcsődéje a falunak nem volt. Gyermekünk még nem volt teljesen szobatiszta, pedig nagyon igyekeztünk, 1961 karácsonyán a földiszített fát is apró, kerek fehér trónusán ülve rántotta magára, de lázongott a reggeli kisedény ellen; „*de cíúcinana, ette tatátá*”, mondta, nekünk viszont szaladnunk kellett az iskolába, s ha megtörtént a baleset, az asszony undorodott a pelencacserétől. Ha neki kellett a műveletet elvégeznie, rongyot csavart egy hosszú botra, vízbe mártotta, s messziről mosta meg a gyermek popsiját. Ezt Vitkó nénénk, az óvoda igazgatója mondta el nekünk kacagva. Mi tagadás, ilyen eredeti technológiával sem korábban, sem azóta nem találkoztunk, szabadalmaztatni aligha lehetne. Nem emlékszem, hogy ezzel az asszonnal a köszöntésen kívül akár egyetlen mondatot is váltottam volna, aki pedig ismer, elhiszi, hogy nem az én hibámból. Nem tudom, csak sejtem, miért jöttek, ki küldte őket ebbe a magyar közegbe. Ellenség módján viselkedtek.

Ha nem gyűlt össze elég gyermek az óvodában, a kicsiket hazaküldték vagy vitték, az intézmény bezárt, és aznap nem főztek. Előfordult, hogy ebédre menet az ajtót kulcsra zárva találtuk. Mit együnk? – így szólt a nagy kérdés. A vegyesbolt délben zárva, irány a húsbolt. Az persze üres, Pecsők bácsi a vállát vonogatja, és tehetet-

lenül tárja szét két karját. „Semmit se küldtek, tanító úr, ami kevés volt, az mostanra elfogyott.” Megyek a szomszédos kocsmába, ahol **Tamás Sándor** bácsi, egy Argentínából visszatért, jóízű öregúr, külsejében is az ottani puszták lovas tehenészeihez hasonult harkácsi vagy sánkfalusi férfi viszi a dolgokat. Panaszom hallva rámutat néhány konzervra, amely a kocsmá pultüvege alatt darvadozik. „Van itt néhány doboz, jó régen itt hevernek már, a kutya se viszi őket, megpróbálhatja tanító úr, de nem ajánlanám. Rimaszombati babkonzerv, ki tudja, mikor csinálták...” Valamit ennünk kell, mondom, hátha jó még, és az egyik nagy, kerek dobozt megvásároltam. Hazaviszem, fölnyitom, fölrajuk a gyorsfőzőre, s mindkét szobánk valami elképesztő bűzzel telik meg. Ablakokat-ajtókat nyitunk, undorral viszem ki az egészet az udvarra, hívom Pizu kutyát, s teszem a lehűtött masszát az orra elé, de a drága ebecske csak beleszagol, és szó szerint, ahogy mondom, a tányérba vizek. Ez bizony valóban a kutyának se kell. Nem tudom, ezek után mit ebédeltünk, valószínűleg vajaskenyeret téával.

Egyszer, már 1962 koraőszén kísértáltunk Katicával a Turóc menti legelőre. Hűvösbe hajló késő délután volt, vállamra ballonköpenyt kanyarítottam, és kézenfogva, madrigálokat és népdalokat dudorászva, ahogy az *Ifjú Szívek* egykori boldog dalosaihoz illik, ballagtunk az erdő felé, amely erős visszhangokat vetett. Ő hirtelen lehajolt, s egy hatalmas fehér harmatgomba-fejet kapott föl. (Ez, tudjuk, a marhalegelők tipikus gombafajtája, trágyázott gyepeken nő, s máshol a neve csiperke.) Volt egy tenyérnyi.

Nézem az őszi, barnászöld gyepeket, s itt is, amott is nagy, fehér csiperke-fejek világítanak. Lekanyarítom köpenyemet, s gyűjtjük bele a temérdek illatos növényhúst. Nem véletlenül írom így, mert a gomba az evolúcióban félúton rekedt meg a növény- és az állatvilág között, húsa valóban hússzerű fehérje. Hamarosan egy nagy teknőnyi friss növényi-állati fehérjével botladoztunk haza a zombékokon. A zsákmány egy részét elkészítjük vacsorára, mondtuk, valamit megtartunk másnapra, a többit barátainknak ajándékozzuk. Így terveztük a ragyogó, ízes-illatos közeljövőt. Akkor már a pedagógusház egyik első emeleti lakását laktuk, s kezdtük volna készíteni a sült gombavacsorát, de hagymánk nem volt, mert akkor ezt a zöldségfélét sem a boltban, sem a piacon nem árulták, hiánycikk volt, szűk keresztmetszet, ahogy akkor becézték ezt a gyalázatos tüneményt. A faluban mindenkinek volt kertje, ahol a hagyma is megtermett, de mi csak a boltokra számíthatunk, amelyek viszont ástoztak az ürességtől. Szaladtam az egyik, a másik, a harmadik szomszédba, végül valahol a harmadiknál a háziasszony fölment a padlásra, és lehozott vagy öt fejet azzal, hogy adjuk meg, mihelyt lehet, mert az ő tartalékaik is fogyóban vannak, az idén valahogy keveset duggattak, a piac pedig kiürült. Így készülhetett el a gombavacsoránk, s mivel akkor még élt Édesapám, tőle kértem egy hagymás csomagot, amelyből tartozásomat is megadhattam. Volt a csomagban vagy tíz kiló, ha nem több, fokhagymával dúsítva, mert azért is az arany árát kérték el a titkos házipiacokon, Tornalján vagy Rimaszombatban.

A harkácsi tanári kar 1962 júniusában. Kocsol László az álló sorban jobbról a harmadik

A harkácsi tantestület örömeire szerveztek egy szak-szervezeti buszkirándulást a brünni vásárra. Azért is szívesen mentünk, mert négy hónapig egy ottani laktanyában múltam az időt, s gondoltam, Katicának is megmutatom a városból, ami pár lopott óra alatt megszemlélhető. Brünn, és ezt külön szerettem benne, a könyvesboltok városa volt, ahány utca, annyi könyvkereskedés, néhol kettő is, meg Kazinczy tömlőce a várban. Azt hittem, hogy a brünni boltok is ugyanolyan üresek, mint a mesés gömöri völgyek falusi üzletei, de cáfolatul árutól roskadozó kirakatokat találtam, gúlákba halmozott vaj- és sajt-kockákkal, a húsboltokban húst mázsaszámra, zöldséget, gyümölcsöt, déli fajtákat is – Brünn a nyugati vásárlatógatók kedvéért afféle Patyomkin-várossá lépett elő. Aztán visszamentünk a szűk keresztmetszetek dél-szlovákiai világába, a hiányok, a nincsek, a „sajnos, elfogyottak”, a „talán holnapok vagy holnaputánok” közé.

Kartársaink jobb feltételek közt éltek napjaikat, volt házuk, kertjük, gyümölcsösük, a matematikus **Marton Gyula** méhészkedett, **Horváth Pista** méhészkedett, kertészkedett, vadászott, gombázott, néhány kollégám nyáron traktorra, talán kombájnrá is ült, csépelte, szántott, vetett vagy szemet szállított a nagy magtárakba, így keresett néhány ezer koronát a fizetése mellé, amíg mi ezekben a dolgokban nem vehettünk részt. A kereskedelemnek kiszolgáltató városi emberek módján éltünk kevés pénzből – két kis tanítói fizetésből – egy áruval gyatrán ellátott, az emberek gazdaságaiból kiforgatott településen. Kolléganőnk és barátunk, **Svantner Sárka**, **Vass Sándorné**, akivel máig kapcsolatban állunk, s akire távozásunkkor pálmánkat örökítettük, Perpespusztán élt a szüleinél, ősei híres juhászok voltak, s olykor meghívott bennünket tanyájukra. Fényképek őrzik látogatásaink emlékét.

1978/79-ben egy nagy pozsonyi nyomda foglalkoztatott, s egyik revizortársam, egy nyugdíjas újságíró számolt be nekem esti műszakunkon, a képes hetilapok szakmai revíziója közben csízi gyógyfürdőzéséről. Kifejezetten sajnálja az ott élőket, mondta, miután visszatért Gömörből. Boltjaik üresek, s minden áruért, legyen az élelmiszer vagy iparcikk, de legfőképpen élelmiszer, a közeli magyarországi boltokba kell átjárniuk. Megveszik a tízkoronás kilépőt, a betétlapot, átmennek Putnokra, Ózdra, Bánrévére, s hozzák a vaját, tejet, húst, zöldségfélét. „Kifejezetten sajnálom őket”, mondta. „Vyslovene ich lutujem.” Kifejtettem neki, hogy tizenhét-tizennyolc éve azon a környéken tanítottunk, s akkor is ilyen volt a helyzet. Az a gyanúm, hogy tudatosan teszik ezt így valakik, hiszen nálunk hangsúlyozottan és nagy nyomatékkal mindent terveznek, tudományos, átgondolt tervgazdálkodás folyik az országban, nyilván a közellátást is átgondoltan irányítják így, hogy az emberek menekülésre kényszerüljenek a régióból. Északra, a koncepció szerint jobban ellátott régiókba, a lázasan épülő panelházak betonerdejébe. Mutattam kolléganőmnek az éppen esti revízióknál fekvő színes lapok, a *Slovenka*, a *Život* próbanyomatait, amelyekben számról számra hirdetések szóltak a szlovák ajkú északon és a magyar délen zajló vállalat-alapításokról és

munkaerő-toborzásokról. Az északi üzemekbe következően déli (magyar), a déliekbe északi (szlovák) munkásokat csábítottak. Ez volt a távlatos belső lakosságcsere jól végiggondolt módszere.

Egyszer akkortájt, a hetvenes években meglátogattam sárospataki nővéremet, s Deregyőre, Édesapám sírjához a Sárospatak–nagykaposi buszjáratral jöttem át. Patakon és Sátoraljaújhelyben teli élelmiszeres kosarakkal és táskákkal fölszerelt Nagykapos környéki asszonyok lepték el a nemzetközi járatot. „Hát már petrezselymet sem árulnak Kaposon?” – nevetett a magyar vámtiszt. Tízezrek hagyták el akkor mindent megtermő falusi kertesházait, templomaikat és temetőiket, s költöztek az öntött vasbeton falak közé, ahol mindent a rosszul ellátott boltokban kellett megvásárolniuk. Akinek még élt otthon valakije, az ezért-azért visszajárt, vagy csomagokban kapta a segítséget.

Gáléknál 1962 őszeig laktunk. Az új tanévet még az ő házukban indítottuk el, de valamikor szeptember végén több, mint egyéves késéssel megépült a pedagógusház, s tanítványaink önkéntes segédletével behurcolkodtunk. A kislányok segítettek a takarításban, mosták az ablakokat, fényezték a parkettet, miközben énekeltünk, játszottunk, a kis Laci is ott téblábolt, a kamaszodó leánykák dédelgették – örültünk egymásnak. Volt két szobánk, egy tágas, fölszerelt konyhánk, kis éléstárunk, előszobánk, modern illemhelyünk és kádas-mosdókagylós fürdőszobánk, minden csapból bőven csobogó vizekkel. Úgy emlékszem, hogy mosógépünk is volt már. Az alagsorban pincénk szénnek, fának, burgonyának. Szárnyaltunk a boldogságtól. Volt egy aranyos fiacskánk, Persén a nyári szünidőben, két Ipoly-parti sütkérezés közben megfogant második gyermekünk, akiről látatlanban is tudtuk, hogy kislány lesz, és Katicának fogjuk keresztelteni. Így is történt, brünni kirándulásunkon az én hitvesem már megállította a buszt, mert hánynia kellett, s kaptunk a gyalázatos első után, akinek el kellett tűnnie életünkéből, a faluéból is, egy új direktort, aki szintén szlovák volt ugyan, de magyar feleséggel, és látszott rajta, hogy tisztességesebb, emberibb ember, és volt végre saját kétszobás otthonunk, amely akár életünk végéig biztos, kényelmes keretet ad majd napjainknak. Ha maradnunk kell, hát maradunk, jó itt nekünk, ahogy Péter, a tanítvány mondta volt a hegyen, nekünk már van hajlékunk, Jézusét és a prófétákét is megépítjük, s jöhet a földi-mennyei örökkévalóság.

Harkács érezhetően befogadott, magáénak érzett bennünket, s mi szívünkbe fogadtuk Harkácsot és Sánkfalát. Jó lesz itt nekünk, nekem is, aki eredetileg egészen más vizeken, szabadabb tengereken-óceánokon képzeltem el jövőm életemet. Írni szerettem volna, szövegmagzatok mocorogtak, rúgkapáltak, feszengtek bennem, ámde a pályán, amelyre sorsom sodort, nem hordhattam ki őket. Ennek ellenére szerettem Harkácsot, a gyerekeket, a szülőket, a falu és a környék embereit, a pályatársakat, a tündéri tájat, a környék archaikus, legarchaikusabb palóc tájnyelvét, azt a sajátos, éneklő hanghordozást, amelynek

párja sehol a magyar nyelvterületen nincs, amelynek kicsúcsosodása a hanvai **Igó Aladár** utánozhatatlan magyar idiómája, és megszerettem a tanítást meg az embernevelést. Mindezt a környék nagyszerű gyermekanyagának is köszönhettem. Kerestem a magyarázatát, s a gömöri emberek sajátos létfeltételeiben véltem megtalálni. A kevés termőföld nem kötötte meg őket, ha úgy jött, legeltettek, erdőt műveltek, vadásztak, követ vágtak, ércet, szenet bányásztak, vasat öntöttek, kőfalakat raktak, korongoztak, kereskedtek, minden úton-módon iparkodtak életükért, s ez a mozgékonyág egy ezredév alatt a génjeikbe ivódott. A sors külön ajándéka volt számomra, egyéb adományai között, hogy ilyen kedves, fogékony, nyitott, tudásra szomjas-éhes gyerekek közé vezérelt. Nem én akartam, Isten volt sorsom kovácsa, aki csak eszközül használt föl néhány döntési helyzetben levő embert, hogy ebbe a szép erdős-hegyes patak völgybe, nyitott szemű és elméjű gömöri emberek közé irányítson.

Aztán jött első megdöbbenésünk. Katica az első szombat délelőttjén valami jó ebédet gondolt el, s gyújtóssal-fával raktam meg a konyhai takarékot. Nem gyúlt tűz benne, a papír nem égett el, lángja lehervadt. Benzint szereztem, lötytyintettem a gyújtósra, de a gyújtós sem fogott lángot. Kiszedtem a csövet a falból, a kémény nyílásába égő papírt tettem, s a papír ott hunyt ki mozdatlanul. Huzat nélküli kéményt raktak a konyhába! Sírtunk egy sort, őrjöntünk, és jelentettük a dolgot, de senki sem mozdult, egy teljes évig, távozásunkig egyszer sem főzhettünk-süthettünk semmit, vizet sem forralhattunk a konyhánkban. Édesapám valamikor novemberben megállt nálunk két napra, hajdani alsólánci tanítványát, **Szaszák Bertalan** perbetei lelkészt temette el, s hazafelé tartott. Hozott egy kacsát, s Katica ebédet akart főzni belőle. Délelőtt tanítanunk kellett, Édesapámra hagytuk a

Az ifjú feleség vizet hoz a Turócról

konyhát, hogy a tüzet meggyújtaná, és próbálná életben tartani, de szegény, aki pár hónap múlva, április 1-jén rákban számomra teljesen váratlanul meghalt, füsttel átítatott ruhában, putriszagosan, kormosan, sápadtan, ki merülten fogadott bennünket. A tüzet hiába fújta, élesztgette, gyújtogatta, mindig kihuny, elhervadt, kevés füstje pedig nem a kéménybe, hanem mind a konyhába, az ő arcába szivárgott. „*Sajnálak, Katica*”, mondta feleségemnek. „*Ez gazemberség!*” Ez volt az első csapás, amit a szocialista építőművészet remeke Harkácson ránk mért.

A második csapás a nagy őszi esővel zúdult a fejünkre. A turóc hegyi forrásvidékén zuhogott az eső, a patak kiáradt, s a völgyben a talajvíz szintje megemelkedett. Szenemet, fámát a pincénkben tároltam, a bak és a tönk is ott állt, odalent fűrészeltém és aprítottam a tüzelőnket, s onnan hordtam föl a szenet nap mint nap. Kis kályhánk működött, ahhoz rendes kéményt építettek. Egyszer lemegek, s döbbenten látom, hogy szenem és fám színültig vízben áll. A feltört talajvíz a derekamig ért. A ház építői, állítólag a pocakos pallér vezényletével, kipanamázták a ház mély alapjából a szigetelő anyagokat, s ezt mindjárt az első árvíz kegyetlenül, a természet józan cinizmusával felszínre hozta és megtorolta. Meg, de az ártatlanokon, mirajtunk. A fát valahogy kapával, gereblyével, hosszú nyelvű szerszámokkal kihalásztam és kihordtam a ház nyugati, kastély felőli oldalához, és szerencsénkre senki sem dézsmálta meg, de a szén a pincében maradt. Ugyan hol tárolhattam volna!? A fát odakint fűrészeltém, a ház üres szomszéd lakásában aprítottam, a gyújtós is ott készült, de a szén a pincében ázott és fázott. Hordtam tovább a víz alól, kapartam, halásztam, ahogy lehetett, szárítottam vödörben egy napig, majd fűtöttem vele egyetlen kályhánkban két egymásba nyitott szobánkat, és cseréltem, meregettem, csűrölgettem, amíg egy kemény fagyos éjszaka a szenet lepő talajvizet be nem fagyasztotta. Elég volt két-három kemény éjszaka, és szenünket 15–20 centiméter vastag hideg, fehér páncél védte gazdájától, tőlünk. Csákányt vettem, azzal a falusi vegyesbolt el volt látva, s hét-rét görnyedve, térden állva, mint a vajúrók, mert a befagyott talajvíz a pincét összezsugorította, sekély, kurta csapásokkal bányásztam ki a két-három kannányi napi szénadagot a jég lepte vízből, majd az idővel fenékgig érő jég alól. Az olvadt jeget a WC-ben lecsorgattam, s másnap már fűthettünk a kályha mellett megszikkadt fekete szénnel.

Ez volt a harmadik csapás. A negyedik ezzel nagyjából egy ütemben jött. A pince jege nemcsak a talajvizet fagyasztotta be, hanem a vízcsöveket is. Nem folyt víz a csapokból, nem ihattunk, nem mosakodhattunk, nem borotválkozhattam, nem fürödhettünk-zuhanyozhattunk, nem moshattuk le és nem fürdethettük kisiunkat, nem moshattunk, nem főzhettünk teát és kávét. Az utca túloldalán volt egy jó vízű kút, lejjebb, nem messze tőlünk, vettem még vagy két vödört, azt is árultak a boltban, s hordani kezdtem a vizet számolatlanul. Húztam és hordtam, mint gyerekkoromban Deregnyőn, minden célra. (Ott pumpálnom kellett, de pajtásaimnál is gémeskutak adták ki hűvös, csobogó életelemüket.) Máskor, mosáshoz a

Turóc volt szíves nekünk vizet adni. Ilyenkor két-két vödörrel jártunk le a patakhoz Katicával. Erről is van egy fényképünk, hitvesem szíve alatt jól láthatók kislányunk magzati állapotának körvonalai. S ha már a Turócnál tartunk, eszembe jut, hogy egyszer-kétszer meg is fürödtünk benne. A fél falu a patakban lubickolt, s valaki bemutatta nekünk lengyelországi rokonát. Magas, vékony férfi volt, álltunk derékig a vízben, lengyel testvérünk pedig kezét csókolta Katicának. Ez akkor, 1962-ben nálunk teljesen szokatlan, náluk természetes mozdulat volt. A kézcsók Lengyelországban minden nőnek akkor is kijárt.

Az ötödik csapás pár nap múlva hullt a fejünkre. Igazgatónk, **Breznen** alattunk, a földszinten lakott családjával, és jól megvoltunk. Egyszer azonban becsöngetett, azt hittem, vacsorára hív. „Használgatok ti a WC-t?” – kérdezte szomorúan. Mondtam, hogy természetesen, hogyan másként. – „Gyere le egy pillanatra”, mondta, és ereszkedtünk a lépcsőn lefelé. Benyitott WC-jükbe, s a mennyezetre mutatott. Anyagcseretermékeink oldata, bűzös, barna lé csöpögött le róla. Elborzasztó élmény volt, azt hittem, belepusztulok. Miután a fagy a pince talajvizét megfogta, a lefolyócsövek is befagytak, s a jég útját állta a távozni akaró öblítővíznek. Nem tudom, mi gátolt bennünket abban, hogy ezzel a veszéllyel is számoljunk, talán szomszédunk is figyelmeztetett volna bennünket, hiszen ők egy-két nappal korábban már észlelték a bajt. Ettől fogva nemcsak a vizet hordtam az ötven méterre fekvő portáról, és mosakodtunk a hideg, fűthetetlen konyhában, ahol olykor az ottfelédett vizesvödör is befagyott, és fürdettük ugyanott a kályhánkon melegített vízben fiacskánkat, és fűtöttünk az egyedül fűthető hálószobánkban, főzicskeltünk kis hálószobai kályhánk lapos tetején vagy a villanyfőzőn, hanem WC-re is tőszomszédunkba, az iskolába jártunk át. Fagyott vagy esett, ködlött vagy havazott, irány éjjel is az iskola. Katica boldog állapotában, sűrű vizelési és hányingerektől hajtvá futotta éjjel-nappali rövid távjait, vagy hajolt egy e célra befogott vödör fölé. Én nemkülönben, hajnalban pedig irány a vödörrel az iskola illemhelyére. Mindezekhez megkaptuk igazgatóunktól az iskola kulcsát. Ők is oda jártak át, ha a szükség úgy hozta.

Egy sötét tolvaj gazember miatt jártunk így, s ez a csapáSOROZAT elvette a kedvünket Harkáctól. Így nem lehet élni, ilyen körülmények közé nem várhatjuk második gyermekünket, ezek a feltételek porig aláznak bennünket, méltatlanok hozzánk, emberekhez, pedagógusokhoz, értelmiségiekhez, diplomásokhoz, szülőkhöz, kisgyermekhez, akik tele vagyunk szeretettel, jószándékkal, igyekezettel, akik ezért a közösségért élünk, akik gyermekek százait készítjük föl egy-egy korszerű életútra – és ne tudjunk főzni, mosni, mosakodni, fűteni, civilizált és kultúrált életet élni? Menni kell innen, bárhogya is fáj a családás, az illúzióvesztés, az elszakadás.

Harkács és Sánkfa/Sánkfalva/Sánkfa egymás közvetlen közelében; az előbbi, a lenti a Turóc patak jobb, az utóbbi, a fenti a meder bal partján, kies helyen fekszik. A kettőt, ha jól emlékszem, 1960-ban vonták össze, és keresztelték át új nevére. Látom, azóta is gyúrják-alakítják,

ma éppen Gömörfalva. Úgy tudom, egyik falu sem akart lemondani ősi nevééről a másik javára, ezért döntöttek úgy, hogy újat választanak. Rémlík, hogy Horváth Pista alkotta meg a Gömörújfalut, s az emberek rábólintottak, de a település polgárai ma is harkácsiaknak és sánkfaliaknak vallják magukat. A hivatal meg a posta, persze, más.

A két falu Tornaljától északra fekszik, tíz kilométer. Indul az út a városkából Rimaszombat felé, átmege a Sajó hídján, a téglagyár után leír egy éles balkanyart, hamarosan, a bejei temető előtt egy T-keresztződésben északra fordul, és tág, de szűkülő patak völgyében lustán kanyarog észak, Jolsva városa felé. A völgy a Turóc patak völgyét dajkálja, a patak két csermelyből, a Keleti- és a Nyugati-Turócból Harkács fölött egyesül, és Beje alatt ömlik a Sajóba. („A bejei kertek alatt / három legény zabot arat. / Sej-haj, zabot arat a lovának, / szeretőt keres magának...”) Az Alacsony-Tátra felől párhuzamos erdős gerincek ereszkednek alá dél-délkeleti irányban, s az alig pár kilométer széles nyúlványok patak völgyeket határolnak. A Nyugati-Turóc az északi, szlovák Ratkótól az immár magyar Szkároson (**Szkárosi Horváth András** faluján) és Alsófalun át éri el a harkácsi határt, a Keleti-Turóc a szlovák Rákos és Kövi, majd a magyar Deresk és Lévárt érintésével szalad a boldog nász felé. Sánkfa északi végétől, az egykori iskolától, Horváth Pistáék szolgálati házától-kertjétől az országút fölkapaszkodik az erdő borította Egresre, s a lejtő alatt a Murány patak völgyét éri el Mellétével, Licével, Süvetével és Jolsva városával. Aztán Lubény (Lubeník), Nagyrőce (Revúca) és fönt, az égi magasban Murány következik. A Turóc völgye Harkácsig egyre szűkül, de ott még kényelmes, kies, tág és barátságos, sok égbolttal, fényvel, levegővel. A falu fölött kiszakadó völgyek egyre szűkebbek és vadregényesebbek. Erdő, erdő, erdő mindenfelé, ősröngyetegek az Alacsony- és a Magas-Tátraig és még tovább, Lengyelországba, zsúfolva őzzel, szarvassal, vaddisznóval. Kérdeztem egyszer **Melisík Miklóst**, a körzeti erdészt, aki az iskola közelében lakott, mennyi az őz a falu fölött. „Tegnapelőtt a revíremben voltam, s lelapultam egy nagy tisztás fölött. Mit gondol, tanító úr, hány őz legelt az irtáson?” – kérdezte. Húsz, kockáztattam meg, félve, hogy kinevet, mert sokat mondtam. „Tegyen még rá valamit”, mosolygott rám az utca közepén. Tovább licitáltam fölfelé, s a végén kibökte, hogy hetvenkettő. Azt hiszem, rigyetésre tódultak így össze. „Jöjjön ki egyszer velem, ha nem hiszi, megmutatom. Aztán vesz egy jó pus-kát, és kerülhetjük együtt a revíremet.”

Nem mentem, de később, már Pozsonyból meglátogattam Horváth Pistát, akivel kocsiba ültünk, s kimentünk az Egres túlsó, mellétei-licei lejtője alá. Leparkoltunk a kaszáló szélén, s az erdő alá sétáltunk. Pista hozott egy zsák csöves kukoricát, tartalmát a drótsövényen túlra öntöttük. Abban a szempillantásban rögöge zúdultak ki a fák közül, a bozótosból a vaddisznók, és fogukkal morzsolni-ropogatni kezdték a kemény, sárga csemegét. „Ettetjük, aztán vadászuk őket”, mondta Pista. Egy-másfél méterre falatoztak tőlünk a sörtés, fekete vadak. Szép, vad, kemény

világ. Pár napja tudtam meg, hogy a vadászebeket edzeték rajtuk, azért zárták őket a szögesdrót hálók gyűrűjébe.

Aztán elhúztunk a süvetei román rotunda alatt, s megálltunk Licén, egy volt tanítványomnál, akit kislány korában, tizennégy-tizenöt évesen **Vá lent Katinak** hívtak. Egy évig tartottam nekik magyar és szlovák órákat, s hogy látóköriüket tágítsam, a képzőművészetbe és a zenébe is bele-beleköstoltunk. Kati – sajnos, nem tudom, férje után mi a neve – a nyakunkba ugrott, úgy örült. Egyébként Sánkfalán a család Pista szomszédja volt, a kislány és fivére (Laci) tőle tanulta meg a betűvetést. Betessékelt a nappalijukba, ahol **Csontváry Libanoni cédrusának** és **Munkácsy Ásító inasának** színes másolatával találtam magam szemben. Annakidején mutattam és elemeztem nekik képeket, s addig Kati nem nyugodott, amíg meg nem vette őket valahol. Úgy látszik, gondoltam, jó magot vettem, s a jó mag jó földbe hullt. Időbe telt, amíg meg bírtam szólalni. Mégis érdemes lett volna...?

Tornaljára és Rimaszombatba autóbusszon jártunk, de volt, hogy menetidőn kívül kellett valamiért a városba mennem. Egyszer a bati hadkiegészítőbe hívtak, a busz Tornaljáról nem indult. A T-keresztződéstől Bején, Oldalfalán át Fügéig kutyagoltam, ott állt meg nekem egy motorkerékpár, s tett le a hadkiegészítő előtt. 1962 júniusában, valamikor a hó elején, pozsonyi államvizsgám után a Pozsony-kassai gyors éjjel egy körül tett le Tornalján. Nem akartam hajnali négyig-fél ótig az állomáson rostokolni a buszra várva, mindig is élveztem a hosszú gyaloglásokat, érett, illatos tavaszi éjszaka volt, gyalog indultam hát Harkács felé. Otrokocs előtt jobbra, a sajógömöri, erdős hegyhát nyugati oldalában állt a kerítetlen Juhász-tanya, rengeteg kemény természetű kutyájával. Ismerem a helyet, ebeik szokásait is, ezért már a bejei elágazástól tömni kezdtem zsebeimet meg irattáskámat az alkalmas harci kövekkel. Jöttek is rám úgy éjjel kettő körül a tanyából, nekivadult falkában zúdultak le a domb oldalán, de sikerült egy sűrű középporral visszavernem őket. Öt-hat kilométer várt még rám, balra mindjárt Zsór, aztán Otrokocs, ismét balra Lőkősháza, majd úticélom, a harkácsi alsó faluvég, Gálék háza, albérletünk. Pirkadatra otthon is voltam.

Otrokocs – **Otrokocsi Fóris Ferenc** pápai kálvinista rektor, gályarab faluja. Csupa református gályarab prédikátor és iskolamester szolgálati helye a környék. **Tompa Mihálynak** négy gömöri településhez volt tartós köze. Rimaszombatban született, ahonnan **Kaposi Istvánt** vitték rabságba, Keleméren szolgált, ahol elődje volt **Karasznai Mihály** gályarab prédikátor. Onnan Bejére került, **Jabloneczay János** szószékére, végül Hanvára, **Beregszászi István** parókiájára. Ők mind gályarabságot szenvedtek. **Znám István** matematika professzor barátom falujából, Nagybalogról **Szendrey Györgyöt**, Harmacról **Szendrey Márton** t, Zsípról **Szentkirályi András** t, Simonyiból **Simon Pétert** és **Szentpétery Mangó Istvánt**, Csoltóról **Rimaszombati Kis Jánost**, Rimaszécsről **Otrokocsi Fóris Ferencet**, Szkárosról **Köpeczi Haller Balázst**, Felsővályból (Valika, Horváthné falujából) **Kállay Istvánt**, Serkéröl

Ladmóczi Istvánt, Tornaljáról **Tatai Pap Sámuel** t, Dobócáról **Tököly Istvánt**, Jánosiból egy másik **Szentpétery Mangót**, Tamásiból **Mazári Dánielt**, Naprágyról **Füleki Istvánt**, Uzapanitról **Gömöri Jánost**, Abafalváról **Gömöri Kanta Pált**, Sajókesziről **Huszi Mihályt**, a mai magyarországi Zubogyból **Szalóczi Mihályt**, Putnokról **Kálnai Pétert** idézték 1674. március 5-re a vértörvényszék elé, Pozsonyba. A nógrádi Fülekről **Miskolezi Bodnár Mihály** református és **Turóczi Végh András** evangélikus, Losoncról **Csúzi Cseh Jakab** református prédikátor került terítékre, Sajógömörről **Bugány Miklós** evangélikus lelkész jutott ugyanerre a sorsra. Harkács és Deresk megmaradt a római katolikus egyház szervezetében templommal, plébániával; mind a **Koháry** család, mind a jászói prépostság rajtuk tartotta a szemét és a kezét. A környék falvait azonban három keresztyén felekezet lakja; több magyar településre, és ez főképpen gömöri sajátosság, az evangélikus (lutheránus, ágostai) hitvallásuk túlsúlya volt jellemző. A második világháború utáni államközi lakosságcsere a nemzetiségi-nyelvek mellett a felekezeti arányokat is szétzilálta, a legújabb népmozgalmi folyamatok pedig tovább marják a völgyek ősi társadalmi, nyelvi és felekezeti képleteit. – A gályarab-história részleteit az Olvasó **Kúr Géza**, **Thury Etele** egyháztörténetéből és a per nemrég kiadott hiteles jegyzőkönyvéből (*Vitetnek ítéltöszékre*. Kalligram. Pozsony, 2002) ismerheti meg.

Aztán a nyelv... Első osztályfőnöki órám ismerkednünk kellett. Kérem a gyermekeket, ki hol lakik. Tanítványaikat, ugye, a sajógömöri iskolától örököltük, s a környék völgyeiben fekvő apró településekről jártak le vagy föl Harkácsra. Kérem az egyik fiúcskától, hol lakik, s mondja, hogy ő zsóri. Az ő ó-ja azonban olyan közel esik ejtésben a mély gömöri palócság hosszú, labiális *aaa*-já-hoz, hogy bár ismerem ezt a tájnyelvet, Katica nógrádi palóc kislány, és volt módom megmerülni Füle környéki hangzók tengerében, ez itt mégis más idióma, nem tudom eldönteni, Zsárt mondott-e vagy Zsört. Végül a táblára íratom vele, s a betűkép eldönti, hogy Zsórról van szó. A másik fiúcska Raaast mond. Rós-e ez, vagy Rás? – tűnődöm. Ő is fölírja, hogy Rás. – Ezt a falucskát Lőkös fölé közelíthetjük meg: Harkácstól nyugatra, a Turóc völgyét védő erdős hegyhát mögött fekszik. Addig visz az országút, onnan Alsófaluba, a Nyugati-Turóc völgyébe csak szerényen mehetünk át. Rástól nyugatra újabb erdős hegygerinc, az alatta húzódó völgyben Alsó- és Felső-Kálosa, fölöttük Alsó- és református erődtemplomával Felsővály, aztán egy közel ötszáz méter magas erdős hegykoszorú, amely ezt a völgyet észak felé le is zárja. Ott született Valika, Horváth Pista felesége, onnan hordták családi alkalmairól a messze földön híres vályi szilvóriumot. A Vály-völgy erdős nyugati gerince mögött fekszik megboldogult barátom faluja, Nagybalog. Harkácstól keletre viszont, a hegyen túl a Sajó völgye nyújtózik hosszan Sajógömörről és **Cselényi Laci** falujával, a szintén evangélikus Gömörpanyittal. Tiszta, zengő estéken és hajnalokon hallottam a Pozsony-kassai vonal szerelvényeinek sajóvölgyi, panyiti

zakatolását, a fémek kattogása átszűrődött az erdőn, és utazásokról álmodoztam.

Családlátogatásainkra gyalogszerrel jártunk. Jól jött volna nekünk egy-két kerékpár, de pedagógus fizetésünkől ilyen fényezésre nem futotta. Édesapám halála után, 1962 áprilisában örökölttem kis motorkerékpárját, de nem működött, javítani nem tudtam, akkor már Pozsonyba készültünk, s a gépet elajándékoztam **Kiss Zoli** kollégám öccsének, **Dezsőnek**, aki Gálék portájával szemben kezdte építeni emeletes családi házát. Ő értett hozzá, rendbe tette, és futkosott rajta. Lőkös két és fél kilométer, Otrokocs három és fél, hát kutyagoltunk. Egyébként is kellett a mozgás, jót tett délután az embernek. Megyünk Lőkösre **Anderkó Olgáék** látására. Késő délután van, de a szülők még munkában vannak. A konyhai asztal körül egy csomó apróság falatozik, Olga kistestvérei mint az orgonásipok, és az én vékony, kicsi, okos Olgám a pótmamájuk, eteti őket. Egyszer egy téli estén megyünk haza Katicával Horváthéktól, s előttünk aprózza egy nagy berliner kendőbe bugyolált, törekeny kislány. Mondom Katicának, hogy ez a gyermek így hátulról nézve, mozgása szerint csak Olga lehet. Ő volt, hazafelé igyekezett a télben, Lőkösre. Polgári nevelés óráinkon az osztályfőnök tanterve szerint beszélnem kellett egyebek közt a szocialista földművelés lehengető fölényéről a paraszti magángazdaságokkal szemben. Mondom tanítványaimnak a szöveget, a szovjet mintát, a kombájnokot, a nagyüzemet, s még be sem fejezem, amikor jelentkezik Olga. Mondjad, gyermekem! *„Tanár elvtárs, az nem úgy van, nem igaz, amit mondani tetszik.”* Mondjad hát az igazságot, biztatom. *„Nálunk Lőkösön most lövik agyon a szövetkezet teheneit, és égetik őket a hegyoldalon. Mind tébécések. Nincs tej, vaj, túró, nincs borjú, se hús. Már így is nyomorgunk. Mi lesz velünk?”* És elsírja magát. A többi gyerekből is feltör a panasz, ugyanezeket sorolják. Délután beszélgetek Gál Pista bátyámmal, aki bevallja, hogy a harkácsi tehének is tébécések; tőlünk két kőhajításnyira, a Turóc partján állnak a szövetkezet istállói. Kérem a tehének számát, s ha jól emlékszem, kétszáz körüli számot mond. Ez azért szép, kockáztatom meg véleményemet. *„Ugyan, tanító úr! Számoljunk! Spanyolnak volt vagy négyszáz tehene, ez meg ez a legelő volt az övé. A jászói apátságának is volt vagy kétszáz, ők amott legeltettek. A két falunak volt vagy száz portája, mindenütt legalább két tehénnel, üszőkkel, borjakkal. Ezzel szemben mi az a kétszáz kehes, halálosan beteg, egy helyre összehúzó, egymást fertőző kétszáz szerencsétlen állat?”* Olgáék és Gálék teheneit is beterelték a szövetkezet istállóiba, azokat is el kellett pusztítani, személyes fájdalmuk csak növelte társadalmi rémületüket. Az ő állataikkal is elbántak.

Lőkösön több kiváló tanítványunk is élt. **Anderkó Valikára** emlékszem, aki folytathatta volna a tornaljai gimnáziumban, de megmakacsolta magát, és hamarosan férjhez ment. Később arra kerékpároztam, s egy Tornalja melletti tanyán találtam rá, pár nap múlva hozta világra kisbabáját. Ott élt **Szlanycac Laci**, akivel később is találkoztunk néhányszor, Pozsonyban is fölkeresett. Lőkösi

volt írónk, **Kovács Magda**; őt taníthattam volna, ha átjön Harkácsra, de régi iskolájában, Sajógömörön maradt. Később egy autóbuzson, mezőgazdasági iskolás korában, **Mikola Anikó** révén ismertem meg Magdát, együtt tanultak Tornalján, mögöttem ültek a buszon, viháncoltak, ragyogtak az örömtől, egymás meg a világ áradó szeretetétől. Otrokocson **Saliga Zolié**ig jutottam el. Egyszer egy szép, tiszta, fagyos délutánon indultam hozzájuk, szombat vagy vasárnap volt, s a kiáradt Turóc vizét vastag jég fogta le. Jég lepte a Lőkös alatti otrokocsi legelőt, és megszűröl láttam, hogy két vékony, magas férfialak siklik nekidőlve korcsolyáján. Zoli és édesapja, a cipész Saliga bácsi volt. Rá gyakran gondolok; műhelye Tornalján volt, s egyszer vele talpaltattam meg a cipőmet. Mindjárt föl is húztam, hogy abban megyek haza, Harkácsra. Másik lábbelim ócska volt, azt mindjárt a szemébe vágtam, de a javított jószág talpbélése alatt meglapult egy alattomos szög, amely súlyom alatt előbújt, s mire hazaértem, talpam egyik pontján, ujjaim alatt megbontotta a párna bőrfelületét. Ötven éve lesz a dolognak, de az apró, kemény heg ki-kiújul, s havonta meg kell egy zsillettel farigcsálnom, hogy ne sántítsak. Ilyenkor Otrokocs és Tornalja jut eszembe. Jöttek aztán Saligáék, és beszélgettünk. Látam, hogy a családnál rend és béke honol, Zoli is tovább tanult, és révbé ért.

Volt egy aranyos tanítványom, **Anderkó Laci**. Diszleziás volt, nem boldogult a betűkkel, de áldott jó kis kamasz volt, erős, izmos, fejlett, jóindulatú, jóságos, mosolygós fiúcska. Osztálytársai **Bátyumak** hívták. Olyan jó gyerek volt, hogy senkinek sem volt szíve megbuktatni. Nekem sem, persze, pedig tantárgyaim folytán, amelyekben az írás-olvasás alapkövetelmény, ezer okom lett volna rá. Különórát adtam neki, mindhiába. Aztán csak szerettem, meg-megsimogattam. Hallottam, hogy szakmunkás lett, szépen boldogult, de pár éve váratlanul meghalt. Öccse, **Viktor** tehetséges kisfiú volt, Katica osztályába járt, majd szerencsétlenül házasodott, s boldogtalansága vitte el.

A szlovákiai magyar tanügy dolgaiban járatlan olvasónak biztosan feltűnt egy terminológiai zűrzavar. A gyerekek tanár elvtársként, a falu emberei tanító vagy tanár úrként szólítottak meg, az igazgató viszont szigorúan tanító elvtársnak (*súdruh učitelnek*) titulált, és megkövetelte volna, hogy a gyerekek is így szólítsanak. Én mint magyar szakos ragaszkodtam a tanári címhez a rég kialakult, differenciált magyar szemléletmód és nyelvi gyakorlata szerint. Az „elvtárs” minősítés ellen nem rúgkapálhattam, igazgatónk ismételtelen kifejtette a tantestületi értekezleteken, hogy pártunk és kormányunk a pedagógus hivatását pártmunkának tekinti, s minden oktató-nevelőt eleve a kommunista párt tagjaként kezel, annak minden folyományával, ha tehát vét a párt ideológiája ellen, állását veszti. Templomlátogatás, templomi esküvő, egyházi temetés, keresztelő eleve kizárt. Vagyis tanító *elvtárs*, nem pedig *úr*, ahogy a korszak magyarországi gyakorlatában a kádári időkre mégis csak meghonosult. A hét-tizennégy éves, kiforratlan világszemléletű kisgye-

rek miként lehetne elvtársa, ideológiai partnere pedagógusának, aki – ha életszerűen tekintjük a kérdést – szintén sokféle, nem feltétlenül a kommunista (kollektivista-ateista) világszemlélet katonás követője. A rendszer ellensége nem voltam, amit jónak találtam benne, az ellen semmi kifogásom nem lehetett, nem is volt, de ideológiája és a belőle következő mindenféle erőszak és nyomás mélyen és folyamatosan, a rendszer bukásáig ártalmamra volt. Ezzel az ideológiai (lelkiismereti) terrorral követte el a bukott rendszer az egyik legfőbb bűnt a tábor lakosai ellen, vitte meghasonlásba az emberek millióit. Számtalan meghasonlott lélek jár közöttünk ma is, két évtizeddel a rendszerváltás után, mert képtelen földolgozni a kényszerű hittagadás élményét. Hagyjuk a dolgot a csehszlovák kommunista alkotmány által is kodifikált lelkiismereti szabadságra, vélték a gondolkodó emberek, akik nem bírták elfogadni, hogy mindenféle titkos, informális vagy írott párt- és közigazgatási döntések, utasítások, határozatok, irányelvek, sugalmazások írják fölül az ország alkotmányát és törvényeit, s korlátozzák szabadságjogainkat. (Erre hivatkoztak később a Charta prágai alapítói, **Václav Havel**ék.)

A szlovák *tanító* (učitel) minősítés az egyetemi professzorok kivételével az oktatók-nevelők népes, differenciált seregének minden matematikai részhalmozát összemosza. Nem differenciál. Az egyetemi és főiskolai magántanár (docens) is egyetemi-főiskolai tanító (*univerzitný učitel*) a szlovákban. Magyarra ezt esetleg a rokon értelmű *oktató* főnévvel fordíthatnánk. A magyar hagyomány viszont kristályosította a tanítókat, a minden tárgyat elemi szinten oktató alsós pedagógusokat, a (szak)tanárokat és a felsőoktatás csúcspontjára jutott professzorok kategóriáját. A kommunista fordulat előtt ugyan a szlovák nevezéktan is használta a „gimnáziumi tanár” (*gymnaziálny profesor*) megjelölést, de ezt a szocialista gyakorlat eltörölte. Azzal is indokolták a nivellálást, hogy az alsós pedagógusokat megsebzí, ha ők „csak” tanítók; ez persze ostoba érvelés volt, mert szolgálatuk értékét ugyanúgy nem csökkenteti, ha az alsó korcsoportot oktatják, ahogy a ház jó, szilárd alapjainak rangját sem csökkenti a rájuk épített emeletek száma és szépsége, vagy az elemi számtanét az algebra vagy a differenciálszámítás. A kettő elképzelhetetlen egymás nélkül, a dolgok váltófutásában egymásból-egymásra épülnek. Minden részhalmozat nevének kell nevezni, hogy az ember el ne tévedjen közöttük. Mint magyarszakos magyar ember ragaszkodtam ehhez a differenciáláshoz; ha van szavam a fogalmak megnevezésére, mondtam az igazgatónak, nem fogom elvetni. Van kunyhó, vityilló, putri, villa, ház, tanya, épület, hajlék, sátor, felhőkarcoló, bérház és számos egyéb szavunk, nem nevezhetek hát minden épületet – mondjuk – háznak.

A fentiek is jellemzői a kornak, helyzetünknek és környezetünknek. Részproblémák, de általános kisebbségi helyzetünk gondjait is jellemzik. Hagyományok, kultúrák, nyelvek ütköznek itt percről percre, s nem mindig a kisebbség igaza jön ki győztesen a csatákból.

Egyszer egy óráközi nagyszünetben megszólalt egy ma-

gyarul jól beszélő szlovák kolléganőnk, a rajz szakos **Jana**, s mondja, hogy az egyik szlovák osztályban ül egy magyar kisfiú, Dereskről, aki szerinte nagy rajz tehetség. Megnézném-e a dolgait? – Hozd, persze, hogy megnézzem őket. Jana előbb a rajzokat, majd tanítványát, a kerek képű, csillogó sötét szemű **Dúdor Pistát** is elém tálalja. Valóban tehetséget mutató rajzok és festmények hevertek az asztalomon, a gyermek akkor tizenkét éves lehetett. Mondtam, keresse föl az akkor éppen Deresken élt **Bacsikai Béla** festőművészt, a plébános úr öccsét a parókian, s kérjen tőle szakmai segítséget. Magam is szólok Bélának, ígérem. Szóltam is, és ezzel letudtam a dolgot. Eljöttünk Harkásról, a hetvenes évek első felében még az *Irodalmi Szemlé*t szerkesztettem, s egyszer néhány ifjú költőnkkel egy addig számomra ismeretlen arcú ifjú ember kopogott be hozzánk. Bemutatkoztunk, s vendégünk a legarchaikusabb gömöri palócsággal ezt mondta: „*Én ismerem magát!*” Honnan? – kérdezem. „*A harkácsi iskolából. Maga egyszer mennézte a rajzaimat a tanáriban, és Bacsikaihoz irányított. Én vagyok Dúdor Pista, Dereskről.*” A képzőművészeti főiskolát Prágában végezte el, aztán kóborolt. Ivott és kóborolt. Egyszer **Grendel Lajossal** Révkomáromba busoztam, és ő, Dúdor került szóba. Elmeséltem harkácsi történetünket, s az előttünk levő ülésből felénk fordult egy hölgy, hogy mosolyogva igazolja, amit Grendelnek előadtam: „*Igen, így volt, így történt.*” Műtörténésszünk, **Farkas Veronika** ült előttünk, Dúdor neki is előadta, miként biztattam meg zsengeségét, s küldtem őt Bacsikaihoz. Életmódja révén zuhant a halálba, cigányok ölték meg éjnek éjadján a tornaljai főtér parkjában. Ők verték félholt-ra Guszonán plébános barátunkat, **Bacsikai Barnabást**, ők késelték halálra **Tözsér** bátyját Rimaszombatban. Főgondnok koromban a Vály-völgyi Kálós református lelkésze cigányügyi konferenciát szervezett, ahol magam is előadtam. A lelkész abban az évben másodszor szerzett a falu románok egy-egy kamionra való német ruhaszállítmányt. Mivel a nagy alkalmatosság péntek délután gördült be, nem tudta a rakományt szétosztani, s a műveletet hétfőre ígérte, ezért őt, várandós feleségét, templomát és parókiját csak a környék fegyveres vadászai és egy rendőrkülönítmény védhették meg az életnek. Pár héten belül rémülten hagyták ott gyülekezetüket. Ezek a szőr-nyűségek is a cigánykérdés gyökeres megoldásáért kiáltanak. Gyermekük kollégiumi nevelésére lesz szüksége a jövő közép-európai társadalmainak, hosszú távon minden más kísérlet hiábavaló.

Korábbi éveinkből Bacsikaiék éltek a közelünkben, Katica falujából, Perséről. Olykor átnéztünk egymáshoz. Bélától vettem egy dereski tájképet, megvan, múltunkat és Gömört idézi. Kijárt hozzájuk ifjúkori mestere, **Szabó Gyula** Losoncról. Napokat töltött nálunk, s minden napját hosszú futásokkal kezdte. Lobogó fehér hajával, szakállával, fehér tornanadrágjában és laza fehér ingében eleinte loholó kísértetnek vélték a babonás dereskiek. Egyszer meglátogatott bennünket **Nagy János** barátom, a szobrász a feleségével, Nórikával. Bacsikaiéknál szálltak meg, ismerkedtek a mellétei, süvetei, dereski fazekasokkal,

vettek tőlük néhány formás cserepet. Jancsival fölkerestük a Turóc-parti **Fertő** családot, mert zajlott a pályaválasztási kampány, s azon dolgoztam, hogy tehetséges kislányukat, **Máriát** engedjék a tornaljai gimnáziumba, gyermekgyógyász szeretett volna lenni. Szegény cigány család volt, putriban éltek, Mária mindig tisztán járt, csak a putriszagot nem hagyhatta maga mögött. Édesapja bányász volt, de tüdőbajt szedett össze, édesanyját asztmával szalalékölták le. Nagylányuk valahol Rőcén dolgozott, csak egy-egy hétvégén jött haza, Mária tőle tanult meg szlovákul, kishuguk, egy szintén ragyogó elméjű, szép, tiszta kislány, ha jól emlékszem, akkor negyedikbe járt. Mariska osztályfőnöke Kiss Zoli kollégám volt ugyan, de mivel a kislány nemcsak jól tanult, hanem szépen szavalt, énekelt és táncolt is, és folyékonyan beszélt a szlovákot, ez pedig nagyjából az én szakterületem volt, magam is beszálltam az érte indított küzdelembe. A cigány jövő kulcsa a tanulás, kapuja az iskola és megint az iskola, vak, süket és ostoba lettem volna, ha nem látom. Sikerült elérnünk, hogy Mária a gimnáziumban kötött ki. Aztán vagy két év múlva egy legény elcsavarta a fejét. Mária hagyta az iskolát, férjhez ment, és szült egy kisbabát. Egykori osztályom szervezett egy nyári találkozót, kerékpáron gurultam át Perséről Harkácsra, ez oda-vissza 125 kilométer, s az utcán Mária jött elé. *„Tanár elvtárs, tessék már eljönni hozzánk, megmutatom a kisbabámat!”* A Spanyol-kastély földszintjén laktak, s Mária kibontotta a pici leány pólyáját. *„Hát nem gyönyörű?”* – kérdezte ragyogva. Valóban gyönyörű kisbaba volt, remélem, biztos révbe kalauzolták. Később ismertem meg Weöres Sándor *A kis istenanya* című versét a *Stonehenge*-ciklusból: *„Én vagyok a vaskos törzs, a virágfakadás, / rajtam újulnak mindenek. / Én vagyok a termőföld, eső-járta és meleg, / bennem szánt az eke éle. / Kösöntyűk és lábperceek villognak rajtam, / így forog a táncom. / Kitakarom a gyermekeim, hogy szépségeikben válogathass, / lássam őket a te szemmeddel is.”* A vers olvastán mindjárt ez a harkácsi kastélybeli jelenet jutott eszembe. *„Kitakarom a gyermekeim, hogy szépségeikben válogathass, / lássam őket a te szemmeddel is.”*

Fertő Valika is okos kislány volt, talán unokatestvére Máriának. Azt hiszem, ugyanabba az osztályba járt, s 1962/63-ban már a harkácsi postán dolgozott, ő volt a kézbesítő. 1963. április 1-jén estefelé ő adta kezembe az iskola udvarán, ahol meglátott, az Édesapám váratlan halálhírét közlő táviratot. Tudta, mit rejt az összehajtogatott papírdarab, törött arccal nézett rám. Hogy mi lett vele, nem tudom. **Fertő Zoli** ragyogó fekete szemű, dús hajjú, szép fejű és arcú, borotvaéles eszű kisfiú volt Katika osztályában, ötödik-hatodikban. Külön figyeltünk rá, akartuk, hogy tovább tanuljon, s hittük, hogy ki fog törni. Aztán eljöttünk, s hallottam, hogy Zoli a kassai magyar gépipari technikumban tanul. Kérdeztem többször is **Kováts Miklóst**, az iskola tanárát, miként boldogul a gyerek a tantárgyakkal, tőle tudtam, hogy kitűnően. Aztán állok később a sánkfalusi utcán, **Tamás Éváék** háza előtt, hajdani osztályommal, s egy szálas termetű, széles vállú

fiatalember rikkant rám: *„Tanár elvtárs!”* Fut elé, és kérdezi: *„Meg tetszik-e ismerni? Én vagyok Fertő Zoli!”* Megöleljük egymást. Zoli leérettségizett, és az otrokocsi gépállomáson, a szakmájában talált munkát. Már meg is nősült, családja is volt. Rengeteg öröm ért akkor a találkozónkon.

Háború utáni helyzetünkben, de azóta is a gyermekeket tanulásra kellett sarkantyúznunk. Értelmiségi karrierre kimunkálására volt égető szükségünk, mert a tanult magyarokat a párizsi békeszerződés után a cseh-szlovák kormányzat kiűzte-söpörte az országból. Verd meg a pástort, szétszéled a nyáj... Minden osztályban hajtogattam a gyerekeknek, hogy tanuljanak, mert csak az iskolák révén fognak jól boldogulni. Sok tanítványom nyíltan az arcomba nevetett. *„Tanár elvtárs mennyit keres?”* Mondtam, hogy 1240-et havonta. (Tanítványaink, mint mondtam, kötelezően elvtársoztak bennünket.) *„Hát ezért tanuljak annyit?”* – kérdezték. – *„Apám segédmunkás (kocsikísérő, szobafestő, kőműves, sofőr, traktoros stb.), és annak a pénznek így meg úgy, fusizgatva, ügyeskedve, egy-egy zsák ezt-azt az árokba ejtve, a kerítésen átdobva, szombat-vasárnapi munkával a három-négyszeresét is megkeresi. Az érettségig három, a diplomáig további öt év, aztán a hadsereg két esztendeje – ez összesen tíz elvesztett év az életemből. Aztán kapok 1200-1500 koronát havonta. Annyiért törjem magam a padokban? Egy-két év múlva már kereső ember lehetek.”* – Az igaz, válaszoltam ilyenkor, de nem valószínű, hogy ez a fejtetőre állított világ, amelyben a tanult embereket rosszabbul fizetik a tanulatlanoknál, a végtelenségig fennmarad. Mi lesz, ha egyszer a dolgot nálunk is talpra állítják, s az üdvös rend helyreáll?

Elég sok tanítványunkban megfogant a vágy, hogy elinduljanak az érettségi meg a felsőoktatás felé. Bemegek az első tanítási napon a hatodikba, s a szépen, de a kor falusi divatja szerint öltözött fiúcskák közt egy skatulyából kihúzott nyúlánk, törékeny, nálunk ismeretlen, választékos ruházatú, csokornyakkendős gyermeket látok. Mintha Saint-Exupéry kis hercege csöppent volna közénk valamelyik csillagzatról. Kiderül, hogy szülei most települtek haza Chicagóból, őt odaát valamelyik rend apácai tanították, s készen áll, hogy tanulmányait ősei földjén, magyarul folytassa. Magyarul angolos kiejtéssel, hehezett zöngétlen mássalhangzókkal, alig pergetett *r* hangokkal, de szépen beszélt. A **Gallo** család a két háború közt Lévártól vándorolt ki az Államokba. Itthon nem sokára vettek egy házat Tornalján, **Vili** pedig Pozsonyban angol-német szakos diplomát szerzett. Hozzánk is be-betért, s képeslapokon köszöntött bennünket, köszönt ma is Tornaljáról. – Olga, az én kis néptribunom, aki minden méltánytalanságot szóvá tett, Prágában szerzett vegyész-mérnöki diplomát, azóta nem találkoztunk. – Tamás Éva két inkompatibilis szakon, két pozsonyi karon küzdött meg olykor sírva-zokogva, **Turczel** és **Znám** tanár urak, két azóta megboldogult barátom lelki támogatása révén magyar és matematika szakos tanári okleveléért. Fűrészeltem kint a tüzelőnk, amikor jött Éva édesapja, **Tamás Laci** bátyám,

hogy megvívjon velem a kislányáért. A szülők gyorsan megszerezhető kenyeret akartak a gyermek kezébe adni. Sikertelenül a baknál, fűrészpores nadrágomban az apát meggyőznöm, hogy tehetséges kislányának a gimnáziumban és az egyetemen a helye. – **Szlanyc Laci** is mérnök lett, **Györgyi Pisti**, szegény, nemkülönben. – **Máté Barna** építésmérnök, és vannak továbbiak, akik egyetem vagy főiskola nélkül is helytállnak. **Magyar Márta** jut most eszembe Sánkfaláról, **Györgyi Pista** unokatestvére, pedagógiai végzettségével, és kiváló versmondóm, **Bittermann Lili**, a pozsonyi gyógyszerésznő, **Vastag Pista** osztályából. Vele egy pozsonyi kávéházban találkoztam. – **Salliga Zoli** is mérnök lett, de hogy milyen, azt sajnos elfelejtettem. Nem rossz mérleg egy húszlelkes osztályban. Rajtuk kívül néhányan még leérettségiztek.

Nagy Jánosékon kívül még fölkeresett minket néhány barátunk. Tőzsér 1962 őszén vetette le tüzértiszti egyenruháját, s hatalmas motorkerékpárján házunk elé pöfögött. Péterfaláról érkezett, egy napot töltöttünk együtt Harkácscon, és szaporán zengette irodalmi szirénhangjait. Cselényi is átjött Panyitról, mondván makacsul a magáét, hogy hagyjam Harkácsot, menjek Pozsonyba, vár az irodalmi élet minden szívárványos, mennyei gyönyörűsége. Vele Tornalján is találkoztam egyszer-kétszer, ő a fél várost ismerte, ott érettségizett, kavargattuk és szürcsöltgettük a kávéház fekete levesét, fogadtuk betévedt barátait. Eljött kedves pozsonyi kollégánóm, barátnőnk, **Fukári Valika**, s nálunk töltött vagy két napot, albréletünkben, hálószobánkban kapott egy ágyat. Nevetve mondta, hogy reggeli öltözködésekor kisfiunk, a másfél éves Lackó rámosolygott fedetlen keblére, megérintette bimbáját, s mondta: „Sziszzi!” – Lackó még szopott is akkortájt, tudta, miről beszél. Kisfiunk mindig mosolygott, így emlékezik rá Valika is. Persze, mert mindenki szerette, és csak mosolygó arcokat látott maga körül. Isten jókedvében teremtette, mondogatta Édesapám az unokájáról, mert soha nem hallotta őt sírni. Amikor nálunk járt Harkácscon, kísértáltak a faluba, s minden fordulónál cukorkát meg csokoládét vett neki a vegyesboltban, a kicsi zsebecskéi tasakkal voltak tele. Este és reggel vadul hancúroztak az ágyban, s Édesapám játékosan imádkozni tanította kisunokáját. Szilveszterre hazalátogattam, lefogyott, panaszkodott, hogy mindig fázik, hátával a nagy, sárga, forró cserépkályhát támasztotta, megsúgta, hogy az utóbbi időben kívánja a bort, veszi és issza is, nem tudja, miért, és soha olyan nagyon nem örült még nekem, mint akkor. Lackót is ő keresztelte meg Persén, s készült, hogy úton levő második gyermekünk fejére is ő önti majd a keresztvizet. E jegyben búcsúzkodtunk, de április 1-jén megtért Teremtőjéhez. Kislányunk egy hónap múlva, május 6-án jött világra a tornaljai szülészetben egy idős, az egyiptológiában is járatos doktor segédletével. Édesapám már nem vehette a karjára. – Fiacskánk, ha kérdeztük, mi a neve, így mutatkozott be: *Tótó Taci*. Elneveztem Tacitusnak, s Valikának ez is szerfölött tetszett, máig ezen a néven firtatja negyvennyolc éves, négygyerekes fiam hogylétét: „*Tacituska hogy van...?*” Járt nálam **Mács József**; ő Bátka szü-

lőtte, akkor jelent meg első regénye, *A kamasz*, és megkért, hogy mint szépreményű, ám sorsfordulóim révén elakadt irodalomkritikus mutatnám be munkáját szülőfalujában. **Héger Karesi**, a Rimaszombati járás Csemadoktitkára jött értem szolgálati motorkerékpárján, s vitt Bátkába, majd hozott vissza. Később ugyanígy, ugyanazért Kuntapolcára szállított. Ismerkedtem a karsztos gömöri vadregényrel.

Egy esztelen oktatói-nevelői elgondolással kellett akkortájt fölvennünk a harcot. Nem tudom, melyik háborodott elmében fogant meg a téveszme, hogy nemcsak a világ, hanem a magyar irodalmat is szlovákul kell tanítanunk. Az *Ómagyar Mária-siralmat*, **Balassit**, **Csokonait**, **Aranyt**, **Petőfit**, **Vörösmartyt**, **Adyt**, **Jókait**, **Móriczot** szlovákul! A járás magyarosai Sajógömörön gyűltek össze, és sokan érveltünk a terv ellen. **Pazderák**, **Bódi** (Gömöri), **Kovács István** megnyilatkozásaira emlékszem, de magam is szót kaptam a vitában. Ugyanakkor írtam **Teleki Tibornak**, volt komáromi diáktársamnak Nyitrára, ahol magyart adott elő, és tudtam, hogy van szava a pártberkekben. Kemény magyar kommunista legény volt, csak 1968 után bántak el vele, s érveket is szolgáltatva hozzá, ösztökéltem, hogy lépjenek közbe. Válaszát őrzöm, tiltakozásunk eredménnyel járt, a tervet lefagyasztották.

Első igazgatónk, **Gustáv Heinz** vegytanos volt, és állítása szerint nem tudván magyarul, csak a szlovák tagozatosokat tanította. Néhány gyermek kivételével ők is magyarok voltak, persze. Heinz mindjárt az első napon megszólított, hogy szlovák szakos is lévén, a szlovák tagozaton is vállaljak nyelv- és irodalomórákat. Tőlem ez a gondolat teljesen idegen volt, hallani sem akartam arról, hogy magyar növendékeket tanítsak egy szlovák osztályban szlovákul. Magyar vagyok, főszakom a magyar, volt már némi irodalomkritikusi múltam, a szlovák csak úgy, az egyetemi párosítás kényszeréből csapódott a magyarhoz, s ha már ezt a nyelvet is oktatnom kell, legalább a magyar tagozat növendékeit segítsen vele. Ezt így ki is fejtettem neki, s azóta esküdt ellenségemmé vált. Alattomos fráter volt, naponta kereste rajtam a fogást. Úgy a harmadik tanítási nap körül behívott, orrom alá nyomott egy kézzel írt, szlovák nyelvű folyamodványt, rengeteg szülői aláírással, hogy ezt a szöveget én kezdeményeztem és fogalmaztam, lázítom ellene az embereket. Tudtam, hogy semmi közöm az egészhez, akkor láttam először, nem is hallottam róla, valami épületvitáról volt benne szó, egy szülőcsoport valamelyik, talán az első osztályt egy régi épületben szerette volna látni, de nem voltam benne érdekelt, nem ismertem a helyi adottságokat, az épületek számát, hollétét, állapotát, pár napja még a tapolcsányi, egy jó hónapja a párkányánai tüzéraktanya épületei, garázsai és 100-as ágyúi közt szédelegtem, ott tudtam, mi hol van, és mire való, s ezt mondtam is neki, de ő kötötte az ebet a karóhoz, hogy ezt igenis én kezdeményeztem, vannak itt emberei, akik a fülébe súgták, s hogy ezt még megkeserülöm. Főálltam, faképnél hagytam. Horváth Pista, a helyettese magyarázta meg neki, hogy hülyeségeket beszél. Nem értettem, mi ez; Pista magyarázta meg, hogy félti tőlem az

igazgatói pozícióját, egyetemi diploma vár rám, szabadulni akar tőlem, ahhoz keresi az ürügyeket. Miként magyarázom meg a marhának, hogy eszem ágában sincs iskolát igazgatni, nem vagyok, nem is leszek tagja a pártnak, márpedig anélkül iskolát nem vezethetek. Pista akkor vált barátomná.

Ezek után igazgatónk egy sajátos offenzívát indított. Szinte naponta bejött valamelyik szlovák órára, olykor kettőre-háromra is, hogy munkámat ellenőrizze, vagy zaklatásait elunva odébbálljak. Teljesen szabálytalanul járt el, az óralátogatások rendjét és számát a tanügyi törvény szabályozza, ha úgy tetszik, korlátozza, de nem tiltakoztam, nem zavart, megmosolyogtam. Bejött a tanárba, az órarend elé állt, s elmerült benne. Katicát oldalba böktém: „Figyeld meg, hozzám készül.” Ördögöm volt. „Tanító elvtárs, hol lesz órája?” Mondtam, hogy amint látta, itt és itt, mire közölte velem óralátogatási szándékát. Indultunk, s beléptünk az osztályba. Ment minden a maga rendes útján, osztálykönyv beírva, osztálynapló úgyszintén, s kezdtük a munkát. Úgy öt perc múlva igazgatónk felállt, kijött a katedrához, pusmogva elkérte asztalomról az osztálykönyvet, s hátraballagott. Az óra menete megszakadt, a gyerekek – ma is előttem van – egész felső testükkel forogva követték igazgatónk ki- és visszavonulását. Hol is

Az ifjú pedagógus a harkácsi iskola folyosóján

hagytuk abba? – kérdeztem magamtól, s próbáltam fölvenni a kettényisszantott szál távolabbi végét. Indultunk tovább, kizárólag szlovák nyelvi terepen, mert direkt módszerrel tanítottam, a nyelvórákon (az oroszokon és angolokon is) csak az illető nyelvet használtuk, de az igazgató vagy tíz perc múlva ismét előjött hátsó padjából, ahol a gyerekek helyet ürítettek neki, hogy elkérje az osztálynaplót, a tanrendet és előkészületemet. Amikor ezt a játékot már vagy tizedszer adta elő, az óra után, a folyosón kifakadtam. Nem bánom, mondtam neki, hányszor jön be az órára, nem jelentem a dolgot odafönt, de megtiltom, hogy lépten-nyomon előreszaladjon, és megzavarja az óra nyugalma. A gyerekek nem rám és az anyagra, hanem órá figyelnek. Azt felelte, hogy ő a nagyrőcei híres szlovák gimnáziumban érettségizett, s az ő ottani híres tanárai és igazgatói is így gyakorolták a dolgot. Mondtam, hogy én is jártam néhány híres gimnáziumba, legalább kettőbe, Sárospatakon és Révkomáromban, nekem is voltak híres, országos hírű professzoraim, de ők ezt nem művelték sem egymással, sem velünk, diákjaikkal. Egyébként sem érdekel, miként tették a dolgukat a nagyrőcei professzorok, én ezt a viselkedést nem tűrhetem. Jöjjön, vigye a segédleteket mindjárt az óra legelején, mielőtt a gyerekek a padba huppannak, s hagyjon bennünket tanulni.

Jött, de nem zavart többé. Azt hiszem, szép és eredményes munkát végeztünk, a gyerekeket sikerült motiválnom, fölszabadítottam őket gátlásaik alól. Különböző beszédhelyzeteket eszeltem ki, s biztattam diákjaimat, hogy fütyülve a ragokra, vonzatokra, szórendre beszéljenek, csalják elő és mozgassák a bennük jórészt már ott várakozó, ugrásra kész szó- és kifejezéskincset. A nyelvtant, mondtam nekik, hagyjuk a nyelvtanórákra, az majd szépen beépül beszédükbe, rendezzi, amit szavaik áradatában rendeznie kell. (A szlovák nyelvtan erősen közel áll a latinéhoz.) Így aztán igazgatónk egy tanulmányi kirándulás után, ha jól emlékszem, a poltári üvegyárba, ahova tanítványaimat elkísérte, s az autóbusszon végig beszélgetett velük, megkeresett, hogy elmondja, mennyire elégedett a gyerekek szlovák nyelvtudásával, mindenről bátran, gazdag szókinccsel beszélgettek. Gratulált teljesítményemhez, de óráimat változatlanul látogatta. Volt, hogy napi három leckémre is bejött. Megszoktam, s ha nem mutatkozott, már-már hiányzott a délelőttömből.

Közeledett 1961 karácsonya, s igazgatónk fölszólított, hogy mint az iskola magyar-szlovák szakos tanára szervezzek egy műsoros estet a szülők – a község polgárai – részére. Kiváló szavalóim voltak, adtunk már egy-két műsort vagy műsorrészt, s az est programja össze is állt. Ferő Máriaának, a sok tehetségű tizennégy éves kislánynak adtam Arany János *Alkalmi versét*. Pozsonyban egyetemi szavalókört vezettem, a versmondás elméletével is foglalkoztam **Ascher Oszkár** könyvéből, próbáltam a kötött szöveget zeneműként érzékelni és előadatni, s volt némi fogalmam az írott szöveg megszólaltatásának módjáról. Mária fényesen helytállt, a szöveget jól tudta, de a biztonság kedvéért kezébe nyomtam Athenaeum kiadású Aranykötetemet. Nővérem vette Nyíregyházán, nevét is beleírta.

Mi Katicával a nézőtérről figyeltük a műsort, kíváncsi voltam munkám gyümölcseire, így nem is sejtettem, milyen dráma játszódik le a színpad mögött.

Este volt, mindenkitől, az igazgatótól is elbúcsúztunk, s a jól végzett, sikeres munka tudatában tértünk nyugovóra. Másnap reggel azt kérde tőlem testnevelő kollégánk, a csoltói **Ligárt Tibi**, hogy miként végződött az esti affér az igazgatóval. Nem tudtam, miről beszél, ő pedig előadta, hogy a vers elhangzása után direktorunk felröppent a színpad mögé, Arany-kötetemet kitépte a kislány kezéből, azt harsogva, hogy majd ő megmutatja nekem, egy ilyen reakciós könyvből egy ilyen klerikális és sovíniszta magyar verset szavaltatni, és visszarohant a nézőtérre. Nekem egy szót sem szólt.

Bekopogtam hozzá, s kérdeztem, igaz-e, amit Ligárt kollégám mondott. Igaz, felelte, és kirúgat az iskolából. A könyv régi, reakciós kiadvány, Arany szövege pedig maga a klerikalizmus. Kérdeztem, honnan szedi ezt a marhaságot. „*Adjon Isten, ami nincs, / Ez új esztendőben.*” Ez a refrén. Isten, Isten, Isten, megszámlálhatatlan mennyiségben. Hát a sovínizmus...? „*Gyarapodjék a magyar / Számra, mint erőben*” – idézte Aranyt. Ne gyarapodjék? – kérdeztem. Ki örülne annak? Az „adjon Isten” pedig egy köszöntő fordulat, olyan, mint a szlovák „*Daj(že) Bože*”. Érveim leperegtek róla, látszott, hogy valóban el akar távolítani Harkácsról, talán a pályáról is, s mondta, hogy egy szocialista iskolába ilyen klerikális reakciós szövegek nem valók. Apám pap, én egyházi iskolába jártam, bizalmas emberei megsúgták neki, hogy orgonáztam is, neki pedig ez éppen elég, hogy lássa, kiféle-miféle vagyok. (Emlékszem, mindig bizalmas embereire, az ő állítólagos besúgásaira hivatkozott. Meg kellene nézmem, nem szerepel-e a polgári titkosszolgálat ügynöklistáin.) Kínomban **Hviezdoslav Vörös szonettjeinek** gyakran mondott imádságos verseire, **Shakespeare Othellójának** dráma- és operaszövegére, **Desdemona Ava Maria-áriájára** hivatkoztam, amelyek mindig műsoron vannak Pozsonyban, sőt Moszkvában is, de mindent elhárított, s közölte, hogy a kora reggeli postanyitáskor már el is küldte följelentő levelét a járási pártbizottságra, sőt mint bűnjelt Arany-kötetemet is mellékelte irományához. Nem is vagyok párttag, mondtam neki, miért ott emelt panaszt, miközben a szolgálati út legelemibb szabályait is mellőzte. Először talán velem, majd iskolánk szakbizottságával kellett volna beszélnie. Intézkedett, mondta, és kész. Fölálltam, kimentem, és reszkettem a fölháborodástól. Miért ilyen vadkanokat küldenek ennyi jószándékú ember, tanár, tanítvány, szülő, egy körzet nyakára? Miért nem hagynak bennünket dolgozni, élni, örülni egymásnak, munkánk, munkánk gyümölcseinek? Miért gyötörnek bennünket ezek az állatok? Kicsoda biztatja, tüzeli, uszítja őket ránk? – A játék persze nem babra ment, állásom forgott veszélyben. Ha kirúgnak, hova legyek? Akkor már vagy nyolc hónapja nem dohányoztam, a seregben sikerült letennem a cigarettát, de amikor bementem a tanáriba, és székembe roskadtam, rá kellett gyújtanom. Ligárt Tibitől kértem első koporsószoégeimet.

Hallgattam közben a budapesti állomásokat, és többször is elhangzott bennük Arany bevádolt költeménye. Bajomban írtam egy panaszos levelet az *Új Szó* kulturális rovatának, s megjött **Fónod** egyoldalú válasza. Őrzöm valahol, de arra emlékszem, hogy ajánlotta, mondjam meg igazgatóknak, hogy „*aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul*”. Erre pár hét múlva került sor.

Még tél volt, ha jól emlékszem, február egyik délutánja, fűrészeltem a fát Gálék udvarában, amikor megjelent a kapuban Horváth Pista. „*Lacikám, gyere már az igazgatóiba, jött Lukács Tibi, hogy azt a versügyet elrendezze.*” Levertem nadrágomról a fűrészpont, felöltömbe bújtam, s indultunk. Négyen ültünk az irodában, ahol előadtam a történeteket. Tiltakoztam az igazgató teljesen dilettáns beavatkozása és a szolgálati út mellőzése, könyvem elkobzása ellen, kértem vissza a kötetet, s mondtam, hogy így nyugodtan oktatni és nevelni nem lehet. Mi jogon ordított igazgatónk a színpad mögött, és fenyegetett a gyerekek előtt kirúgatással, rombolva nevelői tekintélyemet? Lukács Tibi, aki pár évvel korábban végzett a tanárképző főiskolán, és tudta akkor még a mainál is sokkal halványabb nevemet, az ügy érdemi része miatt is mellém állt, s valami formai tanács árán, hogy az igazgatónak is adjon némi kibúvót, tudniillik hogy máskor legyek óvatosabb, fölmentett a vádak alól. Könyvemet visszaadta. Pozsonyban szomszédok lettünk, s néha fölidéztük a régi szép gömöri időket, keserédes múltunk emlékeit. Aztán ő is távozott, ahova hamarosan mi is elmegyünk.

Úgy emlékszem, június elején utaztam megkéssett államvizgámra, Pozsonyba. Előtte egy kéthetes tanulmányi szabadságon voltam, s az egyetemi bizottság (**Sas Andor** és **Bakoš** professzorok, **Sima Ferenc**, **Turczel Lajos**, **Csanda Sándor**, **Jakab István**, **Garaj Lajos**, **Jaroslava Pašiaková**) színe előtt helyálltam. A bizottság gratulált, Turczel pedig, aki szeretett volna bevinni a tanszékre, szobájába hívott. „*Mi bajod neked az igazgatóddal?*” – kérdezte, miután helyet kínált. Mondtam, hogy lényegében semmi. Olykor piszkál, egyszer följelentett az *Alkalmi vers* miatt, de amúgy a munkámmal nagyon is elégedett, ezt lépten-nyomon hangoztatja. Miért? – kérdeztem. „*Írt egy levelet a Bölcsészkar káderosztályára, hogy ne engedjünk téged a vizgabizottság elé, mert apád pap, te pedig klerikális és sovíniszta magyar vagy. Szombathy, a káderes bizalmas jóbarátom, minden magyar ügyben tőlem kér tanácsot, igazgatód levelével is egyenesen hozzám jött. Ismered ezt a fickót, ezt a Koncsolt?*” – kérdezte. *Hogyne ismerném, feleltem, s elmondtam, honnan és miként, meg hogy számolok veled itt, a tanszéken. Kezembe nyomta a levelet, olvassam el. Elolvastam, s kérdeztem, iktatta-e már. Még nem. Akkor most itt, előttem darabokra szaggatod, és bevágod a papírkosaramba. Az enyémbé! Szombathy így tett, és távozott. Gratulálok az államvizgádhoz. Remélem, felköltözöl Pozsonyba, itt nyugtod lesz ezektől a primitív, gonosz alakoktól. De az igazgatódnak ne szólj, mert Szombathy ütné meg a bokáját.*”

Eszem ágában sem volt, hogy szóvá tegyem Heinznek a dolgot, de nem így történt. Hajnalban hazakutyagoltam

Tornaljáról, elmondtam Katicának államvizsgám sikerét, aludtunk egy sort, és hétkor, hogy jó két heti távollétem után lássam az osztálynaplót, mire jutott a helyettesítő tanársereg az anyaggal, indultam az iskolába. Negyed nyolc előtt az épület oldalsó üveges lengőkapuja előtt álltam, s az igazgatóba botlottam. „Hol járt eddig, tanító elvtárs?” – kérdezte megszokott vészjósló ábrázatával. Mondtam, hogy nem egész értem a kérdést, otthon voltam, aludtam, hajnalban jöttem meg Pozsonyból, gratulálhat az államvizsgámhoz, egyébként pedig két héten át, mint tudja, tanulmányi szabadságom volt. „De magának ma ügyelete van, fél hétkor már itt kellett volna várnia az első busz tanulóit.” Ezt, sajnos, nem tudtam, két hétig nem jártam be, hajnalban jöttem meg, feleségem nyilván, ha tudta, elfelejtette megmondani, de se baj, korábban itt vagyok, s átveszem az ügyeletet. „Késő”, mondta, s rámutatott a lengőkapu karvastagságú, mintegy harminc centi hosszú, tömör üvegfogantyújára. „Ezt a fogantyút”, mondta, „valamelyik vásott kölyök ma reggel eltörte. Ezért maga meglakol”, mondta. Szemügyre vettem a fogantyút, s láttam, hogy valaki egy éles tárgyval, valószínűleg baltával rávágott, hogy eltörje. Ez csak ő lehetett, hogy ellenem tegyen. Megszállt a düh. Elkaptam elől két kézzel a zakóját, megemeltem, sovány, nálamnál jóval alacsonyabb férfi volt, én akkor még jó erőben, pár hónappal a leszerelem után meglehetősen kisportolva, ahogy az ember a reggeli csuklók, menetgyakorlatok, tornaversenyek, egyéb izomtortúrák után a seregből hazajön, s Turczelnak tett ígéretemet megszegve, némileg füllentve is ezt vágta a képébe: „Maga sötét gazember, olvastam a levelet, amit a Bölcsészkarra írt. Megvan az államvizsgám, megyek a pozsonyi diplomaosztóra, feleségemet és Édesapámat is viszem. Maga itt egy évig piszkoskodott velem, mindent elkövetett, hogy a nyakam törje, és szerencsétlenné tegyen. Ezt a fogantyút is maga törte el ma reggel, és maga írt ki a mai folyosóügyeletre, hogy csapdát állítson nekem. Most rögtön betakarodik az irodájába, és többet nem kerül a szemem elé, mert megölöm. Ketten vagyunk itt, semmit sem tehet emiatt ellenem. Tűnjön a szemem elől!” Ellöktem magamtól. Sápadtan fordult meg, és kullógott a szobájába. Ettől a perctől elkerült, rám sem mert többé nézni. Néhány évtizeddel később benéztem az iskolába, s ugyanazt a fogantyút markoltam meg a lengőkapun. Törött volt, mint azon a reggelen. Gondolom, ma is ott van, s aki megfogja, annak tudnia kell, mikor, ki által, miért és hogyan nyesték derékba. Emberi drámák előzték meg és követték megtöretését.

Vagy két hét telt el, a tantestület pártbeli emberei a községházára mentek valami tanácskozássra. Az igazgató és helyettese, Horváth Pista is ott volt, a járási tanügyi és pártfőnökség embereivel együtt. Az igazgatónak valami vitája támadt **Herczeg Dani** bácsival, a községi titkárral, egy jószágos öreg mozgalmi emberrel, akiről mindenki tudta, hogy soha egy pohárka alkoholt le nem eresztett a torkán, és antinikotinista volt. Úgy emlékszem, be is lépett ezekbe a szövetségekbe. Ülünk a tanáriban, tart a nagyszünet, amikor Kiss Zoli kollégánk vágja ki az ajtót.

„Gyerekek! Ha ott lettetek volna! Ha láttátok volna! Úristen! Az igazgató úgy bóg, mint egy kisgyerek!” Mi történt? – kérdeztük. Zajlott a vita a járási főnökség színe előtt, amikor igazgatónk szokott alattomos fegyverét rántotta elő. „Titkár elvtárs csak ne beszéljen. Jelentették nekem, hogy titkár elvtárs jóban van a harkácsi plébánossal, jár hozzá, és iszik vele. A múltkor is a kerítésbe kapaszkodva meg négykézláb jött ki este a plébániáról.” A titkár elképedt. „Hogy én, részegen a plébános úrtól? Hát ez már sok! Persze, hogy járok hozzá, ő a falu népét lelki vonalon irányítja, én társadalmi vonalon teszem. Nekünk egy irányba kell húznunk a szekeret. De én nem iszom, mindenki tudja rólam, hogy antialkoholista és antinikotinista vagyok.” Az igazgató erősködött, mire a titkár elunta a vitát, az ablakhoz ment, kinyitotta, s kiszólt egy arra tévedt suhanenak: „Szaladj csak, kisfiam, a plébános úrhoz, hívd ide gyorsan. Siessen a községházára.”

„Szabadság, uraim!” – mondta a járási társaságnak a bohém **Petik** tisztelendő úr, aki szintén bohém édesapjával lakta a harkácsi plébániát. „Mi a gond, titkár elvtárs?” A titkár előadta, mivel vádolja őt igazgatónk. „Ugyan már, titkár elvtárs, hogy mondhat ilyet az igazgató elvtárs? Én ugyan iszom, ezt a faluban tudják, olykor, mi tagadás, be is rúgok, de titkár elvtársról mindenki tudja, hogy absztinens. Nálam sem fogad el soha semmi alkoholt. Csodálkozom viszont az igazgató elvtárson, mert ő is föl szokott engem keresni, iszik is velem, olykor be is rúg, a múltkor is ezt tette, még a Deutschland, Deutschland über allest, a német himnusz is eldalolta nekem, és azt mondta, hogy ez az ő himnusza, nem a Kde domov můj meg a Nad Tatrou sa blýska. Ugye, emlékszik rá, igazgató elvtárs...?” Heinz ebben a szempillantásban összeomlott, kitért belőle a zokogás, sírt, mint egy taknyos kölyök, mondta Kiss Zoli, és azonnali fölmentését kérte az épp helyben levő járási főnökségtől. Július utolsó napjával távoznia kellett. Akkor derült ki, az iskolai sportpálya szélén, hogy egész jól beszélt magyarul. Letagadta a nyavalyás. Szerencséjére, talán az enyéme is, azóta sem találkoztunk. Kiss Zoli járt nálunk pár éve, s mondta, hogy valamelyik északi szlovák városban összefutottak, de nem fogott kezét hajdani igazgatónkkal. Meglepett, hogy a fordulat után nem ment ki Németországba vagy Ausztriába, jóllehet neve és elszólása szerint német volt. Most jut eszembe a kérdés: vajon ma melyik szlovák pártot támogatja, ha él? A nemzetit?

Aznap délután mentem valamiért a vegyesboltba, s Petik tisztelendő úr várakozott a buszmegállóban. „Zseniális ember vagy”, mondtam neki. „Micsoda elegáns tördőfés! Engem is megszabadítottál ettől a gazembertől.” – „Tudod, megéreztem, hogy itt a nagy pillanat. Egy ilyen aljas fráternek semmi keresnivalója miközöttünk.”

Jött aztán az új igazgató, Breznen, magyar feleséggel és ha nem tévedek, két kisgyerekekkel. Felesége rokona volt Cselényi Lacinak, a költőnek. Brezennel nem volt bajunk, csak 1963 májusában kellett vele perbe szállnom. Május hó 6. napjának hajnalán a tornaljai születészen világra jött Kati leányunk, s mivel a konyha nálunk nem műkö-

dött, hitvesem egyébként is gyöngye volt a szülés után, de szoptatott, és ennie kellett, jól kellett táplálkoznia, kézenfekvő volt, hogy hordtam nekik az ebédet az iskola konyhájáról, ahol magam is étkeztem. Hozom a valahányadik napon a teli ételhordót, és találkozom Breznennel. Ő az ebédlő felé tartott. Láttam, mit viszek, és közölte, hogy amit művelünk, az tilos, ételt a konyháról kivinni nem szabad. Elképedtem, és magyaráztam neki, hogy számunkra egyszerűen nincs más megoldás, ő is tudja, hogy a konyha kéménye nem jó, feleségemnek és két gyermekünknek ennie kell, nem lopjuk az ebédet, fizetünk érte, jegyre kapjuk, de ő hajthatatlan maradt. Nem szabad, tilos, kész. Másnap valamiért Tornaljára utaztam, s a buszmegállóban, a főtéren járási tanügyi főnökünkkel, Vančoval találkoztam, buszra várt. Kérdezte, hogy éreztük magunkat Harkácson és a járásban. Akkor már távozóban voltunk, s ő tudta ezt. Elmondtam, hogy ebben a tanévben már nem volt bajunk az új igazgatóval, de ez az érthetetlen konyhaügy fölkapart. Vančo elképedt, s mondta, hogy közvetítem legszigorúbb üzenetét igazgatóknak: hagyjon föl a hülyeségével, s ne tiltson nekünk olyat, ami nem tilalmas. Kértem, a hitel kedvéért szóljon be neki a telefonba, és Vančo megtette. Hordhattam az ebédet szeretteimnek. Máig sem értem, miért tette ezt velünk igazgatónk. Ismét egy jószándékú, ártatlan kis családon akarta volna megmutatni valaki az ő nyomorult, egyetlen tantestületre kiterjedő hatalmát? Hatalmát, hogy korlátozható, fenyegethető, gondokat okozhat, éhezethet, egy egyhónapos csecsemő anyatej-ellátását veszélyeztetheti? Mi a nyavalya ütközött ki rajta? A tanév végével ő is odébbállt, s a járás belátta, hogy szlovák igazgatók Harkácson nem működhetnek sikerrel, képtelenek környezetükbe illeszkedni, ezért Horváth Pistát ültették az igazgatói székbe. Ő éveig vezette az intézményt, majd Balajti Lajos következett. Pista mindjárt rendbe tétette a szolgálati házat, s legalább részben lakják is.

Másfél hónapunk volt még hátra a tanévből. Katicát a két kicsivel júniusban Deregyőre menekítettem. Édesapám április 1-jén költözött el örökre, a parókiát nővére, keresztanyám gondozta, hozzá kísértem őket. Ez a hónap egy külön keserves történet, részleteit egy remélhető majdani kor- és családtörténeti munkára hagyom. Lényege, s ezt le kell írnom, mert két harkácsi évünk élménykörébe illeszkedik, hogy májusban egy távolabb élt rokonom két teherautót irányított a deregyői parókia portájára, és ingóságaink javát elszállította. Burgonya, fa, szén, disznó, tyúk, kacska, szilvalekvár, befőttek, kukorica és nem tudom, mi minden egyéb került a birtokába. Kötve voltunk Harkácshoz, s ő ezt használta ki, hogy megraboljon bennünket, sárospataki nővéremet és engem. A rablásnak, mert okkal minősíthetjük így, volt erkölcsi és jogi vonatkozása, de elég érzékeny anyagi csapást is mért ránk. Nekünk semmilyen ingatlanunk nem volt, indulásomhoz Édesapám semmivel, pénzzel sem járulhatott hozzá, csak egy bőrröndnyi holmit és könyveket vihettek házasságunkba, Katica nemkülönben. Pozsony csak egyetlen állást kínált nekünk, családuknak új taggal szaporodott, egy

ötszáz kilométeres költözés várt ránk, lakbért fizettünk, és szövetkezeti lakást kellett vásárolnunk. Nővérem akkor vett Sárospatakon egyet, s tanítói fizetéséből törlesztette a lakáskölcsön részleteit. Az elrabolt dolgok ára nem oldotta volna meg gondjainkat, de valamit könnyített volna helyzetünkön.

A községháza szemben állt a parókiával, s amikor a titkár megtudta, hogy otthon vagyok, áthívott telefonon. Láttam, mi zajlik portánkon, a teherkocsikat, a rakodást, mindent. Hajdani magtárunkban működött a posta, amelynek vezetője ideges telefonokról számolt be nekem. Jött kurátorunk, udvari-kerti sétára hívott, ahol ugyanezeket mondta el. Kérdezte, tudtam-e, mi készül. Mondtam, hogy nem. Lépek-e az ügyben a hatóságoknál, mert ha igen, ő tanúskodni fog mellettünk. (Erről a titkár és a postavezető is biztosított, családukat a faluban becsülték és szerették. Édesapám 1931-től szolgált Deregyőn, életünk nyitott könyv volt, a falu és a környék életébe szövődött.) Azt válaszoltam, hogy nem teszek semmit, rokonaim ellen nem fogok pereskedni, nem hurcolom meg a nevüket, időm sincs rá, vár rám a pozsonyi könyvkiadó, hamarosan hurcolkodunk, és fogalmam sincs, hol emeljek panaszt, hova kellene utazgatnom a tárgyalásokra, Kassára-e, Nagymihályba (Töketerebesre?) vagy Pozsonyba, és melyik törvényszékre. Lám, már rokonaim is tönkre akarnak tenni, nemcsak a pallérok és az igazgatók... Homo homini lupus – ember az embernek farkasa, vagy annál is rosszabb: hiénája. Később láttam a *Zorba, a görög* című filmet; ülnék a keselyűszerű görög vénasszonyok haldokló társuk körül a falak mentén, s mihelyt az asszonyt elhagyja a lélek, rávetik magukat ingóságaira, a ház minden zugát pillanatokon belül kiürítik. Csak a halott marad a szobában. A film láttán a mi esetünk jutott eszembe.

Osztályom is akkor hagyta el Harkácsot, amikor én. Útjukra bocsátottam a gyerekeket, búcsút vettem mindenkítől, és mentem én is Deregyőre. Július végén Pozsonyba utaztam, augusztus 1-jével pedig beléptem a *Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó (Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry – SVKL)*, a későbbi *Tatran* magyar szerkesztőségébe, felelős szerkesztői munkakörbe, a költő **Ján Poničan**, majd egy másik költő, **Andrej Plávka** igazgatása alá.

Később is meg-megfordultam Harkácson és Sánkfalán. Ilyenkor Horváthék faluvégi portája volt a támaszpontom. Utolsó júniusomat is ők színesítették. Tekintélyt parancsoló német juhászcutyájuk, Harry mindjárt első látogatásunk alatt jóbarátom lett, el is kísért a lakásunkig, hiába próbáltam hazatérésre bírni. Amikor vödreimmel vízért indultam a szomszédba, a kutyát emeleti lakásunk bejárata előtt találtam, ült és nézett rám, fejét jobbra-balra billegette, fülét hegyezte, farka ide-oda mozgott, minden módon kifejezte irántam való szeretetét. Júniusban, amikor már egyedül laktam lakásunkat, egy kora reggeli órán becsöngetett Pista, s hajnali gombázásra hívott. Motorkerékpárján fölgurultunk az Egresre, s az úttól balra szedtük a temérdek sok gombát két kosarunkba. Vittük aztán hozzájuk, ahol Valika pompás reggelit süített belőle.

Aztán bemotoroztunk az iskolába. Ez minden áldott reggel így történt, hajnalban gombázás, majd gombareggeli tejfőlösen vagy tojással, vagy még amúgy, ezt ők mint gömöri völgylakók remekül tudták, előtte mindig egy-egy pohárka vályi szilvórium, majd tea és feketekávé. 1963-as, júniusi sánkfalvi früstökeinket elfelejteni nem lehet.

Később, 1968 után ismét meglátogattam őket. Akkor hajtottunk át Licére, de a tetőn megálltunk. Balra volt a gombázó erdőnk, jobbra tőlünk, ahova annak idején tanítványainkkal ki-kirándultunk, a szovjet erdei támaszpont rejtőzött. Húsz-huszonöt méterre az út szélétől láttuk az első szovjet őrt, mellén átvetett kalasnyikovjával figyelt bennünket. Pista mondta, hogy magasfeszültséget vezetnek az erdőbe, de hogy miért, senki sem tudja. Rozsnyótól, sőt nyilván a Vihorlántól és a Dargótól azon a vidéken át vezetett a megszálló szovjetek erdei támaszpont-láncolata. A Rozsnyó fölötti hegyek gyomrában katonai repülőtér is lapult, arra gombázgató barátomat egy barlangjából kivágódó, visító vadászgép a robajával félholtra rémítette. „Nézz óvatosan, a szemed sarkából jobbra” – mondta Pista a kocsiban –, „ott áll a katona. Látod? Néha itt, balra is cirkálnak, ha gombázom, elmennek mellettem, és köszönnek. Egyébként semmi, nincs velük bajom.”

Egyszer kislányunk fiacskájával, a talán ötéves Bencével jártam náluk. Szép új kutyája volt Pistának. Harry időközben kivénült, és elment, de utolsó napjaiban még láthattam. Feküdt Váenték kerítése alatt, vak volt és süket, és megsimogattam. Fejét megemelte, halkán nyüszített, talán meg is ismert, mint gazdáját, Odüsszeuszt a vén Argosz. Bence az új vadász-kutyával valami elképesztő játékba kezdett. Kergetőztek, a kutya és a gyermek, le-föl és keresztül-kasul az udvaron, s ha az ötéves Bence kimerült, és elnyúlt a gyepen, a kutya hozzámment, böködni kezdte az orrával, hogy keljen föl, és folytassák a játékot.

Ez úgy tizennyolc éve történhetett, Bence nemrég múlt huszonhárom. Pisták élete rendben volt. Fogadott kislányuk, Marika megnőtt, kisbabát is szült, s a gyermektelen Horváthék tele voltak örömmel. (Marika örökbe

fogadásának története külön regény, egyszer talán még megírom, a sajtóban hiteles irodalma született.) Aztán Katicával és legidősebb unokánkkal, Tamással a nővéremnél jártunk Patakon, s hazafelé autózva Harkácson is megálltunk. Fülledt, zivatarokkal paskolt-áztatott nyári kánikula volt, megálltunk iskolánk előtt, s mutattuk unokánknak, hol laktunk és tanítottunk, amikor egy félmeztelen férfi jött elő a szemben levő élelmiszerboltból. Kiszálltam, megszólítottam. Elsírta magát. Fölmentünk Pistákhoz, ő is sírva fakadt. Átszaladt Váentékhoz, hívta a három férfit, és mind sírtak. Ültünk a verandán, beszélgettünk, sorolták sírásuk okait, s közben a falura rászakadt az ég. Csattogott, villámlott, szikra szikrát ért, zuhogott az Adriai-tenger vize, a monszun a Turóc völgyébe. Ez mosott bennünket egész utunkon Sárospatakon át Tokajig, végig a Tiszaháton, Szatmárcsekén, Tiszacsécsen, Gyulaházán, Szabolcsbákán, Milótán, Barabáson, Kölcсэн, anyai őseim vidékein mindenütt. A monszunesők meg a sírás. Nincs munka, nincs ifjúság, a falura szaporodtak az iskolázatlan családok, semmi sincs már Harkácson és Sánkfalán, a mi időnkben még nagyjából megbontatlan, csak a lakosságcserevel megbontott közösségben. Pistán akkor már láttam az előrehaladott öregség nyomait, egyre ezt hajtogatta: „De jó, hogy eljöttetek, Lacikám! De örülök nektek!” Arcán semmi változást nem tapasztaltam, csak a szelleme fáradt el. Később hallottam, hogy elment. Utána távozott Valika. Ő volt mindig beteges, mégis túlélte Pistukáját.

Kiss Zoli is meglátogatott vagy kétszer, Marton Gyula fia pedig, **Gyula**, miután könyvet írt Dúdorrról, nekem is küldött belőle egy példányt. Tavaly Komáromban találkoztam vele. Kár, hogy olyan messzire sodródtunk Harkácstól és Sánkfalától, amelyet ma Gömörfalva néven ismer a világ, s hogy hivatásunk és családi gondjaink elvonnak tőle, de emlékeinkben és szívünkben, sőt immár ebben a dolgozatomban is kitörölhetetlenül, örökre benne marad.*

* A „Turóc” nevet a vidéken „Túroc”-ként ejtik.

Mátyás király pecsétje

Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix országainak címerai
Thuróczy János krónikájának első oldalán

Kovács Lóránt

A Károlyi-kormány és a felvidéki hatalomátvétel

A „nemzet Messiása” és a „fej nélküli köztársaság”

1918. október 17-én, a történelmi Magyarország országgyűlésének utolsó ülészakán Tisza István kijelentette: „a háborút elveszítettük”. A külpolitika és a nemzeti-ségi mozgalmak által generált súlyos belpolitikai helyzetnek köszönhetően az ország állapotát kilátástalannak ítéltő, **Wekerle Sándor** vezette koalíciós kormány október 23-án benyújtotta lemondását. Másnapra a radikális ellenzék – a **Károlyi-féle Függetlenségi Párt**, az **Országos Polgári Radikális Párt** és a **Magyarországi Szociáldemokrata Párt** – megalakította a **Magyar Nemzeti Tanácsot**, elnökévé **gróf Károlyi Mihályt** választotta meg. A Tanács 26-án közzétett 12 pontos programja, különösen annak a „háború azonnali befejezésére” és az „ország függetlenségének helyreállítására” vonatkozó pontjai nagy sikert arattak a négy éves háborútól tizedelt, béke után áhító lakosság körében. Ennek köszönhetően, amikor **József főherceg** („a király teljhatalmú magyarországi helytartója”) október 29-én – Károlyi helyett – **Hadik János grófot** nevezte ki miniszterelnöknek, a hazaérkező katonák és a főváros lakossága forradalmi lépésre szánta el magát. A vérontás azonban elmaradt, az utcára vonuló sokaság elszántságától megriadt „homo regius” – engedve a népakaratnak, október 31-én Károlyi Mihályt bízta meg kormányalakítással. Az új kormány még aznap, néhány órával a miniszterelnök kinevezése után megalakult.

A kormány nemzetiségpolitikája szakítást jelentett az addig bevett gyakorlattal. Bár Károlyi is az ország területi sérthetlensége mellett foglalt állást, terveiben már egy demokratikus, a nemzetiségek érvényesülésének teret engedő, azokat széles körű öngazgatási jogokkal felruházó, független Magyarország felállítása állt. A magyar miniszterelnök ettől a politikai koncepciótól várta az antant jóindulatának elnyerését az ország integritásának megtartásához.

Ezt a szellemiséget tükrözte a **Szlovák Nemzeti Tanács** megalakulására küldött, baráti hangnemben írt miniszterelnöki üdvözlő üzenet is. Ebben Károlyi kijelentette, hogy „minden nemzetnek jár az önrendelkezés szent joga”, de egyben a szlovák–magyar sorsközösséget hangsúlyozva „mély meggyőződésünk és szent hitünk, hogy a szlovák és a magyar nép egyik a másikára van utalva és [...] testvéri együttműködésben kell keresnünk a szebb jövőnket”.¹ Károlyi tehát egyrészt elismerte a szlovák nemzet jogát az öngazgatásra, másrészt viszont leszögezte, hogy a „szebb jövő” záloga a közös országban rejlik.

Az addig szokatlan szívélyes hangnem meglepetésként érte a szlovák politikai közvéleményt és a sajtót is. Károlyi és politikájának megítélése kapcsán a kezdeti bizonytalanságot azonban hamar felváltotta a vele szembeni bizalmatlanság. Kivétel volt ez alól a magyar nyelvű **Kassai Újság**, amely a Károlyi-kormány zászlóbontását nagy örömmel üdvözölte, és mindenkit annak támogatására buzdít-

tott. Az új magyar miniszterelnök személyén és az általa meghirdetett politikai programon keresztül a lap még összetarthatónak vélte az országot, s a halvány reményt alátámasztandó, idézte **Louis Franchet d'Esperey** generálist, az antant keleti hadseregének főparancsnokát: „Magyarországnak ma egy szerencséje van: a Károlyi személye. Ő az egyetlen ember, aki lendíthet az önök sorsán”.² Az újság ezen felbuzdulva mint a magyarok egyetlen reménységét, állította be a miniszterelnököt: „amiképpen 1848-ban Kossuth Lajos, ma Károlyi a nemzet Messiása, kit régen vártunk”.³ Majd utalva arra, hogy békepártiságát a háború alatt senki sem osztotta, Magyar Kassandrának nevezte, mert amikor mindenki a „végygyőzelmel harsogta, az ő látnoki lelke a sötét jövőbe tekintett”.⁴

Ezzel szemben a Károlyi-kormány hirtelen jött „gondoskodását” a szlovák lapok számító, álnok politikának nevezték, mely csupán arra irányul, hogy ismételten elnyerje a szlovák nép bizalmát, és rabszolgasorba taszít hassa őket. Óva intették ezért a szlovák lakosságot, hogy ne dőljenek be a hamis ígéreteknek, mert a sok szép szó csak látszat: „a magyar farkas ugyanis most báránybőrbe búj”.⁵

Gúnyos megjegyzésekkel kommentálták a magyar kormány megbékélési szándékát. **Jászi Oszkár** nemzetiségügyi miniszterre való kinevezése kapcsán például a **Szlovák Nemzeti Tanács** egyenesen vicces embereknek nevezte a magyarokat, mondván: „Ezer évig kormányoztak a nemzetiségek felett és nem volt számukra miniszterük. Ma, amikor a nemzetiségek kibújtak az uralmuk alól, minisztériumot állítottak fel a számukra. A ló halála után gondolkodik a gazda, hogy jó lett volna számára istállót építeni”.⁶ A „szép magyar szavakról”, a szlovákság nemzetként való elismeréséről a **Szlovák Nemzeti Párt** radikális szárnyához tartozó **Szlovák Nemzeti Tanács** azt írta: „zene a fülünknek” – csak a felett sajnálkozott, hogy a szomorú és keserűségben gazdag múlt nem engedi, hogy higgyenek a magyarok ígéreteinek.⁷

A szlovák sajtó a magyarok okozta sérelmek, a több százéves elnyomás folyamatos felidézésével próbálta a lakosságot elidegeníteni földijeitől. Különösen felerősödött ez a magyar kormány által támogatott felvidéki (Horniaky) propagandaakciók idején, amelyek a csehek ellen igyekeztek hangolni a népet. A **Magyar Népköztársaság** november 16-i kikiáltását pedig a **Robotnícke Noviny** használta fel sajátos akciója érdekében, mely a miniszterelnököt volt hivatva kompromittálni. A **fej nélküli első népköztársaság** c. cikkében a lap a magyar köztársaságot Habsburg-restaurációnak állította be. **IV. Károly** ugyanis csak a királyi hatalom gyakorlásáról mondott le, a koronáról még nem, József főherceg – a jövődöbéli köztársasági elnök – révén pedig mégis a király kezében összpontosul majd az államhatalom. A korlátlan uralkodói hatalmat pedig a bábként a miniszterelnöki székbe

ültetett Károlyi Mihályon keresztül fogja gyakorolni, aki a **Rákóczi** eláruló, és ezért az uralkodótól birtokokat kapó **Károlyi Sándor** leszármazottja, így a király lekötöztette.⁷ E kombináció igen merész volt, mégis elérte célját: a Magyar Köztársaságot egy, a lakosság feje felett, annak beleegyezése nélkül konstruált államnak mutatta be, s ez alkalmas volt a szlovákok Magyarországgal szembeni ellenérzéseinek erősítésére.

A szlovák sajtó tehát – a magyar nyelvű újságokat kivéve – megkésettnek nevezte a Károlyi-kormány próbálkozásait, és végérvényesnek tekintette az elvást Magyarországtól, ennek következtében mindent megtett azért, hogy a lakosság minél szélesebb rétegeit megnyerje a cseh–szlovák egyesülés ügyének. A valódi küzdelem a Felvidékért azonban csak ekkor kezdődött.

A belgrádi konvenció és a „judeomagyarok” kegyetlenkedései

Ausztria–Magyarország 1918. november 3-án a Padova melletti Villa Giustiban aláírta a fegyverszüneti egyezményt az antant képviselőivel. A szövetségesek állásfoglalása szerint, bár a fegyverszünet közvetlenül nem érintette Magyarországot, annak általános előírásai automatikusan rá is vonatkoztak, sőt a tárgyalást vezető olasz **Armando Diaz** tábornok közölte a Monarchia képviselőivel, hogy a balkáni frontszakaszon nem lesz külön fegyverszünet. Ezzel szemben az antant keleti hadseregének főparancsnoka, **Franchet d'Esperey** november 4-én átlépte a Szávát, és megkezdte előrenyomulását Magyarország felé, a magyar féllel pedig közölte, ő az illetékes a balkáni fronton a fegyverszünet megkötésére.⁸ Az egymásnak ellentmondó állásfoglalások után **Clemenceau** november 6-án felhatalmazta Franchet d'Esperey-t, hogy a fegyverszünet katonai alkalmazásáról egyezményt köthet a magyar kormánnyal, mint „helyi szervvel”. (A francia miniszterelnök a Károlyi-kormányt nem ismerte el legitim kormánynak.)

A Belgrádba utazó magyar kormánydelegációnak november 7-én átadott feltételeket követően, november 13-án írták alá a padovai fegyverszüneti szerződést Magyarországra alkalmazó belgrádi katonai konvenciót. A szlovák újságok közül először a *Slovenský Denník* számolt be a megkötendő belgrádi konvencióról, kiemelve, hogy a francia miniszterelnök utasítása szerint Franchet d'Esperey csak katonai kérdések tárgyalására volt felhatalmazva. Ez azért volt nagyon lényeges a lap szerint, mert arra utalt, hogy a Monarchia politikai kérdéseit az antant önállóan akarja megoldani, és nem engedi, hogy „a régi rezsim egy percet is a hatalomban tölthessen”.⁹ Ezt Párizsban csakugyan így is tervezték, ám a **Paul-Prospér Henrys** tábornok által aláírt konvenció, a sok, Magyarországra nézve kedvezőtlen rendelkezés mellett, 17. pontjában – a *Slovenský Denník* nagy bánatára – azt is kimondta: „A Szövetségesek a magyar állam belső igazgatásába nem fognak beavatkozni.”¹⁰ Ez azt jelentette, hogy a magyar kormány a szerződés szerint kiüríteni köteles területeken – az erdélyi és bánásági, valamint a Sze-

ged–Baja–Pécs–Varasd vonaltól délre eső vidéken – kívül megtarthatta az ország közigazgatásának irányítását, a konvenció ugyanis máshol nem állapított meg demarkációs vonalat. Az antant képviselőjének kézjeggyével ellátott dokumentum azért is volt égetően fontos a magyar kormány számára, mert ennek köszönhetően most már a nemzetközi jogra és az ország integritása elleni támadás elhárítására hivatkozva léphettek fel a Monarchia nemzeteinek akkor meginduló – a háborúban a Szövetségesek által nekik tett ígéretekkel „megalapozott” – területfoglaló akcióival szemben. A délszláv hadsereg már a belgrádi egyezmény aláírása előtt megindult, és november 14-ére el is érte a számukra kijelölt demarkációs vonalat. November 25-én pedig Újvidéken a bácska–bánáság–baranyai „nagy népgyűlés” kimondta a dél-magyarországi megyék elszakadását és csatlakozását Szerbiához. Az Aradon székelő *Román Nemzeti Tanács* november 9-én a magyar kormánynak elküldött jegyzékében követelte, hogy a románok lakta 26 vármegyét a Nagyszebenben létrejövő román kormányzótanács irányítása alá helyezték. Károlyi ezt nem fogadta el, és november 12-én Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter vezetésével delegációt küldött Aradra a román–magyar tárgyalások felvétele céljából. Jászi azonban hiába ajánlotta fel az említett terület kantonális jellegű átalakítását, illetve Erdély és Kelet-Magyarország román, illetve magyar közigazgatás alá helyezését, **Iuliu Maniu** elhárította az ajánlatokat. A román haderő december elején elérte a kijelölt demarkációs vonalat.¹¹

Más volt a helyzet Észak-Magyarországon. Itt ugyanis a belgrádi konvenció nem állapított meg elválasztó vonalat, így az egyezmény nem vonta kétségbe, hogy ezen a területen a magyar állam joggal tartja kezében a politikai hatalmat és a közigazgatást. Csakhogy a cseh–szlovák államkoncepció jogot formált Szlovákia bekebelezésére, mégpedig az antant 1918. nyári és októberi elismerő nyilatkozataira hivatkozva. A belgrádi konvenciónak köszönhetően tehát a Felvidéken olyan paradox helyzet állt elő, hogy a cseh–szlovák állam már létezett ugyan, de Szlovákia még nem képezte integráns részét. Az elkövetkező időszak ezért a Szlovákiáért folytatott katonai, diplomáciai küzdelem jegyében telt el, amelyet a sajtó is kiemelt figyelemmel kísért.

A Szlovákia megszállására induló első cseh alakulatok november 8-án lépték át a határt, és még aznap elfoglalták Nagyszombatot, Trencsént és Zsolnát. A nagyszombati székhelyű *Slovensko* c. lap beszámolója szerint a város lakossága hatalmas szeretettel és üdvözléssel fogadta a bevonuló cseh katonákat, akikben a „magyar elnyomás alóli felszabadítókat látta”.¹²

A magyar kormány azonban a cseh megszállást a belgrádi konvenció megsértésének tekintette, és katonai egységeket vezényelt a térségbe, amelyek gyorsan visszasoportították a cseh alakulatokat. A szlovákok által olyannyira várt csatlakozást késleltető magyar katonai akció, valamint a Felvidéken – a Szlovák Nemzeti Tanáccsal szemben – létrejövő helyi magyar tanácsok „aknamunkája” még inkább feltűzelte a szlovák sajtót. A *Tatranský Sokol* a

csehországi és a szlovákiai hatalomátvételt összehasonlítva fájó szívvel konstatálta, hogy amikor a csehek kikiáltották a Cseh–Szlovák Köztársaságot, a „*legfelsőbb hatalom kapitulált előttük [...] és átadta az ország vezetését a Cseh–szlovák Nemzeti Bizottságnak, a magyarok „Krivány alatti vidéken [Podkriváňský kraj, azaz a szlovákiai terület – K. L.] még kapaszkodnak a hatalomba, és nem akarják alárendelni magukat a Szlovák Nemzeti Tanácsnak*”. Majd a katonai erő kényszerítő hatására utalva hozzátette: „*ami késik, nem múlik, ha muszáj lesz, úgyis beadják a derekukat*”.¹³ A cseh–szlovák légiók azonban még az országhatáron túl, Olaszországban vesztegeltek. A helyzet minél hamarabbi rendezését elősegítendő – és hogy a „művelt nyugat” megismerje a magyarok igazi arcát – az újságok „világgá kürtölték” a magyar katonák szlovák lakossággal szembeni kegyetlenkedéseit. Pozsonyban például állítólag olyan szabotázsakciókat kezdtek a magyarok, amelyet még nem látott a világ. „*A judeomagyarok védtelen szlovák embereket támadnak meg, betörnek a házakba és a cseh–szlovák hatalom ellen uszítanak*”.¹⁴ Arra a kérdésre pedig, hogy miért támadnak a magyarok a „cseh–szlovákok” ellen, a *Slovenský Týždenník* azt a magyarázatot adta, hogy a „*magyar elnyomóknak nincs mit veszíteniük, így is, úgy is elbuknak, akkor miért ne lövetnének még egy pár órát, pár napot a szlovákokra*”.¹⁵ A magyar garázdaság nem ismer határokat! – jelentette a *Slovenský Denník*, miután a Szlovák Nemzeti Tanács elnökét, **Matúš Dulát** letartóztatták a magyar hatóságok, és csak Jászi telefonos utasítására engedték szabadon, de továbbra is a „zsidó gárdák” felügyelete alatt tartották.¹⁶ A magyarok „brutálisát” látva a *Tatranský Sokol* felhívta a lakosság figyelmét, hogy jegyezzen fel minden olyan visszaélést, amelyet a magyarok a szlovák néppel szemben elkövettek, ez ugyanis később bizonyítékul szolgálhat a Nyugat előtt. Még a magyar katonaság fellépéseinél is veszélyesebbnek vélték azonban az országot belülről bomlasztani próbáló, a magyar kormány által támogatott ún. magyarónok (a magyar orientáltságú szlovákok) tevékenységét. A *Slovenský Denník* közülik is a Kelet-szlovákiai Tanácsot létrehozó **Dvorcsák Győzöt (Viktor Dvorčák)** nevezte a legveszélyesebbnek, akinek fő célja, hogy „*az általa kitalált törzsi és kulturális különbségekre hivatkozva megossa a szlovák nemzetet*”. A lap bizalmat akart önteni az ott élő szlovákokba, hogy tartsanak ki, mert nem feledkeztek meg róluk, és az „igazság napja” hamarosan felragyog. Az újság egyben azt üzent a magyar kormánynak, hogy a keleti szlovák területeket Cseh–Szlovákia integer részének tekinti, és semmiképpen sem mond le róla.¹⁷

Időközben, 1918. november 14-én megalakult az első cseh–szlovák kormány, s a megalakulást proklamáló nemzetgyűlésen – első alkalommal – a szlovákság is képviseltette magát. A *Robotnícke Noviny* beszámolt a gyűlésen elhangzott szlovák nyilatkozatról, miszerint a szlovákok „*nem kérnek a magyarok által ígért szabadságból, és esküsznek, hogy nem a szlovák szabadságot akarják, mert a cseh–szlovák szabadságban bíznak*”.¹⁸ Amellett, hogy a szlovák politikusok ezzel a nyilatkozatukkal mindennemű

közösséget elvetettek a magyarokkal, letették a névjegyüket a „csehszlovakizmus” eszméje mellett. A *Prágai Nemzeti Bizottság* kibővítésével létrejött cseh–szlovák parlamentben felszólaló szlovák képviselők ugyanis a Šrobár körül csoportosuló „csehszlovakista” irányzatot képviselték. A parlamenti képviselők – csehek és szlovákok egyaránt – nem választás, hanem kinevezés útján nyerték mandátumukat, a kiválasztásról pedig Prágában döntöttek. Emiatt a szlovák parlamenti képviselőket tagjai közül önállóan kiválasztani szándékozó Szlovák Nemzeti Tanács és a központi cseh–szlovák kormány viszonya megromlott. A cseh–szlovák törvényhozás szlovák képviselőiből alakult *Szlovák Klub* elvetette az ország dualisztikus berendezkedésére irányuló terveket, sőt november 16-án, hogy kiiktassa a Szlovák Nemzeti Tanácsot mint hatalmi szervet, annak minden jogát a nemzetgyűlésre és a cseh–szlovák kormányra ruházta át. A cseh és szlovák fél közötti feszültség a szlovák újságok hasábjain ekkor még nem köszönt vissza, a csehekkel szembeni markáns véleményformálásra a néppárti **Andrej Hlinka** *Slovák* c. lapjának januári megjelenéséig várni kellett.

A miniszterelnök, **Karel Kramář** még aznap jegyzékben szólította fel a magyar kormányt, hogy vonja vissza csapatait a szlovák területekről, és ne gördítsen akadályt a csehszlovák egységek behatolása elé. Károlyi válaszjegyzékében a belgrádi konvenció 3. és 17. pontjaira hivatkozva elutasította a cseh–szlovák állam bármilyen jogát a terület elfoglalására. Ezt követően Kramář újabb jegyzéket küldött, amelyben kijelentette, hogy „*a cseh–szlovák államot és kormányát a győztes nagyhatalmak elismerték. [...] Ezzel a szövetségesek elismerték azt is, hogy a szlovákok lakta terület a cseh–szlovák állam részét képezi és nem tartozik többé a történelmi Magyarországhoz. A magyar kormány tehát nem köthetett fegyverszünetet Szlovákia nevében [...] Ennek értelmében a belgrádi konvenció 17. pontja csak azokra a területekre vonatkozhat, amelyeket eddig még nem ismertek el más állam területének. Amíg Magyarország háborúban állt, addig figyelmen kívül hagyhatta a nemzetközileg elismert államokat, de amint letette a fegyvert, alárendelte magát az antant akaratának*”.¹⁹ A második Kramář-jegyzéket a nemzeti erők lapjai – *Slovensko*, *Slovenský Denník* – a magyar kormány felett aratott totális győzelemnek állították be, amelyben Kramář érvei teljesen lehenyergelték a magyarokat, s ennek köszönhetően a magyar kormány bepillantást nyerhetett a világpolitika aktuális állásába.²⁰ A *Slovenský Denník* a korábbi szerződésekkel ellentétes belgrádi katonai konvenció antant részről való aláírásának okát abban látta, hogy a magyarok a tárgyalás folyamán a „magyar” szó kétértelmű jelentésével (Uhorsko: történelmi Magyarország, illetve Maďarsko: Magyarország) félrevezették Franchet d’Esperey-t.²¹

A magyar kormány azonban nem volt hajlandó a Szlovákia megtartására utolsó esélyt kínáló belgrádi egyezmény feladására, ennek következtében a magyar fegyverszünet 17. pontja és a cseh–szlovák állam antant általi elismerése közötti ellentmondás olyan patthelyzetet terem-

tett Szlovákiában, amelynek feloldásához a szövetségek döntése szükségeltetett. A cseh–szlovák félnek kedvező határozatot elősegítendő, **Edvard Beneš**, a cseh–szlovák kormány külügyminisztere Párizsban minden követ meg is mozgatott – mint majd látjuk, sikeresen –, Kramář Budapestre küldte **Milan Hodžát**, hogy folytasson tárgyalásokat Károlyiékkel a magyar katonaság visszarendeléséről.

Hodža budapesti tárgyalása és az ideiglenes demarkációs vonal

Az addigi budapesti cseh–szlovák követ, **Emil Stodola** helyett kinevezett Milan Hodža november 23-án utazott el Prágából Budapestre, azzal az utasítással, hogy kizárólag Szlovákia katonai kiűrtéséről, nem pedig Szlovákiát érintő politikai kérdésekről tárgyaljon a magyar kormánnyal.²² Károlyiék azonban – érzékelve a Szlovák Nemzeti Tanács és a cseh–szlovák kormány között meghúzódó ellentéteket – széles körű automómia-ajánlattal akarták megnyerni a szlovák felet, egyben éket verni a cseh és a szlovák politika közé. Ezért kérték Hodžát, hogy hívja meg Budapestre a Szlovák Nemzeti Tanács tagjait, mint a szlovák nép érdekeinek legfőbb képviselőit.

Amikor a *Slovenský Denník* tudomást szerzett erről, kijelentette, hogy amennyiben az utazók névsorát nem a magyar kormány, hanem a Szlovák Nemzeti Tanács jelölte ki, „*az mindenképpen opportunistá cselekedetnek minősülne, mert a szlovákoknak nincs miről egyezkedniük a magyar kormánnyal*”.²³ Hozzá kell tenni, hogy az említett lap a Szlovák Nemzeti Tanács orgánuma volt, az idézett cikkből azonban világosan látszik, hogy az ekkor elmérgesedő cseh–szlovák viszonyban nem az SzNT által követett elveket (jelen esetben Szlovákia minél szélesebb önkormányzatiságának kiépítését) vallotta, hanem a cseh–szlovák kormány abszolút jogát a szlovákiai ország-rész ügyeinek vitelére. Hodža Szlovákia katonai kiűrtéséről szóló kérelmét a magyar kormány azzal utasította el, hogy amíg a cseh egységek az ország területén állomásoznak, addig nem hívják vissza a magyar csapatokat. A szlovák tanácsstagok megérkezését követően Jászi felvázolta a szlovákoknak adandó országon belüli autonómia, a „Tót Impérium” tervét, amely 5 teljes és 10 töredék vármegyét a Szlovák Nemzeti Tanács irányítása alá helyezett volna. Hodža azonban az ország jövőjét mindenféleképpen Cseh–szlovákián belül képzelte el, így megegyezés egyelőre nem született. A magyar sajtó viszont gondoskodott arról, hogy Prágában nagy riadalom üsse fel a fejét. A rémületet *Az Est* c. lapnak a szlovák–magyar megegyezés megkötéséről szóló beszámolója okozta, amely szerint „*a tót nemzeti tanácsnak Budapesten tartózkodó tagjai és a miniszter között elvi megállapodás jött létre, amelynek alapjai és kontúrjai már készen vannak. Ezen megállapodások szerint a tótklakta területről a cseh csapatokat visszavonják*”.²⁴

A kedélyek megnyugtatóására a tanácskozás résztvevője, Matúš Dula a *Národné Noviny* hasábjain cáfolta a magyar újságok álhíreit. A megbeszélések tárgyról pedig

megjegyezte: „*mindkét oldalnak az volt a fő célja, hogy a békeszerződés megkötéséig rend legyen az ország területén s hogy a felelőtlen magyar légiók kegyetlenkedéseit végre szüntessék meg*”.²⁵ Szintén a „*bolshevik módjára eljáró magyar gárdák*” tevékenységének megszüntetését tartotta a tanácskozás legfontosabb megoldandó problémájának a *Slovenský Denník*, amely a magyarok által ajánlott 15 megye 67 járásának szlovák irányítás alá helyezését „*kenyérmorzsának*” nevezte.²⁶ Bár az újságok a magyar katonaság „*kegyetlenkedésének megszüntetéséről*” írtak, ezt egyértelműen úgy képzelték el, hogy a magyarok kivonulnak az országból.

A budapesti tárgyalások eredménytelenségéről először a *Slovenský Denník* számolt be, amely a kudarc okát a magyar javaslat szűkmarkúságában látta. „*A magyarok olyan megegyezést akartak kötni, amelynek értelmében a keleti szlovákok továbbra is az ottani intelligenciának lettek volna kiszolgáltatva*” – írta a lap, majd hozzátette: az egyezés azért sem jöhetett volna létre, mert végleges szava minden ilyen kérdésben a cseh–szlovák kormánynak van.²⁷ Az újság a prágai kormány „*főségének*” hangoztatásával azt akarta bizonyítani, hogy az SzNT a tárgyalások folytatása ellenére is lojális Prágához. Érdemes azonban eljátszani a gondolattal, hogy vajon a csehek központosító szándékait ekkor már jól érzékelő Szlovák Nemzeti Tanács kikéri-e a prágai vezetés véleményét, ha a magyar kormány szélesebb, esetleg az egész ország területére kiterjedő autonómiajavaslattal áll elő? Ha esetleg így is történt volna, kérdéses, hogy az SzNT érvényesíteni tudott volna-e egy ilyen magyar–szlovák megállapodást.

Hodža tehát elutasította a „Tót Impérium” tervét, és kinyilvánította, hogy Szlovákia jövőjét csakis a csekekkel közös államban képzei el. A prágai kormány ennek ellenére, a szlovák szeparatizmustól való félelmében, november 30-án dezavualta őt. Hodža budapesti küldetése azért is vált okafogyottá, mert időközben a francia kormánykörökben otthonosan mozgó Benešnek sikerült elérnie, hogy az antant negligálja a belgrádi konvenciót, és engedélyezze a cseh katonaság szlovákiai bevonulását. Beneš még november 25-én jegyzékben sürgette **Stephen Pichon** francia külügyminiszternél a helyzet rendezését. A válasz nem soká váratott magára, **Pichon** 27-én, az antant nevében biztosította Beneš a magyar katonaság visszavonásáról. Ezt december 1-én Clemenceau francia miniszterelnök is megerősítette, egyszersmind közölte Franchet d'Esperey-vel, hogy a „*cseh–szlovák állammak joga van a szlovák területek elfoglalására*”, ezért haladéktalanul érje el a magyar katonaság kivonását a szlovákok lakta területekről.²⁸ A tábornok a budapesti antantmisszió vezetője, **Vix** alezredes útján, december 3-án közölte Hodžával és a magyar kormánnyal a **Foch** marsall jegyzékében tetet öltő párizsi végzést.²⁹

A magyar uralom végét jelentő dokumentumot a szlovák lapok a szabadságuk megtestesülésének és az ország „*újjaszületésének*” tekintették. „*Barátaim, testvéreim, ez a pár sor a bevezetés a mi újkori életünkbe. Amiért éltünk és haltunk, inntől fogva élő valóság*.”³⁰ – írta a megha-

tottságtól elérzékenyült hangon a *Slovenský Týždenník*. „Szabadok vagyunk! Végre döntöttek, és az emberi gonoszságnak visszavonulót fújtak. Mi, szlovákok, a legnagyobb örömmel búcsúzzunk „honfitársainktól”, akiknek az uralma alatt évszázadokig sínylődtünk.”³¹ A döntés ellen protestáló magyar kormány próbálkozásait a *Slovensko* hiábavaló vállalkozásnak nevezte, mondván: „a magyarokon már az égvilágon semmi sem segíthet. Szlovákiát örökre el kell, hogy felejtsék.”³² A „szlovák ügy” győzelme mellett a *Slovenský Denník* örömmel üdvözölte a magyarországi román nép december 1-jei gyulafehérvári nyilatkozatát is, mint annak jelét, hogy „azokban az országokban is, amelyek velünk együtt felszabadultak, szabad és demokratikus szellem uralkodik”. A magyaroknak pedig azt ajánlotta, hogy az események alakulását látva végre felejtsék el a területi integritást, mert azt már lehetetlen visszaállítani, inkább rendezék az ország belügyeit.³³ Amint azt látjuk, időközben a román–magyar tárgyalások is megfeneklettek, az erdélyi románok pedig december 1-jén kimondták egyesülésüket az ókirálással. A „magyar járomtól való megszadulás” okozta örömmorban úszó szlovák sajtóval szemben a magyar nyelvű *Kassai Ujság* nem formált markáns ellenvéleményt: minden kommentár nélkül közölte az eseményt.

A december 3-án átadott Foch-jegyzék tehát elrendelte Szlovákia katonai kiürítését, de nem határozott meg demarkációs vonalat, ameddig a magyar csapatoknak vissza kell vonulniuk. Ezt Hodža már a határozat első szemrevételezése után megemlítette Vixnek, majd táviratban sürgette a prágai kormányt az ideiglenes országhatár mihamarabbi megállapítására. Ezt követően – anélkül, hogy kormányától felhatalmazást kapott volna – december 6-án a magyar hadügyminiszterrel, **Bartha Alberttel** ideiglenes demarkációs vonalban állapodott meg, amely nyájából a magyar–szlovák etnikai határvonalat követte.³⁴ A megegyezésről szóló hírt Hodža még aznap elküldte a prágai kormánynak. A szlovák politikus a cseh–szlovák kormány „háta mögött” megkötött, sőt Prága szerint igen csak kedvezőtlen demarkációs vonal miatt élete végéig támadások célpontjává vált. Voltak, akik hazaárulónak neveztek hatáskörének túllépése miatt, de akadtak olyanok is, akik helyeselték és az adott helyzetben szükségszerűnek tartották a demarkációs vonal megállapítását. Az 1920-as évek derekán, a *Slovenský Denníkben* megjelent visszaemlékezésében eképpen vallott „bűnéről”: „Az 1918-as határmegállapítás kimondottan provizórikus jelleggel bírt, és egyetlen célja és értelme a magyar katonaság kivonulásának meggyorsítása volt.”³⁵

Hodža el is érte a magyar csapatok kivonásának felgyorsítását, Bartha még december 6-án este parancsot adott a megállapodásban rögzített demarkációs vonalig való visszavonulásra. Erre azért került sor, mert a magyar kormány a vártnál kedvezőbbnek tartotta a Bartha–Hodža-féle határrendezés feltételeit, ezért nem gördített akadályt a visszavonulás elé. Sőt félve attól, hogy Párizsban esetleg felülbírálják a demarkációs vonalat, arra törekedett, hogy átmenetiből véglegessé, katonaiból politikáivá tegye azt.

Beneš és a csehek azonban nem így gondolták. A cseh–szlovák külügyminiszter az antant diplomatáinak kritikáját – miszerint győztes állam nem tárgyalhat vesztessel – azzal hárította el, hogy a magyar kormánnyal tárgyaló Hodžát a cseh–szlovák kormány nem hatalmazta fel ilyen jellegű egyezmény megkötésére. Ezt követően Beneš a szlovákiai határvonal délebbre tolása érdekében diplomáciai hadjáratot indított az antant politikusainak megnyerésére. A külügyminiszter fáradhatatlan kilincselését végül siker koronázta, és december 21-én megállapították az új demarkációs vonalat, melyet 24-én adott át Vix a magyar kormánynak. Ez lényegesen kedvezőtlenebb volt a magyar félre nézve, és már szintiszta magyar területeket – például a Csallóközt – is elszakított az országtól.³⁶

A magyar kormány elfogadta a jegyzéket, de a „Szlovákia történelmi határáról” szóló bekezdést elutasította, mondván az nem egyezik a történelmi valósággal, s olyan tisztán magyar városok elcsatolásával járna, mint Pozsony, Kassa és Komárom. Szlovákia elszakadásának a történelmi jog alapján való elutasítása rendkívüli módon sértette a szlovák sajtó önérzetét. Bizonyítani akarván, hogy a szlovák nép az antant által körülvonalazott Szlovákia egész területének jogos tulajdonosa, olyan hamis argumentációval léptek fel, mint például: „Az említett városok [Kassa, Pozsony és Komárom – K. L.] történelmileg szlovákok voltak”,³⁷ illetve: „Mi, öregek emléksziünk még arra, hogy a kiegyezés előtti időszakban, a magyarizációs törekvések előtt Pozsonyban még lámpással sem lehetett találni magyar embert.”³⁸ A valóságban Pozsonyt kivéve, ahol a magyarok és a németek nagyjából azonos számban képviseltették magukat – és alkották a lakosság 83%-át –, Kassa és Komárom szinte tisztán magyar városok voltak.³⁹ Nyilván tudták ezt a szlovák újságok is, de a területek bekebelezéséhez meg kellett vetni a törvényes – vagy legalábbis annak tűnő – uralom elméleti alapjait. A legitimitáció eszközéül szolgált a *Slovenský Denník Svätopluk drága utódai! A szlovák nemzetnek!*⁴⁰ c. cikke is, amellyel az egykor volt Nagymorva Birodalom tradícióiból táplálkozva, magukat a birodalom örökösének, államisága jogszerű folytatónak tüntették fel. Ebből az aspektusból pedig már támadhatóvá vált a „békés szláv államot” felidülő Magyarország.

A demarkációs vonal megállapításával Károlyi és a magyar kormány azon terve, hogy a békekonferencia döntéséig megőrizték a Felvidéket az ország határain belül, kudarcot vallott. Az itáliai cseh–szlovák légiók december közepi hazérkezésével megeremtődtek a szlovákiai hatalomátvétel feltételei.

„Kassa és Pozsony a cseheké”

Szlovákia megszállása és betagozása a cseh–szlovák államba 1918. novemberétől 1919. január 20-ig tartott. A több szakaszra osztható folyamat kezdetét a csehek által ügyesen irányított, „spontán” felkelések indították, amelyeknek – a magyar államhatalom háború utáni ziláltságát kihasználva – már november elején sikerült elfoglalniuk néhány nyugat-szlovákiai várost (november 7-én Nagy-

szombatot, november 10-én Trencsént, november 12-én Zsolnát és Turócszentmártont). A belgrádi konvenció értelmében fellépő magyar kormány azonban katonai egységeket vezényelt az országba, és kisvártatva visszafoglalta az említett városokat. A cseh–szlovák kormány dolgát nehezítette, hogy az országrész tervezett megszállásában főszerepet játszó, mintegy 20 000 katonát számláló cseh légiók hazatérése sokáig elhúzódott, a hazai kis létszámú, önkéntes egységek pedig képtelenek voltak megtörni a magyar csapatokat. A decemberi események azonban fordulatot hoztak Szlovákia megszállásának folyamatában. A Bartha–Hodža-féle egyezmény, majd a december 24-i jegyzék értelmében a magyar seregek megkezdték a visszavonulást, és harc nélkül adták át a területeket az időközben hazaérkező cseh légióknak.⁴¹

A szlovákiai sajtó a hatalmváltást eltérően élte meg. Míg a szlovák nyelvű lapok a cseh katonák „diadalmenététől” és az „ősrégi szlovák városok felszabadításától” voltak hangosak, addig a helyi magyar nyelvű újságok szomorú hangvételű cikkekben számoltak be a változásokról.

A cseh egységek nyugatról indulva először a Bartha–Hodža-féle demarkációs vonaltól északra elterülő városokat vették birtokba. Egyik első állomásuk – ahová december 10-én érkeztek meg – Nyitra volt. „*Ma a történelem Szlovákia ősrégi fővárosáról lemosta a gyalázatot. A magyarón-zsidó Nyitra elesett, hamvaiból pedig feltámadt a cseh–szlovák város*”⁴² – írta a *Slovenský Týždenník* a város vértelen elfoglalásának alkalmából. Zólyomba (december 21.) és Besztercebányára (december 22.) szintén ellenállás nélkül vonult be a cseh–szlovák haderő, majd – már a december 24-i Pichon-jegyzék ismeretében – a **Beran** alezredes vezette északi szárny december 28-ára Kassa alá érkezett. A cseh–szlovák csapatok közeledésének hírére a *Kassai Újság* „*az előtérbe tóduló indulaton uralkodni tudó, kultúremberekhez méltó önuralomra*” és a nyugalom megőrzésére szólította fel a lakosságot, hogy elkerüljék a fölösleges vérontást. A lap egyben elítélte mindazokat, akik a városból való elmenekülést fontolgatták, mert az gyávaságnak és „*a magyar nemzet ellen elkövetett hűtlenségnek minősülne*”.⁴³ A kassai főparancsnokság december 29-én, a cseh–szlovák csapatok két parlamentérének érkezését követően, a helyzet kilátástalanságát látva, a város feladása mellett döntött.

A *Kassai Újság* szilveszteri számában számolt be a város megszállásáról: „*Bárminők legyenek érzéseink, mikor Magyarországot vérenek és vagyonnak borzasztó áldozata után egy sötét szakadék szélére sodortan látjuk [...] Kassa megszállásának tényét tudomásul kell vennünk. Szükségszerű belenyugvással [...] bizalommal a megszálló csapatok lojalitása, mérséklete és igazsága iránt.*”⁴⁴ A lap, beletörődve a cseh megszállás tényébe, arra helyezte a hangsúlyt, hogy béke és megértés honoljon a nemzetek között a városban. Másnapi cikkében azonban már bátrabb hangnemet ütött meg, és a múltból merített példák alátámasztva bizalmat, hitet akart önteni a város magyar lakosságába. Még a történelmi Magyarország

fennmaradásának halvány reményét is megcsillantotta: „*A magyar nemzet már sok megpróbáltatást élt át, és ahogy akkor sem, most sem fog meghalni [...] Mi hisszük erős hittel, hogy élni fog ez az ország, mi reméljük, mi hisszük, hogy ép marad Magyarország.*”⁴⁵ A szlovák sajtóból teljesen más képet kapunk a kassai hatalmváltásról: „*Egész Szlovákiát bejárja a hír és minden szívet megdobogtat: Kelet-Szlovákia legnagyobb városa a miénk.*” – írta a *Slovenský Denník* újévi cikkében. Az újság szerint a bevonuló katonák láttán a „*lakosság szíve köszönettel és szeretettel telt meg*”, majd hatalmas népünnepély vette kezdetét. Mindenki az utcákra tódult, ami nem is csoda, hiszen a „*hivatalnokréteget és a zsidóságot leszámitva az egész város tisztán szlovák*”. Ezt követően a lap örömmel nyugtázta, hogy a Kassát „*magyarosítani akaró magyar kormány terve a szlovákság hűsége miatt kudarcba fulladt*”.⁴⁶ E magyarosítás egyik ügynöke a december 11-én kikiáltott *Keleti-Tőt Köztársaság* elnöke, Dvorcsák Győző lett volna, aki azonban a cseh–szlovák csapatok érkezésének hírére elhagyta a várost.

1919. január 2-án hajnalban az itáliai cseh–szlovák légió 33. ezrede elfoglalta Pozsonyt. **Jankó Zoltán** főispán már december végén megegyezett utódával, **Samuel Zochhal** a város átadásának feltételeiről, így nem került sor vérontásra.⁴⁷ A megszállók nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy ne annexiónak, hanem felszabadításnak tűnjenek fel az eseményeket, ezért a helyőrség parancsnoka január 3-án hirdetményben tette közzé, hogy „*a város cseh felszabadítói garantálják a lakosság személyi és anyagi biztonságát*”.⁴⁸ A *Slovenský Denník* a „felszabadítás” előtt azt írta: a lakosság nagy része örömmel várja a cseh–szlovák csapatokat, sőt a helyi német tanács még protestál is az ellen, hogy a várost fegyverrel védjék meg.⁴⁹ Ezzel szemben a *Nyugatmagyarországi Híradó* már október óta folyamatosan cikkezett a magyar és a német értelmiségnek Pozsony Cseh–Szlovákiához csatolása elleni tiltakozó akcióiról, valamint a magyar és német körökben is felmerült pozsonyi autonóm köztársaság tervéről.⁵⁰ Az őslakosok a város cseh–szlovák megszállását követően is többször kinyilvánították nemtetszésüket az új rezsimmel szemben. Időközben lekerült a napirendről az az elképzelés, hogy a várost a háború után Wilsonovóra (Wilson-város) kereszteljék. Az újságok többsége nem értett egyet az ötlettel, mondván, ha a fővárost az amerikai elnökről neveznék el, az gátolná a szlovák nép nemzeté fejlődését.⁵¹

Pozsony elfoglalását követően a cseh–szlovák légiók sorra vették be a Csallóköz városait. Január 10-én Komáromba vonultak be. „*Ős Komárom vára megnyitja kapuit a cseh megszállók előtt*”⁵² – kommentálta keserű hangon az eseményeket a *Komáromi Újság*. Két napra rá az ország közepén operáló egységek elérték Rimaszombatot. A helyi magyar nyelvű újság már nem lokális, hanem össznemzeti katasztrófaként aposztrofálta a hatalmváltást: „*Farsang van, magyar véreim s a farsang szomorú, nagyon szomorú, mintha csak temetés volna, mint ha országos gyász volna.*”⁵³

1919. január 20-ára, Kárpátalja bekebelezése után, a cseh–szlovák katonaság kezére került az egész Felvidék. A megszállt területek magyar sajtója különböző módon reagált a számára oly súlyos következményekkel járó eseményekre, sokféleképpen magyarázva az összeomlás okait. Ezek közül is az egyik legeredetibb az volt, amelyik a magyar alaptermészet gyökereiből eredeztette a változásokat: „*Mi magyarok könnyű szívvel gyújtunk tüzet, de amikor helyre kell hozni a problémát, akkor nem mozdul a lábunk, az eszünk [...] Saját vétkeink miatt, az általunk lánggra lobbantott tűzben fogunk elégni, mert ostobák és örökéretlenek vagyunk magyar barátaink és atyámfiai*”⁵⁴ – írta 1919. január 12-én a *Gömör-Kishont*.

Szlovákia elcsatolása Magyarországtól a nagyhatalmak egyértelmű állásfoglalásának köszönhetően már az 1918-as év során eldőlt. A Károlyi-kormány az ország integritása érdekében kifejtett erőfeszítései és a belgrádi konvenció által a kezébe adott ütőkártya csak lelassítani, de feltartóztatni nem tudta a cseh és a szlovák országresz egyesülését. A fegyveres ellenállást elvető magyar kormány számára az utolsó esélyt az 1919 januárjában megnyíló békekonferencia jelentette.

JEGYZETEK

- ¹ Pozdravenie Slovenskej Národnej Rady Michalom Károlyim. Robotnícke Noviny, 1918. november 7. 2.; Slovenské Noviny, 1918. november 6. 3.
- ² Károlyi Mihály. Kassai Ujság, 1918. november 15. 1.
- ³ A Károlyi párt zászlóbotlásához. Kassai Ujság, 1918. november 10. 2.
- ⁴ Kassai Ujság, 1918. november 15. 1.
- ⁵ Slovenský Denník, 1918. november 17. 1.
- ⁶ Slovenský Týždenník, 1918. november 15. 1.
- ⁷ Prvá ľudová republika bez hlavy-predsedu. Robotnícke Noviny, 1918. december. 19. 4.
- ⁸ A belgrádi-konvenció problematikáját bővebben ld. Ormos 1983. 59–74.
- ⁹ Maďarská vláda podpíše prímerie. Slovenský Denník, 1918. nov. 13. 2.
- ¹⁰ Houdek 1928. 42. A francia generális döntéséhez hozzá kell azonban tenni, hogy abban nagy szerepet játszott a Románia felől érkező, addig még nem kapitulált Mackensen-hadsereg jelenléte, valamint az antant keleti hadseregének élelmezését ellátó magyar adminisztráció munkájának zavartalansága. Vö. Hronský 1984. 100.; M. Krajčovič 1995. 18.
- ¹¹ Romsics 2005. 75–77.
- ¹² Slovensko, 1918. november 15. 1.
- ¹³ Tatranský Sokol, 1918. november 12. 1.
- ¹⁴ Strach pred prevratom. Robotnícke Noviny, 1918. november 28. 2. Ugyanebben a cikkben számol be az újság Ferdiš Juriga volt magyar parlamenti képviselő pozsonyi házának kirablásáról és házvezetőnőjének elrablásáról.
- ¹⁵ Slovenský Týždenník, 1918. november 22. 1.
- ¹⁶ Slovenský Denník, 1918. november 19. 2.
- ¹⁷ Slovákomi na východe. Slovenský Denník, 1918. november 12. 1.
- ¹⁸ Základný kameň Československej republiky. Robotnícke Noviny, 1918. november 21. 1–2.
- ¹⁹ Diplomatický boj za Slovensko. Slovenský Denník, 1918. november. 24. 1.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Uo.
- ²² Eredetileg Hodža a belügyi államtitkári posztot töltötte volna be az új kormányban. Prágába már kész tervekkel érkezett, de kiszáratva a miniszterelnök Kramář magához kérte, és felajánlotta neki, hogy ideiglenesen vegye át a cseh–szlovák kormány budapesti követének szerepét. Hodža nem kifejezetten örült a megbízásnak, és saját, nem publikált memoárjai szerint csak Kramář provokatív kérdésére („Na mi lesz, talán fél azoktól a magyaroktól?”) volt hajlandó elfogadni a megbízást, mondván: „Soha nem is féltém tőlük, és nem félek a magyar–cseh–szlovák háború közepén sem. Ma elutazom.” Idézi: Bartlová 2004. 58.
- ²³ Slovenský Denník, 1918. november 29. 1.; Érdeklenség, hogy a Buda-

pestre utazó hattagú delegáció tagja volt Ludovít Bazovský is, akit a szlovákiai hatalmi szervek – mivel nem tájékoztatták őket az SZNT képviselőjének küldetéséről – foglyul ejtettek, és a helyi kaszárnyába zártak. Ld. Slovenský Denník, 1918. december 1. 2.

²⁴ Megegyezés készül a tótokkal. Az Est, 1918. november 30. 3.

²⁵ Dementi. Národné Noviny, 1918. december 3. 1.

²⁶ Vyjednávanie v Pešti. Slovenský Denník, 1918. december 3. 2.

²⁷ Slovenský Denník, 1918. december 4. 1.

²⁸ Romsics 2005. 87.

²⁹ Részlet Foch marsall jegyzékéből: „A cseh–szlovák állam, és a cseh–szlovák haderő megkapta az elismerést. Ezért joga van elfoglalni a szlovák területeket, már abból az okból kifolyólag is, hogy a cseh–szlovák állam, mint a szövetségeseink oldalán harcoló fél, részt vesz a béketárgyalásokon [...] Ennek következtében felszólítom a magyar kormányt, hogy haladéknélkül vonja vissza seregeit a szlovák területekről”. Idézi: Beneš 1935. 489.; Vö. Hronský 1984. 123.; Slovenský Týždenník, 1918. december 6. 1.

³⁰ Svobodné Slovensko. Slovenský Týždenník, 1918. december 6. 1.

³¹ Sme slobodní! Slovenský Denník, 1918. december. 8. 1.

³² Maďarská vláda už stahuje svoje vojsko zo Slovenska. Slovensko, 1918. december 11. 2.

³³ Deklarácia Rumunov. Slovenský Denník, 1918. december 6. 1.

³⁴ A Bartha–Hodža-féle demarkációs vonal Pozsonyt meghagyva Magyarországnak, nyugaton a Duna felső folyásától északra, majd az Ipolytól és Kassától is északra a Duklai-hágóig húzódott.

³⁵ Slovenský Denník, 1927. november 11. 2.

³⁶ Az első demarkációs vonal a Duna alsó folyását követte az Ipoly torkolatáig, onnan Rimaszombaton (a város Szlovákiáé) és Hidasnémetin keresztül az Ung torkolatáig, majd az Ung folyását követve az Uzsoki-hágóig húzódott.

³⁷ Robotnícke Noviny, 1919. január 3. 2.

³⁸ Slovenský Týždenník, 1918. december 27. 1–2.

³⁹ A három város nemzetiségi megoszlása az 1910-es népszámlálás adatai alapján a következő volt: Pozsony 73 459 lakos, ebből magyar: 30 010 fő (41%), szlovák: 9 816 fő (15%), német: 31 768 fő (42%); Kassa 40 476 lakos, ebből magyar: 30 791 fő (75%), szlovák: 6 039 fő (15%), német: 2 832 fő (7%); Komárom 22 337 lakos, ebből magyar: 19 924 (89%), szlovák: 768 fő (4%), német: 1 248 fő (6%). Ld. Népszámlálás

⁴⁰ Drahý potomci Svätoplukovi! Národe slovenský! Slovenský Denník, 1918. december 20. 1.

⁴¹ Bővebben ld. Hronský 1984. 126–147.; Hronský 1984. 735–736.

⁴² Nitra v našich rukách. Slovenský Týždenník, 1918. december 13. 1.

⁴³ Rend! Nyugalom! Kassai Ujság, 1918. december 29. 1.

⁴⁴ Kassai Ujság, 1918. december 31. 1.

⁴⁵ Kassai Ujság, 1919. január. 1. 1.

⁴⁶ Košice v našej moci! Slovenský Denník, 1919. január 1. 1.

⁴⁷ Nyugatmagyarországi Híradó, 1918. december. 23. 1. Vö. Slovenský Denník, 1918. december 28. 1.

⁴⁸ Slovensko, 1918. január. 5. 2.

⁴⁹ Prešporok pred obsadením. Slovenský Denník, 1918. december 28. 1.

⁵⁰ Nyugatmagyarországi Híradó, 1918. november. 13. 1. és 1918. november 27. 2.

⁵¹ Slovenský Denník, 1918. december 28. 1–2.

⁵² Komáromi Újság, 1919. január. 16. 1.

⁵³ Gömör-Kishont Vármegyei Közlöny, 1919. január. 12. 2.

⁵⁴ „Felgyújtottuk a világot!” Gömör-Kishont Vármegyei Közlöny, 1919. január. 12. 1.

IRODALOM

Bartlová, Alena

2004: Misiá Dr. Milana Hodžu v Budapešti. In: Historické Štúdie 43.

Bratislava, Veda

Beneš, Edvard

1935: Světová válka a naše revoluce. 2. vyd., Praha, Orbis

Houdek, Fedor

1928: Kapitulácia Maďarov v roku 1918. Bratislava, Nakl. Prúdiv

Marián Hronský

1984: Priebeh vojenského obsadzovania Slovenska československým vojskom od novembra 1918 do januára 1919. In.: Historický časopis, ročník 32. Bratislava, Veda., 735–736.

Krajčovič, M.

1995: Károlyiho vláda v Maďarsku a osudy Slovenska v strednej Európe 1918–1919. In: Historické Štúdie, 36, Bratislava, Veda, 18.

Népszámlálás

1912: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek

szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 42. kötet. Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Atheneum

Ormos Mária

1983: Padovától Trianonig 1918–1920. Budapest, Kossuth, 59–74.

Romsics Ignác

2005: A trianoni békeszerződés. Budapest, Osiris, 75–77.

Ady Endre

Imádság háború után

Uram, háborúból jövök én,
Mindennek vége, vége:
Békíts ki Magaddal s magammal,
Hiszen Te vagy a Béke.

Nézd: tüzes daganat a szívem
S nincs ami nyugtot adjon.
Csókolj egy csókot a szívemre,
Hogy egy kicsit lohadjon.

Lecsukódtak bús, nagy szemeim
Számára a világnak,
Nincs már nekik látni valójuk,
Csak Téged, Téged látnak.

Két rohanó lábam egykoron
Térdig gázolt a vérben
S most nézd, Uram, nincs nekem lábam,
Csak térdem van, csak térdem.

Nem harcolok és nem csókolok,
Elszáradt már az ajkam,
S száraz karó a két karom már,
Uram, nézz végig rajtam.

Uram, láss meg Te is engemet,
Mindennek vége, vége.
Békíts ki Magaddal s magammal,
Hiszen Te vagy a Béke.

Puntigán József

Losonc 1938-as visszacsatolása – a korabeli források alapján

Az 1938. november 2-án kihirdetett 1. bécsi döntés értelmében Losoncot is Magyarországhoz csatolták. A *Losonci Járási Hivatal* Losoncról Lónyabányára és Mýtnára, a bíróság pedig Divínbe költözött. A Losonci Járási Hivatal november 8-án rendkívüli állapotot rendelt el, megtiltva azt is, hogy „Horthy megszálló hadseregével” szemben fellépjenek. A *Magyar Nemzet* 1938. november 9-én vette át a hatalmat. A tiltó rendelkezések ellenére a városban megjelentek a hlinka-gárdisták, akiket a református teológia hallgatói botokkal, lapátokkal és kapákkal felfegyverkezve üzték ki a városból.

Pontosan meghatározták a sokak által nagyon várt felszabadító csapatok bevonulásának „technikai” részleteit is: „[...]

c) *A csapatok figyelmét akkor is meg kell tartani, ha hazafias lelkesedés és ünneplés láza elragadná őket, ahol szükséges, szesztilalmat is el kell rendelni.*

d) *[...] a magyar, német, tót és rutén lakossággal a legnagyobb szeretettel és udvariassággal kell bánni. Esetleges ellenszegülést vagy fegyveres ellenállást azonban a legnagyobb szigorral le kell törni és kíméletlenül meg kell torolni, különösen akkor, ha cseh, zsidó vagy kommunista oldalról indul ki.*

[...] Annak érdekében, hogy a felszabadított területek lakossága a magyar nemzet segíteni akarását érezze, megengedem, hogy a csapatok, ahol az szükséges – akár a kiképzés rovására is – segítenek a polgári lakosságnak, különösen a mezői munkák végzésére, főként oly esetekben, amikor oly károkat kell jóvátenni, amelyeket a cseh hadműveleti előkészületek okoztak.

[...] a csapatok tagjai nem hivatottak arra, hogy a 20 éves múlt bűnöseivel szemben megtorlást gyakoroljanak.

*[...] ott, ahol a polgári lakosság ünnepélyes fogadtatást készít elő azt katonai részről megfelelően kell fogadni és viszonzani.**

A Magyar Hadsereg katonái **Nagy Vilmos** altábornagy vezetésével november 10-én érkeztek az ünnepi zászló-díszbe öltöztetett városba, ahol a város és környékének lakossága euforikus hangulatban fogadta őket. A diadalkapun az „*Éljen Nagy Magyarország!*” felirat állt, az ablakokban pedig **Horthy Miklós, Imrédy Béla, Kánya Kálmán** képei. A város akkori terein és utcáin több mint 20 000 ember gyűlt össze. A Búzatéren (ma Köztársaság tér) megtartott ünnepségen **Haász Lajos**, a *Magyar Párt* elnöke, **dr. Szilassy Béla** szenátor, **Giller József** képviselő és mások mondtak beszédet.

Az alkalomra „*LOSONC 1938 VISSZATÉRT*” feliratú, a magyar koronával és babérlevelekkel díszített, ovális alakú, fémből készült pecsétet is kiadtak, amelyet december 10-ig lehetett a postai forgalomban használni. Az eseményt képeslapokon is megörökítették.

A várakozásokkal eltelt napok, a bevonulás történéseit többten naplójegyzetekben örökítették meg. Közéjük tarto-

zott **Molnár Gyula** Rozsnyó egyházmegyei áldozópap, a rimaszombati gimnázium (1921–1927) majd a losonci gimnázium hittanára.¹ Írása eredetileg a *Losonci Hírlap* 1940-es évfolyamában, folytatásokban jelent meg *A magyarváró Losonc* címmel. Az alábbiakban ennek részleteit olvashatjuk:

„Szeptember 26, hétfő: A hetek, sőt hónapok óta idegyötrően feszült helyzet a robbanási pontig jutott! Csehszlovákia lázas mozgósítási munkában van napok óta! 40 éves korig már úgyszólván mindenki bevonult. Azontúl is sokakat névleg behívtak. Városunkban óriási a tömegforgalom s a legmozgalmasabb készülődés folyik a határ felé! A csehek nem engednek a német követeléseknek. Rejtély, hogy miért?”

Szeptember 28. szerda: A helyzet most reménytelenül komor! [...] A titkos rádióhallgatók szerint Magyarország és Lengyelország is azonos követeléssel léptek fel nemzeti és régi jog címén, és ha Csehszlovákia nem enged, európai válságra van kilátás. A külső jelek a csehek makacs ellenállását mutatják, legalább is az itteni jövődöbéli frontszakaszon. [...] már csak egy-két „sugalmazott” napilap jelenik meg erőltetett, „önbizalmat” sugárzó cikkekkel a harci kedv fokozására.

Szeptember 30, péntek: **Frenyó** kartárs (a gimnázium tanára – P. J.) mondja a tanári szobában, hogy a tegnapi Münchenben egybegyűlt négy államférfi, Hitler, **Mussolini**, **Chamberlain** és **Daladier** általánosságban megegyezett. [...] A magyar és lengyel ügy rendezése néhány hónappal eltolódik. Izgatott csoportok járják az utcákat, várva a híreket és további fejleményeket. Két napi szünet után folyik a tanítás, de a vidékiek nem jöhetnek be s a tanulóknak majdnem a fele hiányzik. Tanulásról szó sincs. Mult éjjel koromsötétségben voltunk. Délután 4 óra. Egy-két „irányított” lap és a Redlinger sarkon bömbölő nyilvános rádió „bemondása” szerint a köztársaság kormánya még nem határozott a négyhatalmi javaslat elfogadásáról.²

Október 1., szombat: Csehszlovákia Németország felé megadta magát. Ez a hivatalos jelentés. Ugyancsak az is, hogy a lengyelekkel szintén tárgyalni készek. Csak a magyarokról nem esik szó: Sőt a hírek szerint még lázasabban erősítik a határt és „bömbölő” rádióink szerint változás ezen a téren nem lesz (?)[...] A hangulat nyomott, a magyar s a cseh, szlovák és zsidó részen egyformán.

Október 3., hétfő. A helyzet változatlan [...]

Október 6., csütörtök. A helyzet annyiban enyhült, hogy rádióinkat visszakaptuk. Foghatjuk hát megint szab-

don a budapesti híreket csakúgy, mint az elfogult csehszlovák leadásokat. Szédületes, hogy mennyi képtelen süketséget tálnak fel nekünk a levegő hullámain minden irányból. Viszont igaz, hogy megint a legmeglepőbb események kezdik követni egymást. Így legújabbán a második kormány lemondása és **Beneš** bukása nálunk! A harcra kész állapot rendületlenül tovább tart. [...] Mindenki izgatottan latolgatja a lehetőségeket. Az elfogott **dr. Tomes**zékét hazaengedték. Az elsötétítési rendeletet visszavonták.

Október 7., péntek. Este hét óra körül. Történelmi jelenetek városunk szempontjából a református templom előtti sarkon. Pozsonyból **Jaross**, az *Egyesült Magyar Párt* elnöke, a lég hullámain bejelenti követeléseinket, s a hatalmas tömeg mámoros lelkesedéssel fogadja az üzenetet! Aztán meglepő dolog történik. Váratlanul felharsan százak ajakán: „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország!”. A csehszlovákok megdöbbenve bámultak, de egyenlőre dermedten hallgatnak. [...] A csendőrök későn ocsúdnak fel, de óvakodnak a brutális beavatkozásoktól. Inkább arra szorítkoznak, hogy az ellentüntetésbe kezdő csehszlovákok összeütközésbe ne kerüljenek a boldog hangulatban lassan oszladozó magyar tömegekkel.

Október 8., szombat. A tegnapi tüntető megnyilatkozásnak csak annyi az utókövetkezménye, hogy a gyűlölködő csehek és szlovákok s kivált a rendszeresen ellenünk uszított diákok, saját kokárdájukat tették kérkedve mellükre, s nem tűrik a magyar színek nyílt viselését az utcákon. Azt is hangoztatják, hogy „Lučenec” minden körülmények között az övék marad. A budapesti lapok térképe viszonyt errefelé Divényig (!) jelzi a magyar határvonalat. [...] Egyébként két korosztályt hazaengedtek a csehek.

Október 10., hétfő: Teherautók robognak szakadatlanul az állomás felé, megrakva mindenféle holmival, nyersanyaggal, bútorral! Érthetetlen ez a lázas költözködés, hiszen mellédöngető csökönyösséggel harsogják, hogy „Lučenecet” nem engedik”(!) A magyar miniszterelnök viszont kijelentette Komáromban, hogy Magyarország a szudétánémet megoldási módhoz ragaszkodik, mely szerint az 1910, illetve 1918 évi helyzet az irányadó!³

Október 12., szerda: Mindenki úgy érzi, hogy a délben megkezdett csehszlovák–magyar tanácskozás komoly jelentőségű lesz, s talán döntést hoz. Komáromra figyel a világ magyarsága, ahol legalább elvi megállapodásnak, vagy teljes szakításnak kell bekövetkeznie, mert milliók idegzete nem bírja tovább ezt a huzavonát! Közéletünk gazdasági szempontból nálunk is pang, számos embert tönkremenés fenyeget. [...] Minden üzemből halódás tapasztalható. A „csehszlovákok” távozási irama rohamosan fokozódik [...] a **Viest, Darina, Vnuk, Hilger**⁴ stb. társaság még mindig bízik, hogy ez a vidék az övék marad (!)

Október 13., csütörtök: A budapesti reggeli rádió le-

rántja a leplet a csehszlovák bizottság „időhúzó” mesterkedéseiről! Emiatt még tegnap sem történt megegyezés. [...] Ez már határozottan Kányáék túltengő türelmeségének a bizonyítéka [...] Megáll az eszünk. Losoncon meg a csehszlovákok szinte ujjonganak. Állítólag táviratot (?) kaptak, hogy városunkat és környékét nem csatolják vissza. A zagyvalékos és kifogyhatatlan pletykaözönben ez a képtelen híresztelés is elvegyül, de lelkünk mégis megremeg aggodalmunkban. [...] Remélhetőleg nemsokára tisztán látunk már sorsunkban, de én már most jegyzem le meggyőződésemet, hogy Losonc visszakerül az anyaországhoz!

Délután 3 óra. A magyar hivatalos jelentés délelőtt szerint csupán annyi történt, hogy a csehszlovákok átnyújtották semmitmondó ellenjavaslatukat, s erről tárgyalnak még este is. Közönségünk csaknem megtévelyedik dühös méltatlankodásában [...] A mieink már félig lesújtottan kezdenek járni-kelni az utcán. A hadsereg részéről váratlanul megint megélnékül a forgalom a határ felé. Most már csak „szlovák” katonaságot szállítanak bőséges felszereléssel. Gyönyörű „békeelőkészület”(!)

Este 1/2 9 óra. A tárgyalások megszűntek [...] állítólagos oka az, hogy a magyarok túl sokat (!?) kívántak, a csehszlovákok viszont túl keveset (!) akartak visszaadni. [...] Az emberiség és nemzetünk történelmének elszomorító képeiből alakult ki a most is indokoltnak tetsző, sírhalmas felfogás. Szerencsére még nem jutottunk el a végéhez. [...]

Október 14., péntek: Észrevehetően terjedő lesújtottság, elkeseredés, az izgalmak forrponja a mi oldalunkon, alig leplezett elégedett megkönnyebbülés s a leglázasabb katonai mozgolódás csehszlovák részen! Ez a pillanatnyi helyzet városunkban. Teherautók tömve katonákkal, kocsik telve hadianyaggal szinte végeszakadatlanul robognak a határ felé. [...]⁵

Október 16., vasárnap: Verőfényes szép idő van napok óta, de a közhangulat annál borúsabb. Mára a városi csehszlovákok bizakodása is megcsappant a legújabb híre, hogy Mussolini és Hitler továbbra is a revíziós törekvéseket támogatják. Magyarország egyébként részleges mozgósítást rendelt el! A felvidék több városában pedig megbízható értesüléseink szerint napok óta tüntető felvonulásokat rendeznek s a visszacsatolást követelik! [...] én is lapra vetem ösztönös sejtelmeimet. Szerintem a szlovákok előbb-utóbb mégiscsak a magyarokhoz fognak csatlakozni (?) Ruzsinszkónál szintén közös határ lesz a lengyelekkel. (?) Az egy millió magyar pedig visszacsatolódik a anyaországhoz békésen, de ha szükséges vér árán is (?) Ezek ábrándoznak így Losoncon, de hogy megérjük-e s vajjon mikor, az örvendetes megvalósulást, erre senki se tud választ adni. A bizonytalanság kódében botorkálunk.

Október 17., hétfő: Mindenki a Hlinka párt tegnapi trencsényi nagygyűléséről beszél. Az ott elhangzott brutális felszólalásokról. A politikai éretlenség sugalmazta a dü-

höngő kirohanásokat. Csapkodtak, vagdostak jobbra-balra. Szidták a kommunistákat, cseheket, zsidókat, szabadkőműveseket csakúgy, mint a magyarokat, lengyeleket, olaszokat a szenvedélyesen felcsigázott, orránál tovább nem látó tömeg helyeslése közben! [...] A rádión mindenfelé szimatolók szerint Mussolini erélyes beavatkozásra készül...

Október 19., szerda: A helyzet még mindig változatlan, s annyit tudunk, hogy semmit sem tudunk s csak okoskodunk [...] Vidámító s reményt keltő tény mindenestre, hogy a csehszlovákok éjjel-nappal csomagolnak s szállítanak el mindenfélét vagy egy hét óta. Ez aggodalmuk csalhatatlan jele. [...]°

Október 20., csütörtök: Megint forrponthoz jutottak a vajúdo izgalmak. Érezzük, hogy néhány napon belül mégis csak döntő, végső határozatok történnek a magyar ügyben! De minek? A nemzeti büszkeségüktől túlfűtött szlovákok öntelten hirdetik, hogy Hitler elfordult (?) a magyaroktól, s az olaszok és lengyelek is önmérsékletre intik őket. (?) Most már szó sincs Losonc visszacsatolásáról. (?) Meghökkenve tapasztalom, hogy az eddig túlzott önbizalmú magyarjaink kedve is lankadni kezd a kósza hírek folyamányaként....

Október 22., szombat: Reggel 7 óra. Egész éjjel dübörögnek a teherautók észak, északnyugat felé. Mi készül vajon? Mégis érlelődik hát a magyar igazság, s menniük kell? Mintha lidércnyomás alól szabadulnának fel a kedélyek. Ma megint mindenki bízik a magyar testvéreink bejövételében! [...] Érdekes megfigyelni napok óta bizonyos arcok színváltozásait a hajlongó nádszál, vagy mondjuk, a napraforgó szerepben. Divattá vált a „hazafiaskodás” az eddig meglapultak ajkán. [...] A magyarokkal jó viszonyban lévő szlovákokat igyekszem megnyugtatni, hogy nincs mitől félniük, hiszen nem bántottak minket, nem ártottak nekünk. Bűnhődés csak a talpnyalókra, a magyargyűlöletben tobzódókra, no meg elsősorban a magyarul beszélő „nem magyarokra” vár!

Október 23., vasárnap: Reggel 8 óra 15 perc. A diák-mise végén az ifjúság ajkán szinte harsány erővel felhangzik a Himnusz! A felnőttek zöme dermedten hallgat, hiszen a templom felét szlovák katonák töltik meg. De, lám, eszük ágában sincs erőszakoskodni. Sőt tiszteletteljesen állanak, ha nem is meghatottan, mint mi...

Október 24., hétfő: A legfrissebb budapesti rádiójelentések az ütem meggyorsulását jelzik [...] Folyton gyarapodnak a visszacsatolandó területek. Állítólag már Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár s Beregszász a végső vitás városok, amelyekről egyik fél sem hajlandó lemondani (?) Természetes, hogy Magyarország történeti, néprajzi s más egyéb alapon jogosan ragaszkodik igényeihez, mégis akadnak, akik úgy vélekednek, hogy a magyar-szlovák együttélés jövőjének biztosítására nem lenne-e vajjon he-

lyesebb némi engedékenység? Pozsony pl. nemzetközi kikötővé alakulna s a szlovákok ősi, kedvelt városa, Nyitra az övék maradhatna, ha így sikerülne a megegyezés. (?) ...⁷

Október 25. Kedd: Este fél 10 óra. Most engedtek ki a rendőrségtől. Közel egy órás dutyit „élveztem” néhány tucát, minden rendű-rangú elfogott „áldozat” társaságában. Bűnünk az volt, hogy áthágtuk a zárórákat, ki percekkel, ki negyedórákkal. [...] Megnyugtató, hogy a tegnap megindult magyar nyakkendőket tépdéső „hősieskedés” ma csak gyengébben folytatódott. Ez is a megdühödött csehszlovákok végső elkeseredésének a jele túl lelkes fiatalságunkkal szemben. Ma már alig hirdeti valaki vérmes reménykedéssel, hogy „Lučenec” maradunk.

Október 26., szerda: A Magyar Nemzeti Tanács városunk minden intézményében megszervezte az átvételi ügyeket lebonyolító bizottságokat. És lám továbbra is kérik a döntés napja. A csehek [...] a rossz eshetőségre készen, a legvadabb kíméletlenséggel fosztják ki a magyarlakta területeket, amit tehetetlenül, ökölbe szorított kézzel kell mindenütt, nálunk is nézünk, mert a fegyvereket szigorú parancsszóra mindenkinek be kellett szolgáltatnia.

Október 27., csütörtök. Már a pénzügyi s adóügyi hivatal, sőt V. Darinka is költözködik. [...] A csehszlovák kapkodás újabb feltűnő jele a ruszin miniszterelnök letartóztatása, mert népszavazást mert követelni Ruszinsz-kóban!

Október 28., péntek: Gyásznapi lett a csehszlovákok szabadságünnepéből a huszadik évfordulón. Ilyen a sors forgandósága. Szertelen parádézást műveltek még tavaly is, míg ma szürkén pergett az élet minden vonalon. Az összes munkauzemekben, iskolákban, hivatalokban [...]

Október 29., szombat: A kicsinyhitű rémlátók megint feltűnően szaporodtak, bizonyos tervszerűen uszítók befolyása alatt. Már nem csak suttogják, de merészen hangoztatják, hogy Hitler Imrédyék kormányrendszere cserbenhagyta a magyarokat (?) vagy legalább is közönyös lett a határrendezési ügy iránt (?) [...] Én lélektani képtelenségnek minősítem ezeket az aggodalmakat. [...] Úgy gondolom, hogy mivel Mussolini érzelmi ügye elsősorban a magyar kérdés megoldása, Hitler neki engedte át a főszerepet, s akaratát illetve határozatát nem fogja elgáncsolni se lényegesen gyengíteni.⁸

Október 30., vasárnap: Rendkívül megnövekedett a magyarváró losonciak bátorsága mindenütt, a templomban is. Az istentisztelet végén ma már nem csak lelkes ifjúságunk, de orgonakísérettel az egész hívősereg énekelte a himnuszt. Pedig egy csomó katona volt jelen, akik tisztelegve feszesen álltak... Eltűnődünk, hogy a húsz éves méltelyezés ellenére is békés szomszédot kaphatnánk megint a szlovákság középkorú s idősebb körében, ha nagyzási

hóbertban szenvedő vezetőiket a higgadtabbak váltánák fel, akik véget vetnének a tobzódó magyargyűlöletnek, amit eddig nyugodt fölénységünk megőrizve nem viszonyoztunk! Inkább megmosolyogtuk ma is a „Lučenec nedáme!” (Losoncot nem adjuk) jelszó fanatikus, de az égi zuhanytól megszelídült rajongóit. [...] Ellenőrzésnek se híre, se hamva.

Október 31., hétfő: A Hlinka-párt titkársága is elköltözött. Ez már a legsopánkodóbb rettegőket is meggyőzte, hogy a csehszlovák uralomnak Losoncon vége. Az állami alkalmazottak még rendesen megkapták novemberre esedékes fizetésüket [...] Halászápadtan vették fel a távozni készülőket. Legtöbbször a bizonytalanságba távoznak. Némely derék embert sajnálattal nézünk, mert soha nem bántottak minket. Brutális kormányzati rendszerükért ők az ártatlanul szenvedő alanyok.

November 2., szerda: Délelőtt 11 óra. Hivatalos jelentés szerint most kezdődnek Bécsben a döntőbírói tanácskozások a magyar csehszlovák határ megvonására. [...]

Délután 4 óra. A rádió közli, hogy Ciano és Ribbentrop már ma estére elintézik a határkérdést. Határozatukat lázban égve várja Losonc lakossága is. A hatóságok szintén érthetően idegesek. Kiadták a szigorú parancsot: 5 órakor üzletzárás, italmérséki tilalom, 6 órától nem szabad az utcákon tartózkodni! Néhány borúlátó vészmadár és rózsás szemüvegű derűlátó jóslásával ellentétben az a közvélemény, hogy Pozsony, esetleg Nyitra kivételével a magyar területek mind visszakerülnek az anyaországhoz! A forgalom állandóan igen élénk. A katonaság hosszú menetben vonul vissza, illetve hagyja el Losoncot. A cseheken kívül minden ijedős szlovák is távozik, hacsak valamicske oka is van rá. [...] Az este hozott határozat alapján balsejtelmünk valóra vált, s Pozsonyt és Nyitrát elvesztettük, de mily boldogító, hogy a többi, a többi mind, Losonc is, visszatér az anyaországhoz. [...] Mily jól esne most mindannyiunknak kitódulni az utcákra, testvéri örömmámorban összefogni. De mindenfelé sajnos, szuronyos katonák járnak kelnek s így börtönlakók módjára csupán otthonunkban ünnepeljük a régóta sóvárgott magyar fel-támadást!”⁹

November 3., csütörtök: Az örömmámor a katonai parancsnokság tilalma miatt nem nyilvánulhat meg [...] Zászlók, jelvények szalagok, nyakkendők s egyéb magyar vonatkozású dolgok vörös posztóként vadítják a búskomor csehszlovákokat. [...] A nem magyar állami alkalmazottaknak velünk rokonszenvező része a rábeszélés, illetve marasztalás ellenére néhány kivétellel távozik. [...] Találgatás folyik ma is városunkban, hogy kerül-e és hány szlovák falu Losonchoz? A csehszlovákok szerint rögtön szomszédságunkban, a Ladónál halad el a meghúzott határvonal (?). A magyarok viszont makacsul hangoztatják, hogy Gácsfalu és Tamási is nálunk marad. [...]

November 4., péntek: A kiürítés ma már menekülés-szerűen folyik a katonaság s a cseh és szlovák lakosság részéről. [...] Összetűzések ritkán fordulnak elő, de a pénzelkobzások gyakoriak. A Hlinka gárdisták mesterek ebben. Állítólag felsőbb parancsra különféle erőltetett „jogcímen” veszik el a városba hazamenők s a gazdagabb gyánútlan kereskedők pénzét. [...]

November 5., szombat: A zárórára egyre kevesebben hederítenek. Hat óra után mindenkinek otthon kellene már lennie, s ablakomon kitekintve meggyőződésem, hogy az emberek hemzsegnek a főutcán. [...] A bevonulást várjuk növekvő izgalommal, nagyszabású előkészületekkel. A házak fellobogózása még mindig tilos. Érdekes, hogy a csehszlovák kormány maradásra utasította az állami tanárokat és tanítókat, sőt szigorú rendeletre az elköltözötték közül is visszatértek néhányan. Vajjon miért? [...]

November 6., vasárnap: Mintha lidércnyomás nehezedne ránk magyarjaink bevonulásának bizonytalan időpontja miatt. Holnapra vártuk őket s lesújtóan hat, hogy csak szerdán, vagy csütörtökön jönnek [...] A lemerséklődött örömujjongást az is csökkenti, hogy a budapesti be-mondó szerint alig 1 km távolságban jelölték meg a demarkációs vonalat s már Vidéfala se kerül hozzájuk. [...]

November 7., Hétfő: [...] Az egyszerű, hiszékeny néposztályt a pletykahírek forgatagának újabb szörnyszülöttje is elkiseríti. Losoncot kicserélik Nyitráért (?), hirdetik a hasonlóan együgyű szlovákok. Az ijedezőket alig bírjuk bizalomra hangolni s ostoba aggodalmukat eloszlatni.¹⁰

November 8., kedd: A levegő hullámain minden irányból közvetítik magyar testvéreink bevonulásának lélekbe markoló, könnyekre fakasztó részleteit. Most bebizonyosodik, hogy a csehek mérgező mesterkedése két évtized alatt meddővé vált az egymilliós magyarság ifjabb nemzedékénél. Sajnos, a velünk hasonló sorsban élő szlovákság jelentékeny részéről nem mondhatjuk ugyanazt. Nagy számban akadnak közöttük Losoncon is, akik nemcsak a cseheket gyűlölik, de minket is. [...]

November 9., szerda: A végére maradtunk holnapra. A csehektől kegyesen engedélyezett háromszínű falragaszok szerint bizonyos, hogy déltájban érkeznek epedve várt testvéreink. [...] Az utcák a megszokott forgalom képét nyújtják. Hogyan? Érthetetlen. Örömben égő városunk csak negyedrésze (?) magyar a cseh kimutatásban. Miért nem kong tehát az ürességtől uralmuk alkonyán? Vagy annyira „megkedveltek” minket, hogy nálunk maradnak? [...]!¹¹

November 10., csütörtök: Reggel 9 óra. Már korán víg nótázástól hangosak az utcák. Az elvonuló csehszlovák katonák dalolnak. Nekünk ez valóban meglepő. Könnyhullatás helyett ragyogó jókedv. Ezek nem gyászolnak, inkább pompás hangulatban marsolnak hazájuk felé. Hát szerencsés utat! A mielőbbi viszontlátásra, szlovák fiúk!

A magyar honvédség bevonulása Lősoncra

Leszünk mi még együtt, ha az okos öntudat áthatja majd vezetőiteket.

Délelőtt 10 óra. Az undorító gépszörnyetegek elrobogása után mintegy összebeszélésre percek alatt zászló-díszbe borult a város [...]

Délután 4 óra. Megtörtént. Megértük, átéltük legforróbb kívánságunk teljesülését! [...] Honvédeink délben bevonultak az örömmámorban úszó tömegek sorfalai között! Éljenadiadal zengett végig az útvonalon, a piachídi diadalkaputól a Búza-térig. Különösen a a tanulócsapatok általában az ifjúság lelkesedése nem ismert határt. [...]”¹²

*

A „nagy” nap várt és várható eseményeiről részletesen beszámolt a *Losonci Hírlap*. „Magyar nemzeti hadseregünk Horthy Miklós kormányzónk parancsára ma, csütörtökön délben tartja diadalmas bevonulását Losonc város történelmi hagyományokkal megszentelt falai közé!

Dicsőséges bevonulásunk a 20 éves rabságból való felszabadulást, az új boldog és szabad élet valóságát jelenti számunkra. Ünneplés és szeretetteljes fogadtatásukra minden intézkedés megtörtént.

Isten hozott közénk Horthy Miklós kormányzónknak vitéz katonái. Diadalmas utatokon kísérjen tovább a magyarok Istenének áldása!”¹³

A lapszám vezércikkét **Beinrohr Dezső**, a lap szerkesztője írta. *Beteljesedett* címen:

„Az igazság győzött! A csehszlovák állam jelmondata diadalt aratott! Lehetséges, hogy az államalapítók már előre számoltak ezzel a lehetőséggel, azért választották ezt a jelmondatot [...] Húsz éves iskolát jártunk, drága tandíjat fizettünk érte. Megtanultuk, hogy az áldemokrácia milyen károkat okozhat [...] Nem tölt el a bosszú érzete, legfeljebb megvetéssel gondolunk azokra, akik spicliséggel, csúsztatózó hízelgéssel iparkodtak eredményt elérni; nem gyűlöljük még a tanárokat sem részrehajló kivételezéseikért, mert a tanulás gyümölcsit értékesíthetjük a jövőben és a pártatlan vizsgabizottság által kihirdetett eredmény bennünket, szorgalmunkat igazolja [...]

Nem kellett parancsot adni a zászlók és a kokárdák kitűzésére. Bár csak a késő délelőtti órákra volt engedélyezve az elmúlt hatóságok által a város feldíszítése, mégis a kora reggeli órákban már megjelentek a magyar lobogók. Tizenegykor megkondultak a harangok, jelezve, hogy közeleg a felszabadulás órája [...] Fél-tizenkettőkör megjelentek a hírnökök, a diplomáciai kar gépkocsijai, a tömeg meleg ünneplése és óriási lelkesedése közben. [...] Negyed 2-kor megjelentek a magyar honvédek, élükön vitéz Nagy Vilmos altábornaggal. A Kossuth Lajos utcán felállított diadalkapunál már ott van a város előkelősége, hogy fogadja a felszabadító katonákat. Ott láttuk az egyesült párt vezető tagjait, a különböző testületek kiküldöttait, a három egyház lelkészét, élükön Sörös Béla püspökkel és még számos vezető egyéniséget. A frontharcos tisztikar elnöke Tóth Kálmán ny. ezredes fogadta a honvédsereget. Haász Lajos és Szilassy Eszter szeretetteljes

üdvözlő szavai után az ucca két oldalán sűrű sorokban álló tömeg lelkes éljenzése közben megindultak az ünnepség színhelye: a Búzatér felé [...]

Itt **Cserey Klárka** köszöntötte vitéz Nagy Vilmos altábornagyot a losonci lányok nevében. Majd **Szilassy Béla** egyesült párti szenátor emelkedett szólásra. [...] Az elmúlt húsz esztendő kemény próbáját kiállottuk, lélekben és akaratban megedzöttünk. Mi nem ismertünk különbséget a nemzettest egyes rétegeiben, címek és rangok előttünk mellékesek voltak, de megbecsültünk minden magyar értéket, amelyet a nemzetmegtartó, építő munkában felhasználni lehetett [...] Utána Giller János volt tartománygyűlési képviselő üdvözölte a bevonuló honvédszereget: A felvidéki magyarok előtt sokáig szomorú emlék marad okt. 28-a. Ezt a napot, a hazugságokra épített Csehszlovákia alapításának dátumát eddig hatalmi szóra, parancsra kellett megünnepelni [...] A mai szent ünnepen nem kellett senkit buzdítani a felsorakozásra, az ünneplésre, a szívük mélyéből elementáris erővel tört fel a lelkesedés. [...]

Este fél hétkor fátyol felvonulás volt, majd kezdetét vette az esti ünnepség. A Kubinyi téren egybegyűlt hatalmas tömegnek hangszórók továbbították az elhangzott beszédeket. A városháza erkélyéről **Sörös Béla** püspök mondott mindenkit magával ragadó beszédet [...] Visszapillantást vetve az elmúlt húsz év történetére, szomorúan állapította meg, hogy az a destruktív folyamat, amely egész Szlovénia végigmaradt, a mi városunkat sem kímélte és nemzeti értékeinket állandó veszéllyel fenyegette. [...]

Cvank László¹⁴ gimnáziumi tanár a losonci magyar ifjúság nevében mondott percek alatt átomboló éljenzéssel félbeszakított, lélekbe markoló beszédet. **Molnár László** a munkásság szószólójaként beszélt, majd vitéz **Lakatos** ezredes dandárparancsnok intezett lelkes hangú beszédet a város közönségéhez [...] ¹⁵ Másnap hálaadó istentiszteletre került sor, melyen a lakosokon kívül részt vettek a tisztikar, a katonaság tagjai. A gyülekezetek lelkészei a felszabadulás jelentőségét méltatták, kiemelve a kormányzó szerepét. Az istentisztelet a himnusz elénekelésével ért véget.”

Ugyanerről így írt az *Új Magyarország* c. lap:

„Losonc városának falai között gyülekezett csütörtökön az egész környék, tizenöt vagy húsz falu népe, hogy a magyar honvédek üdvözölje. A délelőtti folyamán elhagyta a várost az utolsó cseh járőr, s akkor megkondultak a harangok, jelezvén, hogy a város szenvedéseinek hosszú, húszesztendő korszaka véget ért, szabadon készülhet a lakosság a magyar katonák fogadására. Mindenhol előkerültek a féltve rejtgetett háromszínű zászlók, a kokárdák, az utcára kihordtak minden virágot, ami a város környékén található volt. Dél-tájban a fél város kivonult az Ipoly hídjához, hogy már ott meglássák és köszöntsék a honvédszereget.”

[...] A Búza téren [...] az egyházak és a különböző egyesületek küldöttségei gyülekeztek. Közben öt magyar repü-

lógép jelent meg a város fölött, az egyik gép pilótája nemzeti színű zászlót dobott le. A zászlón ez a felirat volt: „A magyar repülők üdvözlők a felszabadult Losonc városát”.

A honvédeket vezető Nagy Vilmos altábornagy a magyar rádió mikrofonjába a következőket mondta: „Igaz szeretettel köszöntöm a rádió hallgatóságát. Csak annyit mondhatok, hogy ilyen felemelő érzésben soha nem volt részem, erre örökké fogok emlékezni.”^{16,17}

*

November 11-től december 22-ig katonai közigazgatás¹⁸ alatt állott a város. A losonci Magyar Nemzeti Tanács ideiglenesen **Csetneky Bélát** bízta meg a városbírói teendők ellátásával, aki november 10-én kezdte meg működését.¹⁹ December 22-én újra polgári közigazgatás váltotta fel a katonait, a főszolgabírói hivatal által kinevezett előjárósági és képviselőtestületi tagokkal. Ezen idő alatt a városi tanács és képviselőtestület nem működött, és csupán a legsürgősebb községi adminisztrációs ügyeket intézte ideiglenes érvénnyel a hivatalnoki tanács. November 15-én a járási parancsnokság az Egyesült Magyar Párt és a szlovák Hlinka Néppárt kivételével az összes pártot feloszlatta.

A visszafoglalás előtti statisztika szerint a városból kb. 3.000 cseh és szlovák távozott el. Szlováknak íratta be magát 2.209, magyarnak 9.890, egyéb 368.²⁰

November 13-án a dandárparancsnokságnak adományozott zászlót adták át rendeltetésének, s azt követően a Búza-téren táborig misét celebráltak. Ezután pater **Pius** táborig lelkész áldotta meg a zászlót. „*Akik ezt a zászlót készítették, a lelküket imádkozták bele. Legyen hát összekötő kapocs köztünk, az Anyaországból jöttek és a felszabadult, most már a hozzánk tartozó, beléknokvad felvidéki testvérek között.*” Őt **Borbás Antal** alezredes, táborig esperes követte, aki először a katonasághoz, majd a város lakóihoz szólt. „[...] Minden, amit őseinktől kaptunk, azért olyan drága, mert szenvedés volt az ára. Az Isten megelégette a próbát, megkaptuk jutalmunkat. Nem aranyban, hanem az igazság diadalában [...] Együtt élünk szenvedésben előretörő lélekkel, egymást támogató szívvel, kéz a kézben. Ennek a szimbóluma ez a zászló, amelyet a felszabadító csapatok parancsnoksága nyújt át Losonc városának.” [...] A város nevében Csetneki Béla, megbízott városbíró vette át és köszönte meg.

November 14-én a budapesti **Fehér Ház** Bajtársi Szövetség és a **Turul** szövetség küldöttsége járt a „felszabadult” Losoncon **Csernák Anna Réka** festőművésznő és **Eőry Gyula** vezetésével, ahol egy nappal később megszorították a ledöntött Kossuth-szobor helyét is.

November 15-én az **Országos Frontharcos Szövetség** tiszti küldöttsége és díszszázada érkezett a városba. A küldöttséget **Abt Albin** ezredes, a losonci volt 25-ös háziezred tisztje és vitéz **Keserű Lajos** ezredes vezették. A Kubinyi-téren, az egykori Kossuth-szobor körül megtartott ünnepségen először **Kosztolányi Gusztáv** százados

üdvözölte a losonciakat, majd Abt Albin mondott üdvözlő beszédet. Ebben megemlékezett a 25. gyalogezred és a 16-os táborig tüzezred tisztjeinek és katonáinak a világháború alatt (az első világháború alatt – P. J.) tanúsított magatartásáról. Végül **Kuszy Emil** ág. h. ev. lelkész, volt táborig lelkész mondott beszédet „[...] *Frontharcosnak lenni a mai viszonyok között annyit jelent, mint állandó kénszenlétben lenni.*” A csehszlovák demokrácia ezt a szót: szolgálat kitörölte a maga szótárából. A demokrácia szellemével összeegyeztethetetlennek tartotta [...] Mondja ki a frontharcos szövetség és Losonc város közönsége, hogy a legközelebbi időben felállítja megfelelő helyen a világháborúban elesett losonci és losoncvidéki bajtársak hősiességét megőrző emlékművet.²¹

November 14-én és 15-én a losonci gimnáziumba a salgótarjáni gimnázium növendékei jöttek el. A VIII. osztálynak zászlót és 15 Eckhard-féle magyar történelemkönyvet ajándékoztak. A vendégek részéről **Pénzes Zoltán** osztályfőnök és **Molnár László** önképzőkör elnök, a losonciak részéről **Martinko Mátyás** tanár és **Danyi Dezső** az **Önképzőkör** elnöke mondtak beszédet.

November 15-én a hódmezővásárhelyi frontharcosok hoztak és nyújtottak át zászlókat a gimnázium minden osztályának. Kapott a cserkészcsapat és a főiskolások is. Az intézet nevében **Pásztor Mihály** tanár köszönte meg az ajándékokat.

November 22-én az **Országos Hadirokkantszövetség** küldöttsége járt a városban vitéz **Székely Ferenc** őrnagy és **Domby József** százados vezetése alatt, hogy a „losonci bajtársakat” a szombathelyi szövetség részéről zászlóval ajándékozza meg. A losonci állomáson **id. Engel István** vezetésével az elnökség tagjai fogadták. Az ünnepségre a városháza dísztermében került sor. **Tóth Kálmán** nyug. ezredes beszédét és a zászlót Csetneki Béla városbíró köszönte meg. Ezt követően **Domby József** szombathelyi tanár, a Szövetség titkára üdvözölte a losonciakat. „*Nem ünnepegni vagy ünnepeltetni jöttek – úgymond – Losoncra, hanem azért, hogy elismerésük, ragaszkodásuknak adjanak kifejezést a losonci bajtársaknak, akik 20 év alatt nem feledkeztek meg a hazaszeretetükről, akik hívek maradtak bajtársi kötelességeikhez [...]*”. A losonciak nevében **Dra-kóczy Sándor** vette át a zászlót, s tett fogadalmat arra, hogy azt híven és becsülettel őrizni fogja.

A salgótarjáni **A munka** közleményben foglalkozott Losonc visszafoglalásával.

„[...] *Salgótarján ünnepet ül az anyaországba visszatérésük örömén [...] Megnyílt a trianoni kripta, melybe húsz évvel ezelőtt eltemették a magyar nemzetet [...] Amikor húsz év előtt nem várt utoljára szorítottuk meg egymás kezét, losonciak-salgótarjániak, mi akkor még úgy néztünk Reátok, mint falu a városra. [...] Őrségváltás történik most! Salgótarján megyei város tisztelettel átadja az őrséget Losoncnak: a régi őrtállónak. Vegyék át ezt a kemény, egész férfit megkívánó, felelőségteljes őrséget és figyeljétek a hiuz szemével, a kutya hűségével és a róka ravaszágával. [...] A 25-ös gyalogezred hétezer hősi ha-*

lottja, kiknek emlékművére e jelmondatot véstük: „Mi esztünk, de él az eszme, a feltámadás nincs már messze” – s akiknek szelleme eddig itt táborozott Salgótarjában, most elindul előttünk Hozzátok [...] Az őrségváltás megtörtént. Salgótarján ifjú városa köszönti igaz hűséggel és szeretettel városbátyját Losoncot [...]”

November 20-án a losonci magyar ifjúság a református templom előtt álló honvédelemlékműnél róttá le kegyeletét. Az október 6-ára elkészített, de a csehszlovák hatóságok által elhelyezni nem engedélyezett babékoszorút tette le az emlékműre. A losonci *Református Teológia* hallgatóival együtt került sor az ünnepségre. **Horváth Zsigmond** negyedéves hallgató mondott beszédet, majd **Sedivy Zoltán** református teológus szavalta el a *Magyar Feltámadás* c. versét.²²

A budapesti *Függetlenség* évkönyve szintén köszöntötte a visszatért Losoncot: „[...] A magyarság szempontjából mindig fontos nemzeti missziót teljesített már századok előtt a Felvidék kultúrájának egyik központja, a magyarság egyik erős vára volt a szláv nyelvhatár kapujában. Így történhetett meg, hogy hiába volt a 20 éves cseh önkény, erőszak, telepítés és a cseh hivatalnokok minden magyart eltíporolni akaró hadjárata, Losonc teljes egészében megmaradt magyarnak. [...]”²³

*

Visszatekintve az ünnepi pillanatokat követő évekre, elmondható, hogy a visszacsatolás csak részben teljesítette a várakozásokat. Losonc új, kinevezett vezetése lényegében az 1918-ban megszakított folyamatokat akarta folytatni, s csak részben figyelt arra, hogy húsz év eltelt, s benne változások zajlottak le. Nem volt szerencsés dolog az sem, hogy a vezető funkciókba, beleértve a polgármesteri széket is, nem helyi lakosokat ültettek.

Egy 1942-ben kiadott kis propagációs füzetben ezt olvashatjuk: „Losonc [...] a munka és a bizakodás városa, amely élniakarásával és teremtő erejében él és az idők viszontagságaiban Phönix madárként újjá születik. Szíve, lelke: magyar, vendégszeretete hagyományos kultúrája eleven, s városias jellege a legcsinosabb magyar városok közés sorozza. A magyar szellemnek ezen védőbástyája mindenkét szeretettel vár felüldülést jelentő magyar otthonába. [...]”²⁴

A néhány év törvényszerűen nem volt elegendő arra, hogy a város leépített ipara megújuljon. Az apátfalusi posztógyár megindítása mellett lényegében csak az újonnan létrehozott „Palóc háziipar” mutatott fel eredményeket.

Egy jóval későbbi szlovák értékelés így jellemzi az időszakot: „A visszafoglalás után a napi sajtó irredenta megnyilvánulásokról hangos, melynek jelszava, hogy a szlovákok maguk jönnek rá arra, hogy ahogy nem öntudatosult nemzetként elhagyták a magyarokat, Magyarországhoz öntudatosult nemzetként kell visszatérniük.”²⁵ A visszacsatolt területeken ez a propaganda elsősorban

azokban az üdvözlő levelekben nyilvánult meg, melyeket a losonci, rozsnói önkormányzatoknak címeztek.”²⁶

Az öt év minden gond és probléma ellenére javarészt pozitív emlékként maradt meg a lakosok emlékezetében. Akarva, akaratlanul is visszacsengenek bennem nagymám sokszor elmondott szavai, amellyel vágyakozva a „magyarok alatti” időszakra emlékezett. Ebben minden bizonnyal közrejátszott az, hogy megélte és átélte a háborút, és az azt követő, számára is súlyos tragédiát hozó éveket és évtizedeket.

JEGYZETEK

* 381018/4 hdm.IVkf-1938. számhoz, 8. sz. melléklet

Egy további „technikai” intézkedés részlete:

M.kir. Honvéd Vezérkar Főnöke

381018/4, Hdm, IVkf.Sz.

Intézkedés a Felvidék déli részének felszabadítására, Werth Henrik, gyalogsági tbk. a honvéd vezérkar főnöke s.k.

A Losonc környékre vonatkozó részről:

Parancsnokság: 1./3 Gypk.

Erő a kb. alakulatok nélkül: 6–0–6

Menetvonal a zöm: 3–0–3 Ipolyszalka–Vilke–Losonc

a részek: 1–0–1 Balassagyarmattól Csáb és Mikszáthfalva, továbbá Losoncra (1–01–1) Gács

Sávhatárok nyugaton: az 1/1 Gypk.k sávhatáron

Keleten: Somoskő, Fülek–Püspöki, Nagydaróc, Poltár

Katonai közigazgatási terület: Losonci és kékkői járások

Megalakítandó helyőrségek: Losonc gypk és (2–0–2), Gács 1–0–1, Csáb és Mikszáthfalva

Forrás: Országos Levéltár, Budapest, K63-1938-7/7-3265

¹ A losonci IAFK (Losonci Atlétikai Fotball Club) örökös díszelnöke, a losonci Polgári Kör választmányi tagja, a Losonci Hírlap, a Sajtó Vidéke, a

Krisztus Királysága és a Új Szív c. lapok munkatársa.

² Losonci Hírlap, 1940. március 4., 32. sz.

³ Losonci Hírlap, 1940. augusztus 11., 33. sz.

⁴ A losonci szlovák közélet vezető személyiségei.

⁵ Losonci Hírlap, 1940. augusztus 18., 34. sz.

⁶ Losonci Hírlap, 1940. augusztus 25., 35. sz.

⁷ Losonci Hírlap, 1940. szeptember 1., 36. sz.

⁸ Losonci Hírlap, 1940. szeptember 8., 37. sz.

⁹ Losonci Hírlap, 1940. szeptember 15., 38. sz.

¹⁰ Losonci Hírlap, 1940. szeptember 22., 39. sz.

¹¹ Losonci Hírlap, 1940. szeptember 29., 40. sz. Részlet a lap 1939. november 9-i számából – „Örömmámorban úszott csütörtökön Losonc város magyar lakossága [...] Az emberek arcán a boldogság és öröm fénye sugárzott. Úgy volt, hogy a harangok fél órán keresztül fognak zúgni s utána hálaadó istentiszteleteket tartanak a gyülekezetek templomaiban s Losonc város zászlódíszbe öltözik. A katonai parancsnokság azonban betiltotta úgy a harangozást, mint a hálaadó istentiszteleteket. Lelkes ifjúságunk azonban imponáló rendben sétatüntetést rendezett a Főutcán, kitűzvéen azonban a nemzetszínű kokárdákat. A délelőtti folyamán több inzultus történt a nyakkendőviselés és a kokárdák feltűzése miatt, pedig ezeket nem az ifjúság provokálta, hanem egyes katonai személyek ...”

¹² Losonci Hírlap, 1940. október 6., 41. sz.

¹³ „A magyar nemzeti hadsereg bevonulása”. Losonci Hírlap, 1938. november 9., 46. sz.

¹⁴ Göndöcs László néven ismertük meg, mint a Rákóczi Szövetség egyik alapítóját. Egészen haláláig visszajárt szülővárosába, ahol segítette a helyi magyarok munkáját.

¹⁵ Losonci Hírlap, 1938. november 27., 48. sz.

^{16,17} Új Magyarország, 1938. november 11. A sokat szenvedett Losonc ujjongó visszatérése: A Kossuth Lajos utcában felállított diadalkapuban Hász János, az Egyesült Magyar Párt elnöke köszöntötte a honvédeket. A kispalotkák nevében Kalcsó József, a tűzharcosok nevében Tóth Kálmán nyugalmasan zredes mondott üdvözlő beszédet. A Búza tere Szilassy Béla, szenátor a visszacsatolás történetét méltatta, majd Giller János (a lap hibásan Józsefnek írta) tartománygyűlési képviselő mondott beszédet. Cserey Erika a honvédek zászlaját koszorúzta meg, Szilassy Eszter babérszörűt nyújtott át Nagy Vilmos altábornagynak és egy 1848-as losonci zászlószalagot a honvédség zászlója számára.

¹⁸ A M.kir. honvéd vezérkar főnök parancsában intézkedést hozott a sávhatar szabályozásáról az I. és VII. határkörzetben valamint a 2. lovas dandár kivonásáról. További része a közigazgatásra vonatkozik: Budapest, 1938. november 14.

... A Rimaszombati és a Feledi járás a 3. dandár útján az I. parancsnokság közigazgatási területe marad. A 2. lovas dandárnak erről a területről kivont részei helyett a 3. dandárból vett (1-0-1.) erővel a Trianoni határon belül visszahagyott alakulatok előrevonulásával szállja meg Rimaszombatot. A losonci helyőrség részeit pedig vonja vissza Fülekre” (Országos Levéltár, Budapest, K64, 1938 – 7/7, 3265/1938)

A m. kir. honvéd vezérkar főnök november 17-i helyzetközlése határsértésekről is beszámolt: „A 3. őrség dandár területén november 15-én 18 és 19. között a losonci állomás épületére és a fűtőház környékére ismételt gyalogsági lövedékek csapódtak be. A határon lévő cseh katonák jelentették, hogy azért lövöldöznek, mert így jegyzőkönyv felvétele céljából hátraviszik őket, s így az egyébként nélkülözött meleg ételhez és szobához is hozzájutnak ...” (Országos Levéltár, Budapest, K64, 1938 – 7/7, 3265/1938)

¹⁹ Hírek, Losonci Hírlap, 1938. november 27., 48.sz. A Nemzeti Tanács első határozatai között hozott döntést az utcák átnevezéséről. Többségük újra magyar megnevezést kapott. Helyett adott a helyi igényeknek is ... Városi Katonai Parancsnokság, Losonc Alulírott Kuszy Emil, lelkész, losonci lakos a losonci Magyar Nemzeti Tanács tagjának előzetes beleegyezésével indítványt terjeszt elő, hogy az Iskola utcát Petrogalli utcának nevezzék át. Dr. Petrogalli Oszkár volt a felvidéki magyarság felébresztője, szervezője és vezére, kijelölte az ellenzéki irányvonalakat. Losoncra irányította a felvidéki magyarság életét. Itt állította fel a Szlovéniai ellenzéki pártok Központi Irodáját ... (Állami levéltár, Besztercebánya, Losonci Kirendeltség, MÚ-LII, Spisy, 1938–39, kartón 14., 1938. november 24.).

²⁰ A visszacsatolás előtti hivatalos statisztikai adatok: Cseh és szlovák 8.725, Orosz 17, Német 889, magyar 4.007, zsidó 870, egyéb 66. Ös-

zesen 15.459 lakos.

Néhány adat a Magyarország helységeitára 1937 (???)-es kiadásához készült 1. pótfüzetből: Házak száma 1920, lakosság: 12.467. Óvodák: 1 állami, 3 községi. Iskolák: 1 állami, 1 r.k., 1 református, 1 ág. evangélikus, 1 izraelita elemi, 1 állami polgári fiúiskola, 1 állami polgári leányiskola, 1 állami reálgymnázium, 1 református teológia.

Gyári üzemek: gépgyár, gépjavitó műhely, áramfejlesztő telep, működő cementgyár, téglagyár, cserépkályhagyár, asztalos árugyár, cirok seprőgyár, gőzmalom, téglafeldolgozó üzem, 2 szeszgyár, likőr- és rumgyár, fa- és redőnygyár.

Nyilvántartott alapítványok 1939-ben: Wohl Herman Alapítvány, Gimnáziumi Segélyegyleti Alapítvány, dr. Gömör Elek féle Alapítvány szegény középiskolás gimnáziumi tanulók jutalmazására, Hirschl B. és neje Ulman R. Alapítvány gimnáziumi tanulók jutalmazására, néhai Búsbak Ádám óvodai alapítvány.

Alapok jegyzéke: Kórházi Alap, néhai Schein Fülöp hagyatéka „Röntgen gép beszerzésére”. dr. Gömör Elek hagyománya (2/3-a hadirokkantak részére, 1/3 csecsemővédelemre) (Állami levéltár, Besztercebánya, Losonci Kirendeltség, MÚ-LII, Spisy, 1938–39, kartón 14, 11/39 sz.)

Kimutatás az egyesületekről, szervezetekről és pártokról: Önként megszűntek: Szoc.dem. Munkáspárt magyar szervezete (kb. 500 tag), Köztársasági Kisgazda Párt (1000), Csehszlovák Szoc.dem. Párt (500), Egyesült Zsidó Párt (1000), Csz. Iparos és Kereskedő Párt (500), Hlinka Párt (500), Csehszlovák Kommunista Párt (3000), Cs.sz. Nemzeti Szoc. Párt (500), Csz. Vöröskereszt (2000), Živena szlovák nőegylet (1000). Működnek: R.k. Nőegylet (2000), Ev. Nőegylet (500), Református Nőegylet (500), Izr. Nőegylet (1200), Charitasz Egyesület (1000), Polgári Kör (3000), Magyar Asztaltársaság (1000), Szeretet Temetkezési Egylet (600), Losonc-vidéki Magyar Vadásztársaság (21), Losonci Athletikai Futbol Club (51), Losonci Izraelita Szent Egylet (235), Losonci M. Kir. Főgimnázium Ifjúsági Segélyző Egyesület (473), Szegény Zsidók Elszállásolására Alakult Egyesület (350), Losonci Magyar Dalegylet (98), Losonci Egyetértés Dalkör (100), Felvidéki Temetkezési Segélyezési Egylet (150), Szlovák R.k. Temetkezési Egylet (193), Zenekedvelők Köre (69), Mészeti Egyesület (30), Előre Alkoholellenes Magyar Csoport (5), Losonci Önszegélyező Temetkezési Szövetkezet (105), Losonci Evangélikus Egylet (208), Losonci Önálló Iparosok Egyesülete (375), Losonci Vadásztársulat (18), Sport Halásztársaság (25), Losonci Kölcsönös Szeretetegetesület (Vaga) (510), Szlovénzkői Kath. Ifjúsági Egyesület (70), Orth. Talmud Tóra Egylet (150), Egyesült Magyar Párt (600), Losonci Régi Magyar Asztaltársaság (308), Losonci Vadászati Védegylet (30) (Állami levéltár, Besztercebánya, Losonci Kirendeltség, MÚ-LII, Spisy, 1938–39, kartón 14.)

²¹ Erre nem került sor, de néhány hónappal később a gimnázium falán a iskola hősi halottainak emlékére helyeztek el egy emléktáblát.

²² Hírek, Losonci Hírlap, 1938. november 27., 48. sz.

²³ Függetlenség évkönyve. A „Függetlenség” politika napilap kiadása, 1939, Felvidéki városaink. Amit végre visszakaptunk ... Losonc. A rövid írás további részében az eltávolított Kossuth-szoborról tesz említést „...a cseh rablók ledöntötték, majd megconoktva az egyik kaszárnya istállójában helyezték el ... (mint az ezzel foglalkozó fejezetben utaltam rá e területen meg is találták). Masaryk losonci látogatásával kapcsolatban pedig így ír: „Különvonatokon hozták Losoncra a lelkesedő csehek, mert a magyarok gyászruhát öltöttek és hangtalanul tüntettek. Ekkor történt, hogy a felvidéki magyarság egyik vezére így üdvözölte Masarykot: „Elnök úr! Ön egy halott városba érkezett...!”

²⁴ Losonc a munka és bizakodás városa. Losonc, 1942.

A további részekben földrajzi helyzetét, látnivalóit, gyár- és háziparának leírását, szórakozási lehetőségeit írja le. A közölt fényképek a polgári leányiskolát, a gimnáziumot, a Rákóczi utat, a templomokat, az apátfalusi káptalát, a siketnémák állami intézetét, a gácsi várat stb. ábrázolják. A gyáriparral kapcsolatban megemlíti a kihűlt gyárkérmények, a romladozó gyárépületek látványát. A felszabadulás után újjáéledt gyárak közül kiemeli az apátfalusi NET r.t. (Nemzeti Egyesült Textilművek) gyártelepét, melyet tekintélyes anyagi áldozatok árán helyeztek újra üzembe. Berendezése a legmodernebb, mintegy 1.400 embert foglalkoztat. A háziipar területéről a Nógrádi Palóc Háziipart említi, amely színes palóc kendőket, abroszokat, párnákat, lenlepedőket stb. állított elő.

²⁵ Jánoška, Juraj, Dr.: Z historie prevratu. Trnava, 1927, valamint Magyar Szemle 1938, VII.

²⁶ Jánoška, Juraj, Dr.: Z historie prevratu. Trnava, 1927, 498. o.

Gaál Lajos

Gömör természeti öröksége 32.

A Hradová

Előző számunkban a Murányi-fennsík legértékesebb szurdokvölgyeivel foglalkoztunk, úgy illik tehát, hogy e varázslatos vidék hegycsúcaival is megismerkedjünk. A karsztfennsíkok azonban nem igen bővelkednek kimagasló csúcsokban. Ha szétnézünk a fennsíkon, inkább enyhén hepe-hupás, töbrökkel tarkított domborzattal találjuk magunkat szembe, kimagasló hegyormokat azonban csak ritkán láthatunk. Ennek oka, hogy az egykor patakok vagy folyók által letarolt mészkőösszlet később is megtartotta lapos fennsík jellegét, akkor, amikor a felszíni folyások már rég mély völgyeket vájtak ki bennük. A mészkő ezt a tulajdonságát oldhatóságának köszönheti. Ennek alapján a lehulló és beszívargó csapadékvíz a hegy belsejében fejt ki romboló hatását oly módon, hogy itt hasadékokat, karsztos csatornákat és barlangjáratokat old ki. A mészkőhegy külső váza tehát sokáig megmarad, belülről azonban lyukacsossá válik. Másfajta, nem oldható

kőzetek esetében a csapadékvíz a hegyek, lejtők oldalát koptatja, így két völgy között mindig hegygerincek, vagy hegycsúcsok jönnek létre.

A Murányi-fennsík karsztos völgyei között tehát asztalapszerű fennsíkot találunk csúcsok helyett. A beszívargó csapadékvizek útját tál vagy tölcser alakú süppedések, a töbrök árulják el. Egy-egy berogyás, töbrő hóolvadáskor tetemes mennyiségű vizet képes elnyelni. Izgató látvány, ahogyan az örvénylő, zavaros vízben ágak, fatuskók tűnnek el egy szempillantás alatt. A karsztba ily módon bejutó víz az oldás által kitágított hasadékokon és barlangokon aránylag gyorsan végigfut, hogy aztán valamelyik völgy mélyén újra felszínre bukkanhasson karsztforrás alakjában.

Ilyen jellege van tehát a Murányi-fennsíknak. Ettől csak a peremrész némely tájéka tér el lényegesebben, ahol egy-egy bevágódó völgy lekanyarított egy karéjt a

A Hradová szűk gerince a Kerek-szikla alatt • Papáč V. felvétele

fennsíkból. Úgy, ahogy a Rima tiszolci ága és a Furmanec-patak kanyarított le egy-egy darabot a fennsík délnyugati végéből. Így szűkült sziklás hegygerinccé az egykori fennsík a Rima és a Furmanec között, déli szegélyén a Káster vakítóan fehér mészkőszikláival. A Furmanectól délre azonban a fennsíkból még megmaradt mutatóban egy darabka. Ez a Suché doly, amelyről következő számunkban szólunk részletesebben. Ez a fennsíkdarabka kelet felé fokozatosan összeszűkül, majd Tiszolcnál teljesen kiékelődik. Északról a Furmanec, délről a Rejkovo-patak formálták szűk, kelet-nyugati irányban megnyúlt hegygerinccé. Mivel ez a gerinc Tiszolc mellett, a Rima völgye felett őrködik, egykor várat is építettek a tetejére. Innen származik a hegyorom neve: Hradová. A gerinc déli szegélyén egy messziről szembeötlő kerekded kőszikla mered az égnek. Ez az Okruhla skala, vagyis Kerek-szikla. Más neve nem is lehetne. Mintha valami óriás mester csiszolta volna ilyen szép kerekre. Pedig csak a természet, a széndioxidban dúsult víz oldotta, koptatta hosszú időközön keresztül.

A Hradová sziklás gerince felső triász kori sekélytengerben leülepedett, ún. dachsteini típusú mészkőből épül fel. A tengerben még zátonyok és a mögöttük elterülő lagúnák formájában volt jelen, mára már hófehér mészkővé keményedett. Tengeri eredetét nagyméretű kagylók, a megalodusok maradványai árulják el. Ezek a tíz vagy több centiméter átmérőjű, jellegzetesen szív alakú kagylók a triász korban még a tengerfenéken csúszkálva igyekeztek táplálékhoz jutni. Héjainak kimállott kontúrját már csak nagy szerencsével pillanthatjuk meg a mészkő felületén. Mikroszkóp alatt azonban gyakrabban figyelhetünk meg felső triász kori mészvázú algákat, amelyek a lagúnák fenekét borították.

A 887 m tengerszint feletti magasságot elérő Hradová sziklás gerince alatt számos barlang bújik meg. Eddig 11-et kutattak át belőlük. A különböző magasságokban elhelyezkedő barlangjárdatok a vidék fokozatos kiemelkedését

A Kerek-szikla a déli oldalról nézve • A szerző felvétele

árulják el a harmadidőszak végén és a negyedidőszak pleisztocén korában. A Hradová legterjedelmesebb barlangja a 100 métert is meghaladó Hiúzfészek (Rysie hniezdo). Ahogyan neve is elárulja, bejárati része egy hiúznak szolgált menedékkül. A hiúz nem ritka ezen a környéken, a karsztvidék sziklás üregei biztos bújóhelyet nyújtanak e félénk nagyragadozó számára. A meredek sziklás hegyoldalakra azonban felmerészkedik a farkas és a medve is.

A Hradová hegymasszívum déli és északi oldala nagyban különbözik egymástól. A déli oldalt jobban átmelegítik a napsugarak, ezért itt az eredeti tölgyfák is megmaradtak. A tölgynek mélyebb a gyökérzete, jobban bírja a száraz és meleg időjárási viszonyokat. Az északi oldalon ezzel szemben bükkösöket találunk, amelyek a hűvös és nedves élőhelyet kedvelik. A déli oldal mészkőszikláin otthonra lelt számos mészkedvelő igen ritka és védett növényfaj is. Ilyen az 1 m magasságot is elérő, sárga kerek virágú méregölő sisakvirág (*Aconitum anthora*), amely ritka tölgyesekben, a mészkövek napos, száraz cserjéseiben, sziklagyepein érzi igazán jól magát. Hasonló magasságot érhet el a turbánra emlékeztető pirosas virágú turbánliliom (*Lilium martagon*). Otthonra leltek itt azonban a hűvösebb hegyvidéki mészkősziklákat kedvelő fajok is. Ilyen az apró növéssű, szerény, sárga virágú cifra kankalin (*Primula auricula*), amely általában sziklahasadékokban, mészköves hegyi lejtők kövei közt húzódik meg. A hegyvidékek mészköveit kedveli a pompás lila virágú felvidéki kökörcsin (*Pulsatilla slavica*) is. Elsőként a rócei **Reuss Gusztáv** írta le a környékről, jelenleg is csak a Nyugati-Kárpátok mészköves vidékeiről ismert. Reuss a Hradovát többször meglátogatta, rajzokat is készített róla. A fennsík valódi gyöngyszeme azonban a murányi boroszlán (*Daphne arbuscula*), amely szintén meg tudott kapaszkodni a meredek, hozzáférhetetlen sziklákra. Kizárólag a Murányi-fennsík mészkőszikláit díszíti, ezért tudományos érték rendkívül nagy.

A Hradová sziklás hegygerince azonban nemcsak a növényvilág számára kedvez. Előnyös fekvése miatt a bronzkori és laténkori ember is előszeretettel tanyázott itt, hiszen csúcsáról a Rima-völgy jókora szakaszát belátta. A késő bronzkor kijétei kultúra művelői amúgy is kedvelték a magas hegycsúcsokat, ahonnan ellenőrizhették a vidéken történő mozgásokat. A Hradová szikláira a középkorban várat is építettek. A fennmaradt írások keveset árulnak el róla, gazdagabb a nép ajkán élő legenda. Különösen a huszita időkből maradtak fenn a várral kapcsolatos történetek, amelyek a kapitány, Uderszki Péter szép és okos leányának, Vandának a menekülését meséli el. Az egyik változat szerint a leány aranypénzt szórt szét üldözőinek, a másik szerint viszont lovának patkóját fordítva tetette fel és így menekült meg. A vár eredetileg a kalocsai érsekséghez tartozhatott, és a huszita befészkelődés, majd a Mátyás király hadai általi felszabadítás után feltehetően egészen a Thököly-féle felkelésig létezett. Falait sikerült részben feltárni az 1997 és 2001 között eszközölt ásás során, amelyet Tiszolc városa a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum szakembereivel közösen végzett.

A vár bejárati kapujának maradványa a helyreállítás után • Hutka D. felvétele

Eszerint a gerinc magasabb, keleti részén épültek az óvár korábban emelt falai, míg a Kerek-sziklán és környékén a fiatalabb építmény, az újvár állt. A Kerek-szikla peremén végigfutó, cserjékkel, fákkal már jócskán benőtt fal romjait ma is megtalálhatjuk. A szikla alatti falak nagy részét azonban az ásatások tárták fel. Elsősorban a bejárati kapu egy része került elő, amelyet letisztítottak, lekonzerváltak és láthatóvá tettek. Az ásatások során azonban nem sikerült a falakat teljes hosszukban feltárni, némely részük nem folytatódott, lehetséges, hogy a vár építését nem is fejezték be. Feltételezhető, hogy a mészkőből falazott alapokon fából készült építmények magaslottak. A keleti részen épített óvárhoz a keleti oldalról építettek ki feljářatott, míg a Kerek-szikla várához a déli lejtőn keresztül jutottak fel.

A Hradová jelenleg nemzeti természeti rezervátum 127,47 hektár területen. Természetvédelmi területté még 1984-ben nyilvánították. Kizárólag a kijelölt ösvényen látogatható. A sárgával jelölt turistaösvényt tanösvénnyé építették át, amely végigvezet bennünket a rezervátum leglátványosabb részein. Az ösvény Tiszolcraól indul ki (a főtérről az ipari iskola és a második világháborús emlékmű mellett) és a meredek keleti oldalon kanyarogva felvezet a csúcsra, ahol az óvár falai láthatók. Innen az ösvény nyugat felé a sziklás gerincen vezet tovább a nyeregbe, ahol a kijétei kultúra népének szálláshelye volt. Utunkat

nyugat felé folytatva az újvár romjaihoz érkezünk. A Kerek-sziklára azonban nem vezet fel út, fala még a gerinc felől is igen meredek, részben függőleges. A felmenetel tehát balesetveszélyes és tilos, mivel rezervátum területén vagyunk. A Kerek-sziklától a sárga jelzésű ösvény az északi oldalon visszavezet bennünket Tiszolcra, a déli oldalon viszont Rejkovára is lejuthatunk. Ezen az utóbbi útvonalon megláthatjuk a várhoz vezető eredeti út egy részét.

A Hradová rendkívüli, főleg botanikai értékeivel, lenyűgöző mészkőszikláival, különösen az egyedülálló Kerek-sziklával, valamint kultúrtörténeti emlékeivel szilárd helyet biztosított magának Gömör természeti örökségének kincsesládájában. Védelme a legszigorúbb kategóriában biztosított, így már csak rajtunk múlik az előírások betartása, különösen a védett növényfajok megbecsülése és eredeti helyükön való megóvása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Hutka, Dušan

2002: Tisovský hrad a pôvodné osídlenie Hradovej. Brezno

Vološćuk, Ivan és Pelikán, Vlastimil (szerk.)

1991: Chránená krajinná oblasť Muránska planina. Bratislava, 1-340.

Szentandrásí Virág

A Csermosnya-völgy vízrajza és népi vízgazdálkodása*

Bevezetés

Az alábbi kis munka összefoglalása egy iskolai szünidőben végzett gyűjtésnek az egykori Gömör és Torna vármegyék határán elterülő Csermosnya völgyében. Igyekeztem benne hűen leírni, amit hat falucska – Barka, Lucska, Kovácsi, Dernő, Hárskút és Hosszúrét – idős embereitől hallottam.

Bár az egykori vas- és nemesfémhányák megszűntek, ma is „kincsesbánya” a vidék, sajnos az igazi kincseket immár kevesebben becsülik. Itt még úgy fakad a tiszta, jó forrásvíz a földből, ahogy a kincset érő szó az öregek ajkáról. Jó volt hallani arról a régi életéről, amikor úgy kötődött az ember a természethez, ahogyan a fa a földhöz. És jó volt érezni az itt lakóknak azt a lélekben is élő kapcsolatot az otthonukhoz, környezetükhöz, amit ma már sokan elvesztettünk.

Ha a beszélgetések, gyűjtőgetések során kapott kincsekből sikerülne ezzel az írással valamit vissza- és továbbadni, hálát adnék a sorsnak, hogy mindez nem volt hiábavaló.

Sajnos nem jutottam el a gyűjtés során a Hosszúrét melletti Jólészre, amely szintén a Csermosnya partján fekszik.

Dolgozatom elején igyekeztem összehozni egy tényeken és szájhagyományon alapuló történeti összefoglalást, a teljesség igénye nélkül, hiszen ezzel a témával alaposabban nem foglalkoztam. Mégis remélem, hogy a múlt valamelyes ismerete segít abban, hogy jobban megértsük a vidék lelkületét, jelenét és az írásban foglaltakat is.

A gyűjtés összefoglalásában sok idézetet hagytam, és gyakoriak az idézőjelbe tett szavak. Hitelesebbnek éreztem meghagyni az adatközlők leírásait és kifejezéseit, mint köznyelvi megfogalmazással helyettesíteni őket. Ahol a saját szavaimmal próbálom összefoglalni a hallottakat, igyekszem azt idézetekkel alátámasztani vagy ábrázolni. A Csermosnya-völgyiek beszédmódját is szerettem volna valamelyest megörökíteni. Bár nyelvészeti kutatással nem foglalkoztam, a köznyelvitől jelentősen eltérő kifejtést igyekeztem az írásban is rögzíteni.

Gondot okozott a tulajdonnevek (források, kutak, dűlőnevek) helyesírása. A források és jelzőik esetén nem mindenütt nyilvánvaló, hogy csupán alkalmi, vagy már tulajdonnévvé vált összetételről van-e szó. A szokást próbáltam figyelembe venni. A vízforrások felsorolásánál gyakran csak a forrás helyét határozom meg (pl. a *Hársasba*). A kút- és kútnévből lett dűlőneveket az előbbi esetén

kötőjeles, az utóbbinál egybeírással különböztetem meg (pl. *Köpüs-kút*, illetve *Köpüskút*.) A több tagból álló, határrészeket jelölő elnevezéseknél a földrajzi nevekre jellemző utótagot (völgy, hegy, láz, ill. rét) kötőjellel választottam el. A birtokos kapcsolatokat különírtam.

A dolgozat olvasáskor úgy tűnhet, többször előfordulnak majd ismétlések. Ahol úgy éreztem, a teljesség szempontjából fontos egy már korábban is – talán más céllal – említett adatot újra megjegyezni, nem hagytam ki azt. Egy-két idézet szintén többször is előfordul, más-más összefüggésben.

A dolgozatban használt rövidítések:

B, b. – Barka, barkai
D, d. – Dernő, dernői
Hk, hk. – Hárskút, hárskúti
Hr, hr. – Hosszúrét, hosszúrėti
K, k. – Kovácsi, kovácsi
L, l. – Lucska, lucskai
é. – értsd
l. – lásd
o. – oldal
MÉKSZ – Magyar Értelmező Kéziszótár
MNL – Magyar Néprajzi Lexikon

*

A Csermosnya-völgy múltja

(Adatok a vidék történelméből az irodalom és az élő emlékezet alapján)

A Sajó, s ezáltal a Tisza vízgyűjtő területéhez tartozó Csermosnya patak a Gömör-Tornai-karszthoz és a Gömör-Szepesi-érchegységhez tartozó hegyek között vájt völgyben, a rozsnói medence szélén, a Szilicei-fennsík alatt folyik.

A környék már az időszámításunk előtti időkben lakott terület. Az Árpád-korig gyéren lakott, hatalmas erdő borította terület volt, amely természetes védvonalként, gepűként szolgált a Magyar Királyság számára észak felé. A szomszédos Torna völgyének betelepülésével kapcsolatban így ír **Kardos István**: „A magyarság itteni megtelepülésének az volt a későbbi időkre is kiható sajátossága, hogy nem valamelyik magyar vagy kabar törzs szállta meg a völgyet, hanem ún. törzsek közti szabad populáció: olyan népcsoportok jöttek a völgybe, amelyek nem tartoztak egyik törzs kötelékéhez sem. Ez a nem minden

*Az elindításért, a tanácsokért és a gyűjtés összefoglalásánál kapott segítségért Szanyi Mária-nak tartozom köszönettel. Ő adta az ötletet is, hogy a forrásokkal, kutakkal próbáljak meg foglalkozni. Nem gondoltam, hogy erről a látszólag szűk témáról ilyen gazdag anyag összegyűlhet. Köszönöm a rozsnói *Gömöri Könyvtár* dolgozóinak segítségét, akárcsak édesapámét is, aki szintén átnézte a majdnem kész munkát, segített kijavítani a hibákat. Hálás vagyok hárskúti nagyszüleimnek is, akiknél a szünidőket tölthettem és tölthetem. A legnagyobb köszönet azoké, akiknek a szavaiból ez a dolgozat létrejött. Hiányosságok minden bizonnyal maradtak benne, mert akárhányszor beszélgetni kezdtem egy-egy adatközlővel, mindig újabb információkra bukkantam. (a szerző)

vonatkozásban előnyös állapot kényszerítette őket, hogy szabad, a törzsi viszályoktól mentes területekre vonuljanak. Ilyen területek természetesen a perifériákon voltak, északi irányban is.²¹ A határvédő sáv az összefüggő települések régiójának kitágulásával később északabbra tolódott. A 12. század második felében őrhely állt a mai Berzéte mellett is, ahol a Csermosnya a Sajóba ömlik. Az őrok az érchegység terepviszonyai miatt e vonaltól északabbra már nem vonultak, ezért keleti irányba húzódtak, s eljutottak a Hernád völgyébe és a Poprád folyó vidékére is. Itt „gömörörök” néven ismerték őket.

A Csermosnya völgye az államszervezést követően a tornai királyi erdőuralom része lett. Az első települések legfeljebb a 12. sz. derekán alakulhattak ki, a központi hatalom megszilárdulásával párhuzamosan. A király 1243-ban az Ákos nemzetségbeli két hűséges vitézének, **Máté** fiainak, **Fülöp**nek és **Detréné**nek, a **Bebek**ek őseinek ajándékozta a pelsőci uradalom nagy részét a Rozsnyóimedenca egyes területeivel együtt. A birtok a Miskolc nemzetségbeli **Bors** ispán magvaszakadása miatt háramlott vissza a királyra. Berzéte környékét mint mindaddig királyi birtokot adományozza el. Az adománylevélben szereplő legkorábbi földrajzi nevek (*Churmusna* – Csermosnya, *Leankeo* – Leánykő, *Solymkő* – Solyomkő) Kardos István megítélése szerint egyrészt szláv szórványtelepülésekről, másrészt a berzétei őrok valamikori ittlétéről tanúskodnak. Az adománylevél tanúsága szerint a mai Hárskút térségében akkor már monostor és királyi kastély állott. A szerzetesek idetelepítése a kereszténység terjesztése mellett fontos volt a terület birtokbavétele, benépesítése és megművelése miatt is. Az apátsági templomot a mai hárskúti templom helyén építették meg a 12. század második harmadában. Minden bizonnyal bencés apátság-

ról van szó, amely valószínűleg a XVI. században szűnt meg.² Később, 1274-ben a király további birtokot adományozott a tornai uradalomból a szalonnai **Tekus**nak. A völgy egészen Hosszúrét határáig a 13. század végén kialakuló Torna vármegye része lett, s az is maradt 1881-ig, amikor Gömör és Kis-Hont vármegyéhez csatolták.

E régi időkben is maradtak meg szájhagyomány útján élő, illetve tárgyi emlékek.

Nem tudjuk, a tatárjárás sújtotta-e ezeket a falvakat. A néphagyomány csupán annak emlékét őrzi, hogy IV. Béla erre menekült a tatárok elől. A barkai *Galambkőr*ről azt tartották, hogy a király galambtojásokkal csillapította éhségét, amikor megbújt benne. A lucskai *Álom-tó* mondája is hozzá kapcsolódik: „*Úgy mondja a rege, hogy IV. Béla a tatárjárás idején itt talált menedéket, vizet. Menekült a tatárok elől, s valahol a környéken pihentek meg egy éjjel. Lefeküdtek, s a király megálmodta, hogy nem messze víznek kell lennie. Másnap meg is találták a tavat. Erről az álmról kapta a nevét.*”²³ A hagyomány szerint a Dernő és Kovácsi közt emelkedő *Som-hegyen* lévő erődítmény volt a menekülő király első megállóhelye. A dernői *Vinkely-kő*ben lévő barlangról is azt beszélték, hogy IV. Béla megpihent benne hűséges embereivel.

A tatárjárás után IV. Béla a donációival egyrészt a főúri viszályokat kívánta megszüntetni, másrészt a megajándékozottakat várépítésre és a lakatlan területek benépesítésére kötelezve az országot kívánta erősíteni.

A nevezetes *Som-hegyen* erődítmény nyomaira bukkantak. Mint említettem, a hagyomány szerint IV. Béla menekülése során megpihent benne. A dernői krónikából idézek: „*Tetején valamikor erődítmény állott, ami körül volt sáncolva. (Szájhagyomány szerint ezt az erődítményt a husziták építették, s még ma is megvannak a nyomai.)* E

A vizsgált terület térképe

középkori erődítés létezését igazolják azok a nyíl- és lán-dzsahegyek, amelyek egy katonai megfigyelő építésénél kerültek napvilágra. Egy ágyú is, amit megtöltve a sáncban felejtettek. Ti. a sáncot a szél behordta levéllel, gazzal, és eltakarta. Az ágyú elrejtve évtizedekig pihent, csak kb. hatvan évvel ezelőtt a Som-hegyen keletkezett hatalmas erdőtüzben eldurant. A tűz lokalizálása után találták meg. Kivitték a várba. Ma is látható. Ott van a többi között föllálítva. Ismertető jele, hogy vasból van a többi díszes réz-ágyú között.” Egy monda azt tartja, hogy Krasznahorka helyett eredetileg a Som-hegyre akarták a várat építeni: „...várat akartak a Som-hegyre építeni, de az anyagot, amit a munkások nappal ráhordtak, éjjel áthordták [ti. a tündérek] a krasznahorkai várdombra.”

Hajdan állítólag vár volt a Szépkő nevű hegyen is, Lucska határában, nyoma azonban nincsen.⁴

A lucskai Árpád-kori templomnak mára csak a romjai maradtak meg. A 20. század első felében a környékről még jártak ide misére.

Hosszúrétől Kovácsig a falvak Krasznahorka várának sorsában osztoztak. A vár a monda szerint egyike azon hét „akolynak”, amelyet Bebek juhász építtetett. A Csermosnya-völgyi néphagyomány szerint kincsét az itteni Som-hegyen találta. „...a Bebek család valamelyik tagja talált itt nagy mennyiségű aranypénzt, és egy nagydarab gyémántot. A gyémántot odaajándékozta a királynak azzal a kéréssel, hogy temérdek juhainak engedjen hét aklyot építeni. A király a nagy ajándékért persze megengedte, ő pedig nem akolyt, hanem hét várat építtetett; Krasznahorkán, Tornán, Csetneken, Pelsőcön, Berzétén, Vöröskön és Szádváron. A hat már régen tönkrement, csak a krasznahorkai van még épségben.”⁵ A várat három századon át bírták a Bebekék.

A 15. században **Brandýsi Jiskra János** seregei szállták meg a környék falvait, Krasznahorka várát is megszerelve 20 évre. Emléküket máig őrzi a nép. A Som-hegyi erődítményen kívül a lucskai Árpád-kori templomról és a Hárskúton túli, körtvélyesi Szent Anna-kápolnáról is azt tartja a hagyomány, hogy husziták építtették. „A környékbeli huszita templomokról szóló vélemények alaptalanok. Templomokat nem építettek sem a »bratřík«, sem Jiskra zsoldos hadserege. A katonáknak más gondjuk-feladatuk volt, s az őket kísérő népességben pedig még éltek a korábbi hagyományok, istentiszteletüket a szabad ég alatt, csűrökben stb. végezték. Következésképpen új templomok építését föltételezni alaptalan. Az viszont igaz, hogy a megszállt templomokat esetenként körülkerítették, megerősítették kőfallal.”⁶

A 16. században a reformáció és a török hódítások is nyomot hagytak a vidéken.

A lakosságnak a teljhatalmú földesúr felekezettváltásait kellett követnie. Helyi eszmei mozgalom nem igazán kísérte az áttérést, hiányzott a közvetítő réteg, a középne-messég és a kismesség. A Bebekék pedig az erőviszonyokhoz mérten váltogatták pártosságukat. Míg **Bebek (III.) Ferenc** bigott katolikus, aki 1540-ben ledobattja a krasznahorkai vár fokáról **Fischer András** anabaptista

prédikátort, fia, **(IV.) György** fanatikus protestánsként üldözi a katolikusokat, és kifosztja az ősei által 1371-ben alapított gombaszögi pálos kolostort is, a szerzeteseket pedig elkergeti. Az említett (IV.) György volt a család utolsó férfitagja. Apját, aki elpártol **I. Ferdinánd**tól, és akit a szultán 1558-ban az ország kormányzójává is kinevez **János Zsigmond** mellé, **Izabella** királyné meggyilkoltatta. György a király híveként harcol, de török fogságba kerül, majd a Magyar Királyságba visszatérve gyanúba keveredik, és Erdélyben hal meg 1567-ben.

A dernői krónika szerint a törökök 1570-ben kifosztották és felégették az 1364-ben már létező **Kornalippa** települést, amelynek területe ma Kovácsi határához tartozik. „Egy kis település a falunktól délkeletre a Mocsárkán volt (a Mocsárka fölötti fennsíkon). Ezt mint honfoglalási települést emlegették az öregek. Kornalippa volt a neve. Száj-hagyomány szerint, nevét a tanya gazdájáról, **Kornay Pálról** kapta. Ti. az a terület a Mocsárkán, Köpüskút (Képüskút), a Nagynyírjes, Délő stb. a Kornayaké volt. A többi terület [...] a Bebek családé. Kornalipát a törökök pontosan 1570. január 1-én kifosztották, és porrá égették. Közülük egy pár család ide Dernőre menekült. A följegyzések szerint **Dankó János, Buda Kelemen és Fodor Ferenc** juhászok, **Burkus Gál, Mikó Péter és Ondor Jakab** – zsellérek. A menekülőket jól elverték és megtizedelték. Ezek az életben maradtak azt az útszakaszt, amerre menekültek be Dernőre, elnevezték Vész-toroknak. Ezt az utat még ma is így nevezik. Az elpusztult tanyát 1650-ig nyilvántartották. Kornay juhtenyészetet rendezett be az elpusztult területen. 2.000 darab selyembirka volt abban az időben a mocsárkai Veresakolyban és a köpüskúti Nagyakolyban elhelyezve. Később aztán az utolsó Kornay a birtokot odaadta a királynak, és ő kiment Amerikába.”⁷ A Magyarország vármegyéi és városai c. monográfia szerint Kornalippa mint puszt 1659-ben szerepel az Andrassy család birtokai közt, és a könyv írása idején – a 20. század elején – templomának helye még látható.

Krasznahorka várába a király 1578-ban a Székelyföldről származó, Erdélyből Magyarországra menekült **Andrássy Pétert** nevezi ki várkapitánynak. Andrassy 1585-ben 10 évre szóló adományként megkapja a várat. Krasznahorkát, annak uradalmával együtt, véglegesen csak unokájának, **(II.) Mátyásnak** ajándékozta 1642-ben **III. Ferdinánd**. Ettől kezdve Kovácsitól Hosszúrétig az Andrassyakhoz tartoznak a völgy falvai, egészen a 2. világháború végéig. Krasznahorka várát utoljára a Thököly-felkelés idején veszik ostrom alá, előbb a kurucok, majd **Schulz** tábornok. A vár a Rákóczi-felkelés után is megmarad a család birtokában, noha ura, **Andrássy István** a fejedelem híve. (Az Andrassyak és e vidék kuruckori mozgalmak történetéről szól **Jókai Mór** A lőcsei fehér asszony című regénye.)

Lucska és Barka földesurai a **Gyulay**, majd a **Keglevich** és a 19. század második felében a **Zichy-Ferraris** család volt. Később birtokosok itt a **Károlyiak** és a **Horthyak** is.

Az 1848-as szabadságharc idején Dernő mellett volt

egy kisebb összecsapás, s az országba bevonuló oroszok Barkán és határában is éjszakáztak.

A Csermosnya völgyében való bányászat igen régi múltra tekint vissza. A Kr. e. IX. századból származó településnyomok arany- és ezüstabányászatról tanúskodnak. Bár a vidék vasércéről vált híressé, aranybányászatról Barkán kívül még Dernőn is tudni vélnek: „Egyes barkai lakosok emlékezete szerint aranybánya is volt – a szomolnoki út mellett, a Szár patak forrásánál.” „Az 1860-as években a Vész-nek nevezett déli oldalában (a Szörnyű-kút tájékán) a gróf aranybányát nyitott. (T.i. a forrás homokjában aranyat találtak.) A gróf azonban megtudott valamit, hogy a király államosítja, vagy magának venné át, ezért gyorsan beszóratta a bányát, még a bejáratot is eltüntette. **Csatlós Lajos** azt állítja, hogy ő tudja az apjától, hol volt, s meg is tudná mutatni. Azt a patakot, ami ennél folyik le végig a falun, az öregek Arany-pataknak hívták. Ma sajnos nem méltó a nevéhez.”⁸ Barkán a 20. század elején a vasbányák mellett megtalálhatók voltak még a régi ezüstabányák.

Gustáv Frák munkája szerint⁹ a dernői vasbányát már a 15. században említik. A régi, kezdetleges bányászatról tanúskodnak a Dernő határában, a *Pipityke* alatt is található mélyedések, szakadékok. A vasbányát egy 1650-es feljegyzés szerint a szepesi szász **Szontagh** család bérelte. Később az Andrásyak kezébe került, s a 20. század elejéig az ő birtokukban volt a bánya és a vasmű. Az **I. Lipót** által 1669-ben kiadott kizárólagos bányaszabadalom fennállt e területen is, vagyis a magánvédelem ki volt zárva, s az ércek bányászata számba vehető mértékben csak a 19. században indult meg. A 18. század végén **Andrássy (III.) István** grófnak négy, ún. tótkemencével felszerelt vashámora volt, amelyet fia, **Andrássy (IV.) György, Széchenyi István** küzdőtársa a 19. század első felében nagyolvasztóvá és öntödévé fejlesztett föl. 1821-ben, majd 1852-ben magaskemencét állíttatott. Jobbágyait a badeni nagyfejedelemségben képezte ki a hámosos mesterség-

re. A 19. században az ország legjelentősebb vasművei közé tartozott a dernői vasgyár. A krónika úgy említi ezt a korszakot, mint a község fénykorát (1820–1908). A Lánchíd alkatrészeit, vasgyűrűit itt öntötték. „1845-ben elkészült a híd... A király megkérdezte kíséretétől, hogy hol készült ez a remek híd, mire tájékoztatták a királyt, hogy Dernőn, az Andrásy György vasgyárában. Őfelsége megkérdezte: »Milyen város ez a Dernő?« »Nem város az felség«, felelt a kísérő, »csak egy kis falu«. »Tyű, akkor ez a falu egy Kispest!« kiáltotta a király a híd közepén. Így kapta Dernő a Kispest nevet. Erre büszke is volt Dernő...”¹⁰

A bányászat, a vasgyártás, a vaskő- és szénfuvarozás, a szénégetés megélhetést biztosított a környék lakosságának. A gömői vasútvonal felépítése után a vasgyár messze került a közlekedési útvonalaktól, és fokozatosan elvesztette versenyképességét. A 19. század 80-as éveitől hanyatlásnak indult. A vasgyártás azonban már akadozott. A gyárat 1913–15-ben likvidálták. 1918-ban az Andrásy-leszármazott **Széchenyi Aladár** eladta az üzemet berendezésével együtt az azt korábban is bérlő *Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaságnak*. A bánya 1945-ig az utóbbi kezén maradt, majd a *Vasércbányák (Železovorudné bane)* nevű állami vállalat tulajdonába került, s véglegesen 1965–66-ban állt le. Lucskán és Barkán ugyancsak működött vasbánya és Lucskán egy nagyobb vasolvasztó – öntöde is, az ún. *Masa*. Egykor a Keglevich, később a Zichy–Ferraris család tulajdonában volt, majd 1900-ban a *Kattowiczi (Katovicei) Bányászati és Kohászati Részvénytársaságé* lett. 1903-ban leállították.

A terület a trianoni békediktátum alapján 1920-ban csehszlovák megszállás alá került. Az 1. világháború után a vidék a csehszlovákiai csonka Gömör–Kishont, 1923-tól a „Tátra alatti” megye (župa Podtatranská) része lett. 1938-ban visszacsatolták Magyarországhoz. A háború után a vidék újra Csehszlovákiához került. A kitelepítést a vidék lakói nagyrészt elkerülték, csak a falvak ősi magyar nevét változtatták meg hivatalosan egy országos hely-

Krasznahorka vára a hosszúrégi Halastó mellől

ségnév-szlovákosítási akció keretében, 1948-ban.

A népesség a múltban földműveléssel, állattartással, gyümölcsstermesztéssel, méhészkedéssel, bányászattal és vasmegmunkálással, fuvarozással, faeszközök készítésével foglalkozott. A szocializmus alatt a *JRD* (= Egységes Földműves Szövetkezet) 1952-től '77-ig működött, majd állami gazdaság, az ún. *Majetok* sajátította ki a birtokokat. A kommunizmus alatti erőszakos kollektivizálás után az egykori tulajdonosok már visszaigényelhették a földjeiket, de a mezőgazdaság fölaprózódva, eltökéltség és szorgalom, tőke és műszaki eszközök hiányában nem képes fejlődni. A vidék nagy munkanélküliséggel küzd.

A XX. század ötvenes éveiben épült a Rozsnyót és Kassát összekötő vasút a Szoroskő alatti alagúttal és a falut kikerülő új országút. A jövőben a Losonc–Kassa gyorsforgalmi út kiépítése keretében tervbe vették egy, a vasúttal párhuzamos közúti alagút építését.

A falusi kisiskolák Dernő kivételével a múlt század második felében megszűntek.

A Csermosnya mentén nagyon sok természeti és történeti-kulturális látnivaló és érdekesség található: a szoroskői kilátó a Kolyiba juhászcárdával, a krasznahorkai Andrassy-vár és mauzóleum valamint a család betleri vadászkastélya, a hosszúréti *Buzgó*-barlang Európa legnagyobb cseppkőoszlopával, mellette a *Szeplőtelen Szűzanya* búcsújárárhelye, Rozsnyó, Lucska romtemploma, a szádelői szurdokvölgy, a gombaszögi cseppkő- és a dobsinai jégbarlang, a *Gömör-Tornai-karszt* turistaújtjai, de nincs messze Aggtelek, a gömör-szepesi turistaparadicsom és Kassa sem. A jövő eddig kiaknázatlan nagy lehetősége a faluturizmus és vendéglátás fejlesztése lenne, amire például Hárskút magyarországi testvérfalvai, Bogács és a névrokon bakonyi település lakói idejében ráébredtek.

A Csermosnya-völgy települései

Várhosszúréti (*Hosszúréth*, 17. század: Krasznahorka *Hosszúréti*, 1907 – *Várhosszúréti* – *Dlhaluka*, 1919: *Zámocká Dlhá Lúka*, 1948: Krasnahorská Dlhá Lúka)

A faluról az első feljegyzés 1338-ból származik. Egy névmagyarázó monda szerint először a krasznahorkai váruradalom pásztorai létesítettek a Csermosnya és a Pacsapatak összefolyásánál elterülő nagy réten szálláshelyet. Hosszúréti Krasznahorka várának tartozéka volt.

Bél Mátyás 1749-ben így ír a faluról: „Hosszúréti a Csermosna patak nyugati partján települt és egy mérföld távolságra fekszik Rozsnyótól. Szántóföldjei eléggé jó minőségűek és különösen rétekben bővelkedik, s abban, amit ezek teremnek, tudniillik a rozsnyóiaknak eladni szokott bőséges szénában. A lakosok ugyan magyarok, de abból a népességből valók, akiket cepcereknek mondanak.”

A községben az Andrassy család kastélyt építtetett, ahol a 18. század második felében szívesen tartózkodott **Andrassy Antal** rozsnyói püspök, majd itt lakott Andrassy György (1796–1872), Széchenyi István küzdőtársa, a dernői vasgyár fellendítője. A kastélyban született **Andrassy Dénes** (1835–1913), a legnagyobb gömöri mecénás.

Ő azonban nagyrészt külföldön élt. (A Krasznahorka melletti mauzóleumot elhunyt feleségének, **Franciska** grófnénak az emlékére emeltette.)

Hosszúréti kéttornyú Szent György-temploma 1754-ben épült.

A falu melletti barlangot, ahonnan a buzgói nagy forrás vize is érkezik, 1964-ben tárták föl. Az UNESCO a világörökség kincsei közé tartozónak ítélte.

Hárskút (1430: Hárskút – 1948: Lipovník)

Egy rozsnyói püspök jellemezése szerint úgy simul rá a kitáruló hegyoldalra, mint gyermek az anyja ölébe.

A falut 1364-ben említik először a Bebek család birtokaként, akik kisorosz, rutén pásztorokat is telepítettek le birtokaikon, amiről számos család- és dülónév tanúskodik. Hárskút területén valamikor bencés monostor volt, s 1983-ban, a templomkülső felújításkor meg is találták a régi román stílusú épületrészt – az apátsági templom maradvékát. A 12. század második harmadában építették. Az apátság valószínűleg a 16. században szűnt meg. Azóta többször átalakították és felújították (legutóbb 2004-ben, az Egyesült Államokba kivándorolt hárskútiak és leszármazottaik támogatásával), de falain még ma is sok román és gótikus stíluselem és freskó-maradvány figyelhető meg. A fal egyik tégláján a titokzatos **AMAL** felirat látható. A templom és a falu védőszentje a pusztába kiáltó **Keresztelő Szt. János** és a *Rózsafüzér Királynője*, akinek a tiszteletére minden év október 7-én búcsú van a faluban.

Maga a falu a néphagyomány szerint egykor nem a mai helyén, hanem a Szilicei-fennsíkon, az „Orosztelekén” volt. Kardos István feltételezése szerint ez zárt gazdasági telep lehetett, amely népességével az apátsághoz tartozott.

A község neve a monda szerint onnan származik, hogy a kolostor egy nagy hársfával árnyékolt kút mellé épült, illetve egy másik változat alapján a kutat maguk a barátok ültették körül védelmező hársfákkal. „*Orosztelekén apátok laktak, ők kezdtek ide lejönni. Jöttek ide építkezni, a kutacskához. Kezdték gondolkodni, hogy minek nevezzék el azt a helyet, ahol csak két-három viskó volt. A kutacska mellett egy hársfa volt: Hársas kút lettünk.*” Egy Szűz Mária-faszobrocskáról is nevezetes volt ez a kút. „...1900 szörnyű régen ez itt mind erdő volt, csak az a vár volt, az Andrassy grófé. Sokat bebörtönöztek akkoriban a várba. Vót egy férfi, akit kiengedtek, nem tudjuk, hogy szabadult ki. Itt az erdőbe, mezőbe vót egy kutacska: ahogy a rabocska erre jött, leült a kutacskához vizet inni. Hozott egy fadarabot, ottan a börtönben a sötétben faragcsálta. Kinézett az, hogy egy Szűzanya. Nem volt neki szerszám ott a várban. Otthagyta az a szobrocskát a kutacskánál... A kutacskánál, ahol a szobrocška volt, egy viskó állt, egy család lakott ott. Aztán lejjebb jött lakni. Még én is kezembe fogtam, aztán eltűnt a szobrocška. A család rokonságából eltűzelték.”¹¹

Hárskút község sorsa szintén Krasznahorka váráéhoz kötődött. A 18. században a **Melczér** családnak is volt itt birtoka. A 20. század elején a falu egy része a **Maldegheim**-uradalomhoz tartozott.

Az apátsági templom helyére épült a Keresztelő Jánosnak szentelt templom. 1721-ben, 1856-ban és 1894-ben alakították át, újították föl jelentősebben.

Dernő (1364: *Durnow*, 1410: *Dernew*, Dernő – *Derna-va*, *Drňava*, *Derman*, *Derňany*, *Drnava*)

Egy monda szerint a falu a nevét arról a gazos bozótosról kapta, amely benőtte e területet, mielőtt a Csermosnyát a szerzetesek szabályozták volna. Egy más változat szerint egy **Dernev (Derman)** nevű német bányászról, aki a Pipityke alatt társaival vasércet talált. A krónika pedig ezt írja: „*Szájhagyomány szerint (az öreg Csatlós Lajos bácsi, aki 1859-ben született, beszélt, aki a nagyapjától hallotta), legelőször egy talpraesett, tehetséges német nő jött ide, és a községünk határában lévő 1.225 m tengerszint feletti magasságban lévő Pipityke hegy láncolatán kezdett vasérc után kutatni. Akkor még természetesen felszínről. (Még ma is láthatók hegyeinkben a kezdetleges bányaművelésnek a nyomai – sok kutató gödör és szakadék stb.) Megtetszett neki ez a hegy, mert a Pipityke jó minőségű vasércet tartalmaz. Bérbe is vette és letelepedett. Róla nevezték el, vagyis alakult ki a helység neve Dernőnek. (Ha megfigyeljük általában a falunk nevének a változatait: Dur –Der stb., német eredetre bizonyítanak.) Már ettől az időtől kezdve községünk főfoglalkozása a bányászat lett.*”

A falu Krasznahorka várának a tartozékaként szintén a Bebekek, majd az Andrásyak birtokához tartozott. Andrassy István a 18. század vége felé barokk-klasszicista stílusú kastélyt építtetett a községben. A vasbánya a 17. században a Szontagh családé volt, a 18. század első felében hámorá volt itt **Egerer András**nak, majd **N. Rhaell György** bérelte. Később az Andrásyak kezébe került a bánya és a hámorok, s a 19. században Andrassy György virágoztatta föl a vasgyártást. A vasgyárat 1915-ben likvidálták. A vasbánya véglegesen 1965-ben szűnt meg.

1849. július 6-án kisebb harc volt a falu határában, s

Dernő a Som-hegy alatt

az elesett honvédeket itt temették el.

A Szent Miklós-templom 1779-ben épült, 1839-ben felújították, 1897-ben és 1991-ben restaurálták.

A falu határában levő Vinkely-kő barlangjáról azt tartják, hogy a tatárok elől menekülő IV. Béla megpihent benne. A hagyomány szerint később betyárok is tanyáztak itt, akárcsak a Dernő mellett emelkedő *Bükkös (Bikes)* hegység barlangjában is, és kincs rejlik mindkettő mélyében. A „*dicső Bükkös*”-ben a barlang bejáratát a hatóságok soha se tudták megtalálni, hiába keresték. Azt tartja a nép, a betyárok befalazták. **Fehérváry István** hallotta még a „*derneiek*”-től 1935-ben, hogy a barlang bejáratát Szent János napjának hajnalán a *Janhacs*kő föld egyik barazdjába állva, és innen egyenesen a Bikes felé indulva lehet megtalálni. A krónika írja: „*Ebbe a barlangba hordták össze a betyárok, amit az uraktól összelopkodtak... Állítólag Janosik is tanyázott benne a bandájával. Egy embernek sikerült megszöknie, de kiszúrták a szemét, hogy ne tudja megmutatni a barlangot. (Csak elmondta.) Csatlós Lajos gyermekkorában volt benne az édesapjával. Azt mondja, hogy ahol a tűzhely lehetett, nagyon kormos volt a szikla. Volt ott egy vasfazék, egy pár pléhtányér, és egy pár darab fanyelű villa. A villák nyele már el volt kórhadva. Kincset nem kerestek, mert mint gyermek nagyon félt, siettek ki belőle.*”

Kiskovácsvágása (1346: *Kouachy*, 1364: *Kowachwagasa*, *Kovácsvágás*, *Kovácsi*, *Kiskovácsvágása* – *Kowáčik*, 1920: *Gemerská Kováčová*, 1927: *Kováčová*)

A legrégebbiről megmaradt, 1346-os feljegyzés szerint a falu a krasznahorkai vár tartozékaként a Bebek család tulajdona. „*Azt mondja a nép, hogy a falu eredeti helyét ma csak Mocsai-kó [Mocsárka] dülő néven ismerik és hogy egy Korneli Pál nevű birtokosnak köszönhetik, akinek a mai falu helyén kovácműhelye volt, amiről később a nevét is kapta.*” (Fehérváry István) Nevének keletkezéséről egy másik monda azt tartja, hogy a vasérc-csempészet miatt a király vámszedő helyet létesített itt, s a vasrudakból levágott tized egy részéből a helybeli kovácsok szerszámokat készítettek. Egy következő monda szerint pedig egy pusztító vihar után a krasznahorkai úr favágókat és fuvarosokat küldött ide, hogy a sok elpusztult fát hasznosítsa. Egy kovácmester is letelepedett itt, aki vasszerszámokat készített a munkások számára, és ügyességének köszönhetően hamarosan híressé vált a vidéken.

A község határában, Dernő és Kovácsi közt feküdt a Mocsárka fölötti kis fennsíkon Kornalippa (Kornalipa) község, amely mint pusztá 1659-ben még szerepel az Andrassy család birtokai közt, s a 20. század elején hajdani templomának helye még látható volt. A dernői krónika szerint 1570-ben pusztították el a törökök, s később juhok tenyésztettek a Kornayak a falu helyén (lásd feljebb).

Fehérváry Istvánt idézem 1935-ből: „*Kovácsvágása a Sajó-völgy egyik legnyomorúságosabb faluja. Nincs itt semmi más, csak kő, erdő és patak. De a kép olyan, mint egy se Gömörben. A házak alig láthatók. Csupa zöld lomb minden... Ma a lakosságának nyomorúságosabb az élete,*

Kovácsi temploma és a falu fölött emelkedő Som-hegy

mint valaha. Régen erdőmunkálatokból, szénégetésből és a közeli gyárban szerezték a mindennapit, most ettől esle-tek.” A munkahelyhiány megmaradt. Azóta az akkoriban még működő iskoláját, és nemrég az üzletét is bezárták.

A még ma is élő monda szerint valaha talán Attila hun király is járt a vidéken. A Som-hegyen talált lánzsahygyekről valaki úgy véli, hogy még Attila korából származnak. S azt tartják: a falu közepén – immáron beépítve házzal – ősrégi temető van.

Kovácsi temploma 1680-ban épült.

Lucska (*Luczka, Luchka, Lucska – Luczka*, 1920: Lúčka)

*„Lakói valamikor kolyibákban laktak, és mivel az erdő bőven nyújtott alapanyagot, szénégetéssel foglalkoztak. Ezután az erdő megritkult, az irtás helyét dús fűvű rét borította, ezért a települést Rétecskének (Lucskának) nevezték el a husziták. Hamarosan a mészégetés is elterjedt, később a hegyekben vasércet is találtak.”*¹² Egy másik monda szerint a szép lucfenyőkről kapta a nevét a későbbi település, melyeket az erre vadászgó király is megcsodált, és néhány embert idetelepített.

1409-ben mint a tornai vár tartozékát említik a falut. A község területe kezdetben Barkával együtt királyi birtok volt, később földesurai a **Gyulay**, a gróf Keglevich, majd a gr. Zichy-Ferraris családok. Az 1873-ban dúló kolera a lakosok nagy részét elpusztította, és ugyanez évben a fél falu leégett. 1879-ben a Hosszúréten, Dernőn is gyakran emlegetett árvíz okozott nagy károkat. A 19. században Lucskán is működött vasöntő, és vasércbányászatról már a 18. századból tudunk. A vasmű a Keglevich, a 19. század második felében a Zichy-Ferraris, 1900-tól a Kattowiczi (Katovicei) Bányászati és Kohászati Társaság tulajdonában volt, de 1903-ban ez is leállt.

Az Árpád-kori templom, melyet a nép huszita templomnak nevez, ma már romokban fekszik, bár a 20. század elején még a környék községeiből is látogatták. Egy újabb katolikus és egy református templom áll ma a faluban.

Lucska határában a *Szépki* nevű hegyen a hagyomány szerint hajdanában vár volt, de ennek nyoma sem látszik. Az *Er(e)gető-tetőn* a falu fölött valamikor tűzhányó működhetett.¹³

Barka (*Borka*, 1945: Bôrka)

Egy monda szerint a falu a nevét egy **Barkai** nevezetű emberről–szolgáról kapta, akit az erre vadászgó király telepített le.¹⁴

Az első megmaradt írásos emlék 1409-ből való, ám településnyomok már a Kr. e. 9. századból is lelhetők, és nemesfémhányászatról tanúskodnak. A vidék a középkorban királyi birtok és vadászterület volt, később a Gyulay, Keglevich, Zichy-Ferraris családok birtokába került. A 19. század 2. felében a Zichyek kastélyt is építettek a községben.

A szabadságharc idején néhány napig oroszok táboroztak a faluban és határában. Az 1873-as kolera és az 1879-es árvíz Barkán is pusztított.

A községhez tartozó területen hajdani arany- s ezüstbányászat nyomai maradtak meg, s a 19. században a vasműnél kívül egy kisebb vasmű is működött itt. A bányákban a krónika szerint eredetileg a szomolnoki bányapolgárok bányásztak, később e vidék lakói is megbarátkoztak az ércfejtéssel. A falu lakosai közül a múltban sokan foglalkoztak fuvarozással: a szomolnoki hutából vitték a rezet és vasat Debrecenbe és Budapestre. A 19. században egy gőzfűrészes is működött a *Szár-patakon*.

A falu katolikus temploma 1759-ben épült egy 15. századi gótikus templom maradványainak a felhasználásával. (A falu egyháza 1428-ban már fennállott.) Az első hivatalos búcsújárást 1759-ben tartották, s Barka a mai napig nevezetes nagy magyar katolikus búcsúiról. Református temploma a 18–19. század fordulóján épült.

Barka határában néhány feltáratlan barlang található: a *Királykő*, a *Marcilyuk*, a *Hollókő* (ahol a hagyomány szerint rablóbanda tanyázott, melynek vezére **Gordan** volt) és a *Hólyuk*, amely jégbarlang. A Galambkőben a hagyomány szerint IV. Béla bújt meg. A *Paplyuk* nevű sziklamélyedéshez a péntek-patakihoz hasonló fejtelten barátról szóló történet kapcsolódik: *„A tatárjárás idején Lucskán lakott egy barát, aki az ellenség elől ide menekült. Azonban itt is megtalálták, előhúzták és lefejezték. Ezután sok asz-*

Kovácsi felől Lucskára tartva. A kép jobb oldalán látható Ergető és a bal oldali Mál-hegy alatt, a fáktól takartan fekszik a falu.

szony meg gyerek esti sötétedés után nem mert kimenni, mert félt, hogy kísért a fejetlen barát.” (b. krónika)

Földrajzi környezet

Karsztjelenségek

A Csermosnya völgye a Gömör-Tornai-karszt és a Gömör-Szepesi-érchegység között húzódik. Igazi karsztos mészkőhegységek a völgy falvainak déli részén emelkednek. Dernőtől Barkáig a falvakat északról ölelő hegyek vasércben gazdagok (bár mészkő is van), s híres vasbányák működtek itt valamikor. A bányákkal kapcsolatban megemlítendő, hogy régen a barkai határban ezüstöt, valamint az emlékezet szerint Barka mellett (Szomolnok felé) és az 1860-as években Dernőn, a Som-hegy déli oldalában, aranyat is bányásztak. (A Dernő határbeli aranybányát a gróf hamar beszóratta: „megtudott valamit, hogy a király államosítja vagy magának venné át, ezért...”)

A falvak fölött délre a tornai mészkőhegység és a Szilicei-fennsík emelkedik. 20. sz. eleji leírás szerint: „Északon a [tornai] hegység kiterjedt fensíkban végződik, mely két részre oszlik, t. i. a szilicei és a pelsúci fensíkra. Ezen fensíkok szélei meredek párkányokat alkotnak... A szilicei fensíknak északi oldalán a Som-hegy (805 m.) emelkedik, melyen nemrégén várfalaknak a nyomaira akadnak”. „A szilicei fensík nyugati részét Kis-hegynek nevezik, keleti részét, mely a tornai völgy északi oldalán a szadélói völgyig terjed, Felső-hegynek, északi párkányát pedig Jólélesi-hegynek hívják.”¹⁵ A Felső-hegy a Csermosnya-völgy lakói számára Alsó-hegy. A Som-hegy a fennsík legészakibb kiszögellése, a Felső (Alsó)-hegy leszakadt része. A déli hegyekben karsztjelenségek figyelhetők meg. Mint ismeretes, a mészkőhegységek a víz munkájának eredményeképp járatokban gazdagok, üregesek. A hegyek mélyén nagyobb, vízzel teli üregek is kialakulnak.

A helybeliek azt mondják, t e n g e r s z e m kell, hogy legyen e hegyek alatt. A *derneiek* szerint a falutól északra emelkedő Pipityke belsejében található tó, míg kovácsi és hárskúti emberektől a Som-hegyről hallottam ezt. Barkán: „Így mondják, hogy az egész falu azon van, tengerszemen.” „Hát persze, az egész fennsík alatt víz, üreg van. Csak erről lehet mondani azt a tengerszemet” – beszél a buzgói barlangban is járt hosszúréti bácsi. – „Aki meghalt, Rozsnyón, bányász, az vezetett be... Állandóan abba a tóba megvan a vízmagasság. Mer én is vótam benne – nem mennék még egyszer. Hát tudom. No, hogy ez táplálja itten a forrást, ami jön ki [a buzgói nagy karsztvízforrást], meg oda is gyűlik össze a víz. Az ott van, ahol nagy cseppkő van. Nem oly nagy tó az, de nagyon mély.” Vannak források, pl. a Barka melletti *Tő-kút*, amelyekre ha télen ránéz az ember, „látni, ahogyan párolog.” „Olyan meleg, hogy körülötte elmegy a hó.” Hát a régi kocsmáros ebből a megfigyelésből következtetett arra, „ezért találta ki”, hogy ott a hegy alatt tengerszemnek kell lenni. „Hát hogy mi igaz belőle, mi nem, még eddig nem ömlött ki soha semmi” – fűzik hozzá a barkaiak. Mert bizony máshol kiömlött! Legalábbis így beszélnek a többi faluban, hogy a máig is emlegetett 1878-as nagy árvizet tengerszem-kiömlés

okozta. Jött a víz, sodort magával mindent a lucskai Alsó-hegyből (egy lucskai adatközlő szerint), a Som-hegyből (kovácsiak, hárskútiak), a Pipitykéből (Dernőn), a Buzgóból (Hosszúréten). A dernői krónika így emlékezik: „1878-ban, augusztus 9-én egy hatalmas árvíz pusztított a községben. A régi üzlethelyiség épületének falán ma is ott van a jelzőtábla, hogy milyen magas volt a vízállás (egy méter). Ezt az árvizet a néphit szerint nem az esőzés okozta, hanem a Pipitykén egy tengerszem-kitörés. Egy hatalmas sziklatömböt (mint egy kisebb ház) kilökött, és egy egész napon át kegyetlenül okádta a vizet kövekkel együtt. Szép napsütéses idő volt, az emberek mit sem sejtve dolgoztak, egyszer csak elöntötte a falut a víz. Nagyanyám beszélt, hogy azok a régi fa- és sárkunyhók csak úgy omlottak össze. Állatokat, gyermekeket, öregeket úgy kapdosták ki a vízből, és a dombokra menekültek. Azt a szakadékot, amelyen a víz lövellt, nagyon sokáig, még az én gyermekkoromban is lehetett látni, de most már be van növe a helye. Az árvíz csak a néphit szerint lehetett tengerszem ömlésének a következménye. Árvíz csakis felhőszakadás, rohamos hóolvadás, vagy hosszas esőzés következménye lehet. Valószínűbb, hogy a régi bányákban felgyülemlt víz kitörése okozta.” Hosszúréten a nép hasonlóan mesél az árvízről: „Azt beszélték valamikor, hogy a Buzgó vize kiöntött. S akkor innen, a Csermosnya-vógtól lóháton viték, menekítették a népet. Azt mondták a régi öregek, én is emlékszek, hogy talán feljebb gyűtt ki a víz. Kitört egy kősziklánál.” Valószínű, hogy nagy esőzések lehettek akkoriban, megáradtak a patakok, a sok kis forrás bőven ontotta a vizet, a hegyek üregeiben felgyülemlt a víz, és kitört. A pusztítás nyomait ma is látni: árkokat, vízmosásokat mutattak Lucskán, és Barkán ekkor keletkezett a *Nagyárok*, a *Polyák-árok*, a *Malomhegyemegett*.

E vízkitörésekhez kapcsolódik, hogy a Hárskút és Hosszúréti közötti kőbányát azért szüntették meg, mert féltek, hogy újabb robbantáskor kitör a földmélyi víz.

A karsztvidékekre jellemzőek a víznyelők, a víz munkájának eredményeképp kialakult földmélyedések. A nagyobb, többé-kevésbé kerekded mélyedéseket, vájadékokat *töbröknek* nevezik; más népi elnevezésük még a *lápa* vagy *ravaszlyuk*. Bizonyos helyeken a mészkő erős oldódása, üregek beszakadása miatt keletkeznek. Néha egész szakadékok is kialakulnak. „A hegyeken is mindenütt vannak mély lyukak, fenn a hegytetőn. Néha vannak olyanok, mintha bomba vágódott volna be. Tele van olyan lyukakkal: töbröknek hívják. Azér lehetnek azok a mély lyukak, mer üregek vótak, azok beszakadtak.” (L) Szilicei-fennsíkon, no hát, hova megy a víz? Esik az eső, az csak lefele mehet a föld alá, nem tud elfolyni. Töbrök vannak. Én szerintem azért is vannak ezek a töbrök, hogy idővel – száz év, ezer évek – a földet vitte le a víz. Mer ami hézag vót a kövek közt, levitte, és ottan valahol kijön. Mer csak így képződhetek ezek a mély töbrök.” (Hr.) A Som-hegyen található a 120 m mély *Széllyuk* nevű töbröszakadék. A *Tisztabükkön*, ahol valaha a hosszúréti gulya legelt, két nagy, beláthatatlan mélységű töbröszakadék van. Dobálgattak bele követ, fagerendát a gyerekek és felnőttek,

hogy meghallják, meddig esik, meddig zörög. „Mink is gyerekek vótunk, már messziről vittük oda a követ. Kő a környéken nem vót. Aszt mindenki, ha ment oda, olyan suhancok, hát vitt valamit oszt behajintotta. Nem vót kerítve. Gazos.” Azonban – talán a szövetkezet idején – a vegyszereket is behányták, így próbálták megsemmisíteni, megszabadulni tőlük. Nem sokáig: „Rájöttek, hogy Gombaszögön kijön. Magyarok [= magyarországiak] jöttek kiszedni, nem tudom mennyi pénzér. Belementek, ott dógoztak lent, hordókba rakták, és valahol itt a fák alá leásták. Mert rájöttek, hogy a vizet megfertözi Gombaszögben. Mer ez egy: a körtvélyesi Evetes – ott is jön ki –, meg ez, meg Gombaszögbe.” Hasonló eredményekre jutottak a régiek a kacsás kísérletekkel is. A kovácsiak kacsája, amelyet a Som-hegyi mély lyukba engedtek, a hagyomány szerint a dernei halastóban jött ki, ill. a buzgói forrásban¹⁶ került a napvilágra; a Hárskút–Almás közti Nagy-Zomborba engedett pedig a déli hegyek túloldalán, a körtvélyesi Evetesben. „Lükő Balázst egy jó darabon le is engedték. Oly hosszú kötel nem is volt, hogy teljesen leért volna az aljára. Lükő Balázs egy kacsát odavitt magával, elengedte. Az Evetesbe jött ki.” (Hr) Azt mondják ilyenkor is, ez azért eshetett meg, mert a hegyek mélyén tengerszem van.

Az üregekkel kapcsolatosan végül megemlítendő, hogy az egyedüli feltárt barlang a buzgói cseppkőbarlang. Akkor fedezték fel, amikor a Buzgó vizét vezették volna Rozsnyóra (erre nem került sor). Emellett feltáratlan barlang található pl. Dernőn a „dicső Bikes”-ben (Bükkösben), ahol a falusiak szerint valaha betyárok tanyáztak. A barkai határban a *Marcilyuk*, *Királykő* és a *Hollókő* cseppkő-, a *Hólyuk* jégbarlang.

A nép szerint a sok földmelyi repedés és üreg az oka annak, hogy a kútból eltűnik a víz, a forrás utat talál, s esetleg csak nagy esőzésekkor jelenik meg újra, a régi tóból pedig csak mocsár marad. Mindez összefüggésben lehet azokkal a nagy rázkódásokkal, amelyeket a robbantások okoztak a bányákban, háborúban, újabban az út- és alagútépítéskor.

S mit köszönhetnek a vizek mellett ez üreges hegyeknek az itteniek? „Ha nem mészkőhegyek veszik körül Barkát, már nem lenne. Víz tározót akartak ide, a falu helyire, Lucska alatt húztak volna gátat. Mértek, fúrtak, de mészkőnyílásokra akadtak. S minthogy ezek elnyelik a vizet, lemondtak erről.” (Az adatközlő még utalt rá, hogy Barka a nagy magyar katolikus búcsúja miatt szemet szűrhatott a nacionalista uraknak.)

Források a falvak határában

A völgyben nagyon sok forrás fakad. A falvaktól délre található karsztfennsíkon van csupán kevés vagy alig: Hosszúrét és Hárskút fölött távolabb, a Szilicei-fennsíkon, a lucskai-barkai *Alsó-hegyen*. Különben gyakran hallani: „A népek, ahogy mentek, mindenütt találtak vizet. Nem lehetett megszomjazni, mert minden ötven lépésre volt forrás.” (Hk) „Forrás a határban van bőven. Akármerre mén az ember, akármerre mentünk dolgozni, mindenütt vót forrás, meg jó, tiszta vizek. Csak már itt az Alsó hegyen

nincs forrás...” (B) Esőzésekör még meg is szaporodtak. A feltörő források tiszta, jó vízűek voltak: „Akkoriban olyan volt minden víz, mint a kristály, olyan tiszta.” (L) „Lehetett meríteni, száz százalékosan. Az jobb, mint amit Rozsnyón isznak. Az ott gyün le oly sziklákából, lyukakból, millió évvel ezelőtti.” (B) Ma már eltűnedeznek a források, az emberek nem gondozzák, benövi a gaz, elburjánosodnak, kiszáradnak.

A kisebb forrásokat a határrészek szerint különböztették meg, csak a nagyobbak vagy nevezetesebbek kaptak nevet, s olykor ezek egész dűlőt is jelölnek (pl. a *Gálkútja* Hárskút mellett, a *Köpűskút* Dernő fölött a fennsíkon, a *Hármaskút* Lucska és a *Gercseskút* Barka határában).

1. Hosszúrét

a) A *Hangyási réten*, Jólész felé, az erdő szélénél, az *Erdő alatt*, a *Mészvölgyben*.

b) A *Butykoban*, *Váralja* felé, a mezei réten. (Amikor épült a vasút, kimélyítették, betoncsövet tettek le, ui. innen hordták a vizet az építők főzéshez is.)

c) A *Beregcsék* feletti kútacska, *Váralja* felé. A mocsaras hosszaki földeken e rész lecsövezése után az alagsóból a gróf kivezettette a talajvizet a felszínre: csorgós betongyűrűket helyeztetett a sánc mellé, ahonnan a dolgozó paraszt is ivott.

d) A *Hálmány-völgyben*, a hárskúti határnál, a *Káposztafődek* végében, „a *Fődvégeken*”; a *Partocskában*, az erdő szélén, ahová a Káposztafődek melletti *Kenderfődek*ről jártak vízért.

e) A *Kápolna* alatt, a Kápolnánál, az erdő szélén – *séferkőről*¹⁷ jön, nem meszes.

f) A *Füz-kút*, az oldalban, a *Parton* – a falu legrégebb, kőházas részén. „Hogy bírta ki ez a kis kútacska, hogy bírta ki ezt a népet, nem tudom. Éppen hogy csak jött belőle. Aztán felfogták itt a partiak, a másik rendszerbe [= a szocializmusban], csináltak tartályt, ezekbe a házakba, onnan van most is.”

g) A *Madarka kútja*, a *Buzgótól* a *Hálmány* felé, az út mellett. Kis, köves helyen bugyog a forrás, a madárkák itt oltották a szomjukat. Ezért sem engedték a forrásra az arra hajtott tehenet.

h) Az *Egyellői-réteken*, a *Bércmege*(tt) alatt. A *Bércmegetti kútacska*. (Gyümölcsösök voltak erre.) Szabadesséssel vezették vizét a csemetekertbe, ahová a falusi lányok örömmel jártak dolgozni, hogy pénzt keresenek. A Bércmege(ett)i kutat azóta elvette az erdészet, „becsinálták”.

i) A *Mátyás kútja* az oldalban, a *Cserepes akolyhoz* vivő út mellett.

Faválók álltak mellette, ahol a gróf juhái, majd a falu csordája, gulyája ivott. A szövetkezet aztán a vizet fölnyomatta a legelőre, hogy ne kelljen a kúthoz lejárni. Az állami gazdaság kevésbé törődött vele. Mára már csak a víznyomató szerkezet romjai és két vályúmaradvány van meg a néhai akol körüli legelő szélén.

j) *Buzgó* – bővizű, nagy forrás a falu mellett, délnyugatra. A szemet ápoló, csodát látott víz zarándokhely lett,

A Mátyás kútja

minden éven búcsút tartanak mellette. A jó vizükről nevezetes, gyógyító forrásvizeknél szólok róla.

2. Hárskút:

Délről kelet felé haladva, a falut környező hegyoldalakból feltörő források:

a) Az *Emődi-árok* források; az innen eredő patak a falu felé folyik a *Kis hegyútnál* fakadó forrás (valaha három is volt).

b) A *Kertmeg(ett)i-vögyben* a *Disznódérő* alatt; szintén patakcsaként ér a faluba.

c) *Hideg-kút* a *Hajcsa* vögyén. Tiszta, jó kút; úgy mondják, a környék papjának, Zeman esperesnek mindig innen kellett a vizet hozni. Az 1950-es években a „tunel” (vasúti alagút) építéskor felfogták a vizét tartályba, és a dolgozó munkásokhoz vezették. Később falusi vezeték lett belőle. Mivel azonban a szurkos főút alatt visznek át a csövek, azt tartják a vízről, nem igazán egészséges.

d) A *Rakattás-ódalban*, itatóhely, vályúkkal.

e) A *Dusa-árkon*; patakja átszeli a falut (nagyjából a falu határának déli részétől a nyugati s északi felé tartva, hegyes-partos vidékről a sík felé).

f) A *Bolo-árok* nagy forrás, melyből a felvégi házakba vezették a vizet.

g) *Gál kútja* – két forrás. Gondoltak rá, hogy a faluba innen vezethetnék a vizet. (A vasúti alagút miatt a terv meghiúsult.)

h) A *Boncos bércén*, a bérc felett a *Gábor kertjek* végében. A forrás mellett vályúk álltak. E kutat is vizsgálták, nem lehetne-e vizét bevezetni a faluba.

i) A *Bikes* alatti „jó nagy” forrás.

j) A *Hársasba*’.

k) A *Csátaj* nevű határreszen.

l) A *Gyüregő* alatti rezes, sárgás színű forrás (a falu réteinek végében, a patak szélén).

m) A *Királyházába*’, a földek közti határon, az árkon „nem is egy kútacska” van.

n) Az *Ódalúton*, amelynek végén két forrás is van.

o) A *Kerekes-vögybe*’. „Ott van fent vagy hat forrás is, a nagy hegy alól csak úgy bugyognak. Patakcsaféle gyön ott le a hegyből.” „Az úton is keresztülment, az okozta a csátés rétet, hogy nem ment egyenesen a patakba, hanem szétomlott.”

p) A *Hálmányon*.

r) A *Nagy-lázba*’.

3. Dernő:

a) *Szörnyű-kút* a Som-hegy lábánál, az *Arany-patak* völgyében. Az egyik legnevezetesebb kút. Miért szörnyű? „Mindég jött a víz, azért, hát szörnyű.” „Úgy ömlött s olyan hideg volt, hogy szörnyű.” „Hát hogy lehetett ott valamikor szörny?” A helybeliek úgy tudják, hogy amikor vizsgálták, mélyíteni akarták a kutat, s robbantották, hogy esetleg bevezethessék a faluba, „összerázkódott a mészke, elment másfele a forrás.” Aztán kevesebb lett. A kút környéke védett lelőhely. A forrás fölött a geológiai másodkor triász korszakából származó lábasfejték kétszáz millió éves kőületei őrződtek meg. A kút alatti daráskő-tömbökben is gyakran található csiga- és levellenyomatok. A Szörnyű-kút forrásvíze ugyanis „telítve van oldott kalcium-hidrogénkarbonáttal. A forrás alatt ez a feloldott ásványi anyag »daráskő« (travertín) formájában kicsapódik, és kis halmot alkot.”¹⁸

A Som-hegyből több helyről is jött víz. Mára megapadt a források száma.

b) A kis Som-hegy alatti (rónai) forrást egy falusi ember bevezette, „saját eséssel gyön”. Egy másik kutacska vizét pedig 1971-ben tartályba gyűjtötték, s bevezették a temetőbe, a halottasházba.

c) *Gazda kútkája* – több dűlő, *Körtvélyesi-völgy*, *Kányász-szög*, *Balázs-láz*, *Petermány* határán. „Oly jó víz volt, hogy még Magyarból is eljöttek ide [a csonka Magyarországra kitelepítettek], csak még egyszer ihassanak a *Gazda-kútból!*” Bár: „Nagymamámék mindig azt mondták, hogy nem szabad abból hirtelen inni, mert hamar elrontod a gyomrod.”

d) A *Pitrik* lábánál, itatóhely.

e) *Köpűskút/Köpűs-kút* (Almás felé), nagy hegyi legelő és „jó nagy kút, faválókkal”.

f) *Ardócskai-forrás*, lenn a *Meglészen*.

g) A *Sebes-árokba*’.

h) a *Szappanos-árokba*’.

i) *Habút-kút* a *Hajcsánál*.

j) a *Nyírjecskében*.

k) *Ökörész-kút* a *Harasztba*’. Nevét a sok ökörészvirágról kapta, amelyek igen szagosak voltak. Ma már nem nőnek a forrás mellett. A fájós szemet is öblítették, borogatták a vizével.

l) A Haraszt alatti kút, a bányánál. A falu felső végén egy közös udvarba s a házakba eséssel be volt vezetve. Egy bányarobbantáskor azonban eltűnt a víz.

m) A Zörgőbe', a Pipityke hegy (1225 m) oldalában (kb. 700-800 m magasságban).

n) A Pipityke lábánál, a bányánál. E forráska mellett zuzmó nőtt, amelyből tüdőbajt gyógyító teát lehet főzni. „A forrástól van ott valami, mert zuzmó csak ott volt.”

4. Kovácsi:

a) Felső-csorgó. Hideg, jó víz. „Nekem az vót a dolgom, hazagyöttem iskolából, akármily nagy vót a hó, a Felső-csorgóra mentem vízért. Aztat használtuk... Abból csak ittunk.” A '60-as években tartályba fogták, és az alvőben fokozatosan vezetik be a házakba.

b) Alsó-csorgó. „Oda jártunk vízér, de csak használatra. Ivóvízér oda fel kellett menni, édesapám mindig odakergetett a Felső-csorgóra. Erdőbe vót, jó hideg vót nyárba. Hordtak belőle vizet, de a kígyótól féltek többen. Én magam is. Egyszer, ahogy gyöttünk le a szénával, előre küldött engem az édesapám: »No csak, jánka [leányka], szaladj fel a Felsőre vízér!« Hát én merítettem az Alsóból. Oszt megtudta az ízéről: »Te jánka, ez nem a felső-csorgói víz!« Hát ...megitta. De nem vert meg azér soha, szót fogadtunk.” (Iván, szül. Bukovics Anna)

c) A Mélyútba. „Ha húzták be a rönköket, még az én apám is, abból ittak vizet.”

d) Az Ujjecskai-forrás; bevezették a temetőbe.

e) Csörgő-kút a Csörgőódalon, a Köpűskút mellett (kb. 2 km-re tőle).

A csörgői vályúknál ittatták a juhok, amelynek a Mocsárkán volt kosara. „Hát ott ittak a juhok is, ott vót annak a Tóth Barnának, úgy hitták a juhászt, mikor megalakult a JRD.¹⁹ Még zsendicéért²⁰ is jártak oda.” A még élő hagyomány szerint valamikor Bebek is itt itatta a nyáját.

f) Simko (vagy Dányi Józsi) kútjok a falu szélén, a Som-hegy lábánál.

„A Somhegy délkeleti lábánál húzódik a titokzatos Mocsárka. Felső, égeres-süppedékes részébe a Csörgő-árok szállítja a vizet a szomszédos nem karsztos területről. Itt azonban a víz eltűnik. Elnyeli a föld. Így a Mocsárka alsó szakasza már csak nagy esőzések, hirtelen hóolvadáskor hordoz vizet sziklás partjai között. Az elnyelt víz pedig Kiskovácsvágásában karsztforrás formájában kerül ismét a felszínre.”

g) Hideg-kút – jó vastagon omló forrás/források.

h) Gulyahálási-források, itatóhely.

i) Lázi-kútkák – „még öt kút is van abba a lábába”, a Borsodi rétek felett. „Azok mind arra rétek vótak, de most már be van növe, erdő. És ott vót egy jó: Lázi-kútnak nevezték... Jártunk a hegybe – Ligeteknek nevezik aztat – takarni²¹. Innen hordtuk, mert a Ligetekbe nincs semmi forrás.” „Hát ez itt olyan mély vót, a Lázi-kútka, hogy a két literes tejesfazekat meg lehetett meríteni. Meg szép, tiszta víz vót, mer a forrás a földből gyött – oly vót, mint a kristály!”

j) Borsodi kútkájok – jó ivóvíz volt a rét végében. A Bá-

nyásrét végében, a „Láztól lejjebb, a lucskai határ fele”. „Nem emlékszek, hogy ott lett vóna forrás, csak olyan mocsárféle.”

k) Ortványi-kút a Veszverés alatt. (Az Ortván szántóföld volt, a Veszverés erdő.) „Az a mi földünk sarkán vót. De ugye régen, mikor magángazdák vótak, pucolták a kutakat mindenféle a határba. Olyan jó vót, még a köteleket is, amivel kötözték a zsákok, oda vitték megvizezni, hogy ne törjön. Az az Ortványi-kút. Az hogy hogy néz ki, én nem jártam arra a határba.” (Kuchta Mária)

l) Germécei-források a lucskai határban és a patak a lucskai és kovácsi földek között. „Mikor ott dolgozott a nép a mezőn, hát én is ugye kiskoromtól itt nőttem fel, hát oda mentünk vizet inni, a patakba. A Germécei-patakba. Mer az onnan a hegybű gyün le az a víz. Meg jó is vót az a víz.” „A patak ahogy gyön le, az a lucskai határba vót az a Germécei-forrás. Jó kútka vót ottan. Édes mamámat ott csípte meg a kígyó.”

5. Lucska:

Források a falu keleti és északi határában; a Felső-hegyoldal keleti és északi részén és a Felső-hegyen:

a) Germécei-források. A Lúcs-hegy alatti forrás a Felső-Germécében, a rét végén, az erdő szélén.

b) A Bányácskánál feltörő forrás, az Alsó-Germécében.

c) Kerekhegyi-forrás.

Az említett forrásokból táplálkozik a Lucska és Kovácsi határan folyó Lúcs- vagy Germécei-patak.

d) Saskútdombi-forrás (e rész már Kovácsihoz tartozik).

e) Erzsébetlaki-kút.

f) Hutmánréti-forrás.

g) Hideg-kút.

h) Az Ergető alatt.

i) Mészkemencei-kút, a hegyoldalban, a falutól északra. A legfelső kút, amelyet befogtak a falusi vezetékbe. A forrás eredetétől néhány méterre 8 cm-es műanyagcsövön csorog a víz, hogy aki arra jár, tudjon vizet inni, mert a kút körül van kerítve.

j) Méheske, kút a falu fölött. E kút vizét is felfogták, s az itt készített tartályba oldalról bevették a Padocska forráspatak vizét is.

k) Maca-kút, a Mészkemencétől lefelé a Germécei völgynek. Séferes kőről jövő, nagyon jó forrásvíz, úgy mondják: „hamar emészt.”

Az északnyugati oldal és a falu nyugati, délnyugati határa:

l) Nagymesgyei-forrás. A szövetkezet az istállóba s a „blokkokba” (emeletes lakóházakba) ebből a „jó hideg” kútból vezettette a vizet. A bérházakban ezt használják ma is.

m) A „jó erős” [= bővizű] Iborkás-kút a Padocska alatt.

n) Mál kútja a Mál-hegy tövében. „A tanító bácsi mondta, hogy nagy üreg van alatta. Ha az telimegy vízzel, csak akkor jön a forrás. Most az eső keves, a forrás is keves. Néha tavaszkor alig tudunk rajta átmenni, őszkor meg elapadt.” Ha arra legelt a marha, útközben „meghúzták magukat” a forráspatakából.

o) Hármaskút, kint a lucskai és a barkai határon, a

Tisza János bácsi a Maca-kútnál

Református- és Katolikus-tag között. A nevét arról kapta, hogy három helyen tör fel forrás, melyek később összefolynak. Innen ered a pisztrángos *Laksa-patak*.

p) A Református-tag alatti kút.

r) Lázi-kút, az Ergető alatt, Barka felé.

s) A Görgei/Gergei/Gergely-völgyi séferes forrás, a falutól nem messze, a „felső keresztkétől”²² Barka felé. „Olyan forrás, mikor tavasszal is esőzik, meg a hóvíz megyen, nyáron is, mikor sok eső esik, hát úgy jön föl, bugyborékol, mint ahogy a víz forrik, a kavicsot, földet úgy hányja ki magából.”

sz) A Köszörű-völgybe’.

t) A Szépkő-völgyi kút.

A falu alatt:

ty) Cigán-kút, a Káposztakert felett.

u) Kesely-kút, a malomnál.

Délen, a karsztos Alsó-hegyen:

ü) Álom-tó. Maga a tó már eltűnt, már csak a mellette föltörő, bővizű forrás van meg. Azt tartják, aki abból iszik, egy óra múlva ismét „megéhezik” (megszomjazik).

6. Barka:

A Felső-hegyen, a falu északi, keleti, déli határában sok forrás fakad, és gyarapítja a Csermosnyát. Csak az Alsó-hegyen nincsenek források: „...az Alsó-hegyen, itt ez a Gergely-ódal, ez nagy, merő ódal, itt nincs forrás. Egy van kint a Tányán, itt kutat csinált még a gróf”. (Egy gémeskút-ról van szó, az egykori kocsmánál.)

Felső-hegyi források, a falutól É-ra, ÉK-re, K-re:

a) *Fehér-víz*. Meszes (és kissé vasas) forrás. A ‘80-as években készült községi vízvezetékbe ennek a vize van befogva.

b) *Söprűág*; Sötét-mészvölgytől eredő vasas forrás és dülő neve. Nagyon jó, hideg forrás a *Hegyódalba’*, amely a *Veres-kúttól* induló patakcsába érkezik.

c) *Veres/Vörös-kút*, itatóhely. „Mer ugye hosszú az a hegy, 3 km-es terület, hát itt is vót való csinálva, ihatott a marha.” „Csak az olyan huncut víz, hogy ha az ember abból itt, kirepedezett a szája. A víznek az összetétele nagyon vasas, azt mondták, akik jöttek a vizeket ellenőrizni.”

d) A Sötét-mészvölgyi-forrás, a Veres-kút és Fehér-víz összefolyásától indul a Csermosnya.

e) *Selyb-kút* a *Marci-lyuknál* a hegyi réten, itatóhely. A forrás vize már a Szádelői-völgynek tart.

A faluhoz közelebb eső, keletre, délkeletre levő források:

f) *Koportszögi-kút*, a Selyb-kúttól nem messze. A vize „jó, emésztésre”: aki abból iszik, jó étvágya lesz. Szintén a Szádelői-völgybe távozik.

g) *Fekete-kútka*, a *Vinkelyben*, a Szádelői-völgy felé.

h) *Görcsös-kút*, „gerceskúti kútkák”, a falu végén.

i) A *Pődömbé’*, erős forrás. A szövetkezet víztartályt csináltatott, s bevezette a vizet az istállóba. A szövetkezet vályúit már szétszedték a cigányok.

j) *Kosárhely*, források és itatóhely.

k) *Kuskorom*, dülő és forrás vályúival. E részen kendert is áztattak.

A falu mellett, északra:

l) *Tó-kút* a *Bérc* alatt, a Csermosnya patak mellett. A forrás télen szinte meleg volt, párolgott a hidegben. Vízét a fájós szemre is hordták.

Barka Ny-i, ÉNY-i határában feltörő források:

m) *Vas-kút*, az út mellett a patak szélén, a falu alatt 600 m-re. Körülötte mocsaras rész volt, amelyet alácsö-

Álom tó

veztek. A forrás már nincs meg: „*Kimosta a víz a patak-árkot. A patakszeleken nincs már forrás.*”

n) *Lázi-kút, Lázi-kútkák*, a lucskai és a barkai határon. Bóvízű forrás, amely egy hatalmas bükkfa vastag gyökerei alól jön ki. Patakcsája már lucskai területen folyik a Csermosnyába.

o) *Békás-kút* a lucskai mezőn.

p) A *Polyák-árok* forrás és patak a faluhoz közel. „*A Polyák-árok*ból ide, az *alvágbe* megyen a víz.” „*Ahogy gyűvünk be a faluba, ott van egy kis híd, onnét gyön. Itt van egy nagy árok.*”

r) *Piócás Kőszvényes-kút*.

s) *Madar-kút*, vize jó a szemre.

(folytatjuk)

JEGYZETEK

¹ Kardos 1987. 12.

² Elterjedt tévedés, hogy 1141-ben a cisztercita szerzetesek építettek itt kolostort, miközben Magyarország területén az első ciszterci kolostor csupán 1142-ben épült meg Cikádoron, a mai Bátaszék helyén. A kolostor dolgát Hervay Ferenc vizsgálta meg. Kardos István (1987) az ő levele alapján írja: „1460 és 1479 között a cisztercita kolostorok jegyzékének másolata során a „*Mellifos i Hug*” jegyzetet hibásan oldották fel: az „*in Hibernia*”, azaz az „*Írországban*” helyett „*in Hungaria*”-t írtak. (A kódex címe: Scundum registrum monasteriorum ordinis Cisterciensis (Dijon, Archives departementales, jelzete: 11 H 1159.) A tévedés kétségtelen, mert a jegyzék rendszere szerint e helyen csak az írországi Mellifons (vagy Mellifont) állhat, tehát annak a kolostornak a neve, amelyet bizonyíthatóan 1141–1142-ben alapítottak, és 1539-ig fennállt, sőt nagy kiterjedésű romjai ma is láthatók. Ez a vaskos tévedés – közli Hervay Ferenc – később bekerült Chr. Henriquez *Fasciculus sanctorum ordinis Cisterciensis* című, 1623-ban Brüsszelben megjelent művének II. kötetébe, s onnan vette át Pázmány Péter (*Acta et decreta synodi dioecenesi Strigoriensis*...Posonii 1629, 105). Pázmánynak Magyarországon mindenki hitelt adott, tudásában és tekintélyében senki sem kételkedett.” Kardos István (1987) mutatott rá a hárskúti apátság és a fennsík túloldalán, Körtvélyes fölött található Szent-Anna búcsújáró remetekápolna közti összefüggésekre is.

³ Szabó Gyula (Lucska) elbeszélése

⁴ Koresmáros László közlése

⁵ Vöröskő helyett Solyomkőt is szokás a hét vár közé sorolni. A monda elterjedtebb változata szerint Bebek a kincset a pelsőci hegyen találta: „Amidőn Bebek még juhász volt és saját – vagy éppen a földesura – nyájával kóborolt ezen a Pelsőci hegyen, egy kőszikla hasadékaiban kutyájának a felfedezése révén hatalmas kincset talált: mégpedig akkora mennyiségűt, hogy az később elegendőnek bizonyult hét vár felépítésére is. A várak, amelyek vele, mint alapítójukkal büszkélkednek: Murány, Krasznahorka, Szádvár, Torna, Szendrő, Regéc és Fülek. Maga Bebek – vagy ahogyan a régi emlékek írják: Bubek – ósatya lett egy nagyon fényes, nagyon gazdag és legfőképpen az ország zászlósúri méltóságának a viseléséről említésre méltó nemzetségnek.” (Bél M.)

⁶ Kardos István 1987. 28.

⁷ A néphagyomány egy más változata szerint a községet a tatárok pusztították el, s ez áll a Magyarország vármegyéi és városai c. monográfiában is. Mások viszont úgy tudják, hogy a falut – a Csörgő-árokotól érkező vízhez hasonlóan – a föld nyelte el. A víz a Som-hegy alatt, Kovácsi szélén bukkan ki, és a Simko kútja nevet kapta. Az eltűnt falu harangja is megmaradt még egy ideig: „Az elsüllyedt harang azonban a föld alatt is gyakran megszólalt. Különleges adottságokkal megáldott emberek még nem is olyan régen hallották szavát komor, sötét éjszakákon. De ma már ilyen emberek nem élnek.” (Fábián József)

⁸ d. krónika

⁹ Frák 1989.

¹⁰ d. krónika

¹¹ Mihók Juliska elbeszélése, Hárskút. Ulman Mari néniéknél még megvan a faszobor képe.

¹² Koresmáros 1989.

¹³ Koresmáros 1989.

¹⁴ A Zora Gemera / Gömöri Hajnal c. folyóirat két másik névmagyarázó mondát is közöl.

¹⁵ Eisele (szerk.) 1907.

¹⁶ Fábián 1994.

¹⁷ séferkő, séferes kő: vízátnemeresztő réteget alkotó palás kőzetek megnevezése e vidéken

¹⁸ Fábián 1994.

¹⁹ JRD (Jednotné roľnícke družstvo) = EFSz (Egységes Földműves Szövetkezet). A felvidéki magyarok által is általánosan használt kifejezés volt.

²⁰ juhtejből készült (savó), miután a gomolya sajtot kinyerték belőle

²¹ szénát forgatni, gyűjteni

²² felső keresztke - a falu felső végén álló kereszt

IDÉZETT ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

Dernő község krónikája (Ulman Lajosné szül. Jarabkó Margit feljegyzései)

Barka község krónikája (Bodrogi Tibor)

Hosszúrét krónikája (Balázs József)

Drnava, Lipovnik (1364–1994); Okresná knižnica Rožnava, 1994

Kováčová, Muráň, Sirk (Regionálna výberová bibliografia), Gemerská knižnica Pavla Dobšinského v Rožnave, 1996

Bél Mátyás

1992: Gömör vármegye leírása (1749), ford. Tóth Péter. Gömör néprajza XXV.; szerk. Ujváry Zoltán, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen

Bemutatónk – Barka. In: Rozsnyói Kalendárium 2004 (összeáll. és szerk. Ambrus Ferenc)

Borovszky Samu (szerk.)

é.n. (1904): Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Apollo Irodalmi Társaság, Bp.

B. Kovács István

2004: Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban; Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat

Fábián József

1994: Somhegy – A régék hegye. In: A Pákh Albert Társaság Évkönyve 1993–94, Rozsnyó

Fehérvári István

1935: Magyarok a nyelvhatáron. Sajó-vidék Könyvkiadó Vállalat, Rozsnyó

Eisele Gusztáv (szerk.)

1907: Gömör és Borsod vármegyéek Bányászati és Kohászati Monográfiája. Kiadja: Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Borsod-gömöri osztálya, Selmeczbánya

Frák, Gustav

1989: Železiarne v údolí rieky Čremošnej (Drnava a Lúčka). In: Vlastivedné štúdie Gemera 7. (zostavil: Július Bolfik, Rimavská Sobota)

Kardos István

1987: Körtvélyes – Hárskút. Hangsúlyok és kérdőjelek két jelentős műemlékünk történelmi párhuzamainak vizsgálatában. In: Új Mindenes Gyűjtemény 6. (szerk. Balla Kálmán), Pozsony

Koresmáros László

1989: Szülőfalum – Lucska. In: Csermosnya 3. A Dernői Alapiskola honismereti csoportjának értesítője (szerk.: Ambrus Ferenc)

Salma, Miroslav

1978: Z histórie obce Lipovnik. O vzniku názvov obcí v našom okrese. In: Zora Gemera, 27. évf.

Kiss László

Palócföld orvosai 4.

Gólya, csőrében kígyóval: Pillmann István Lőrinc (1751–1815)

Az 1635-ben **Pázmány Péter** esztergomi érsek és bíboros által Nagyszombatban alapított egyetem csak 1770-ben bővült ki orvosi karral. Az 1770/71-es tanévben még senki, a következő kettőben hárman ill. négyen, míg az 1773/74-es iskolai évben már öten szereztek orvosi oklevelet. Az első magyar(országi) orvosi kar történetét feldolgozó „Millenniumi Emlékkönyv” így örökítette meg őket: „**Madács Péter**, Poláma, Gömör m. – **Horvátovszky Zsigmond**, Bártfa, Sáros m. – **Pillmann István**, Bécs – **Stipsics Károly Mária**, Fehérvár, Fehér m. – **Riegler Miklós**, Rohoncz, Gömör m.”¹ Első olvasatra feltűnik kettőjük (Madács, Riegler) gömöri vonatkozása, ám a valóságban még Stipsicsnek és Pillmannak is „köze” volt Gömörországhoz – mégpedig nem is akármilyen. Stipsicsről most csak annyit árulunk el, hogy 1775 és 1780 között Hont vármegye „fizikusa” (megyei főorvosa) volt, és így fennhatósága alá tartozott a Nógrád és Gömör megyék közé beékelődő Kis-honti kerület (districtus) is.

Az igazi meglepetés azonban a bécsi születésű Pillmann, aki a megszerzett diplomával nem sietett vissza a doktorokkal teltt császárvárosba, hanem – hűen az orvosi kart létrehozó **Mária Terézia** elképzeléséhez – az orvosokban nem bővelkedő Magyarországon maradt. Mielőtt elkísérnénk őt letelepedési helyére, ejtsünk néhány szót nagyszombati éveiről is. Pillmann 1751. augusztus 10-én született Bécsben². Ifjú koráról nem maradt fenn adat. Az valószínűsíthető, hogy az orvosi tanulmányokat már Bécsben elkezdte és Nagyszombatba már a „sebészet magisztereként” érkezett (lásd disszertációja címlapját). Nem tudjuk, miért lépett át a patinás bécsi egyetem már ekkor híres orvosi karáról az alig ismert, még gyermek-cipőben járó nagyszombati fakultásra. Azt viszont tudjuk, hogy 1774 augusztusában itt fejezte be tanulmányait a „...de Aquarum martialium efficacia”, azaz a „vastartalmú vizekről” írott latin nyelvű értekezésével (lásd az ábrát). A Nagyszombatban kinyomtatott, 22 oldalas értekezést egyik tanárának, a kórtant előadó **Schoretics Mihálynak** ajánlotta.

A magyar orvoskar végzettjei által írt disszertációk tudós kutatója, **Dörnyei Sándor** így foglalja össze az értekezés fontosabb gondolatait: „Mivel az izomrostok vastartalmától függ azok teljesítőképesége, vagyis a test ereje, a vashiány nemcsak gyengeséget, de számos betegséget is okoz. A görcsös, az izomtónus csökkenésével járó kórok, az „elzáródásos” és a rossz vegyi folyamatokból keletkező betegségek hátterében lehet vashiány. Ezek kezelésére tehát igen alkalmasak a vastartalmú vizek. Ivása hasznos lehet a bélférges ellen is. Persze, e víz sem csodaszer: léteznek olyan állapotok is, melyekben a vas bevitele káros lehet a szervezetre.”³

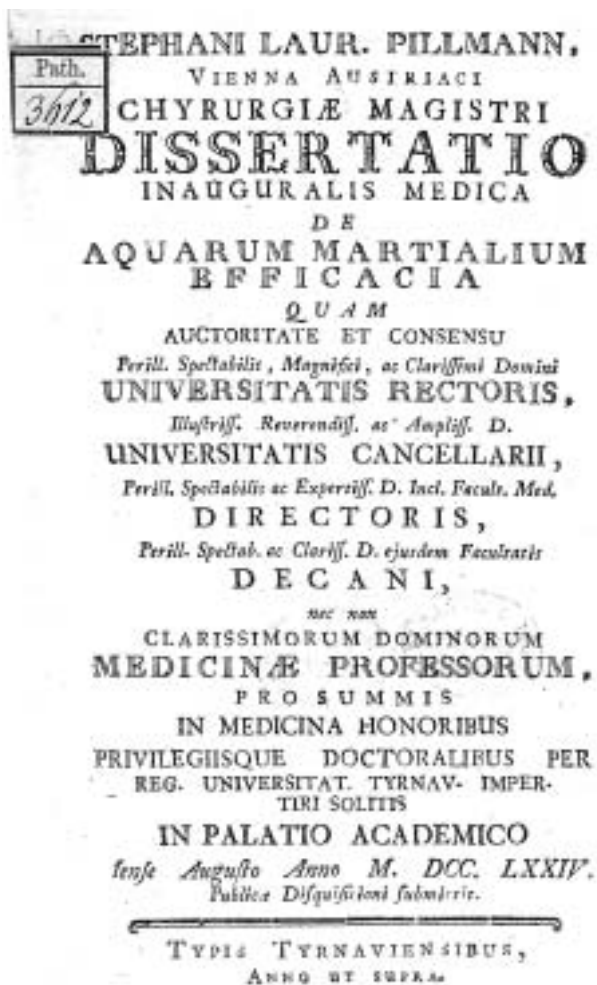
Pillmann értekezése egyike volt az első fürdőtani (balneológiai) értekezéseknek Magyarországon. Az orvosi kar

abszolvenseinek sorsával foglalkozó pozsonyi **Duka Zólyomi Norbert** (1908–1989) Pillman disszertációját a Nagyszombatban írt öt legjobb disszertáció közé sorolta: olyan értekezés, amely „önálló értékkel bír”⁴. A Helytartótanács levéltárában kutató orvostörténész szerint Pillmann disszertációja a bazini (ma: Pezinok) gyógyvízről készült, melyet korábban a híres pozsonyi orvos, **Torkos Justus János** (1699–1770) már megvizsgált. Mivel a Helytartótanács felszólította várost, tegye egész esztendőben használhatóvá a fürdőt, a baziniak – nehogy felesleges költségbe verjék magukat – a nagyszombati orvosi kart kérték fel az újabb vizsgálatra. Pillmann igazolta Torkos véleményét⁵ (Az ügy pikantériája: a baziniak e kettős pozitív vélemény ellenére továbbra is ódzkodtak az építkezéstől, mondván, sok más jó fürdő van a közelben, és a betegek inkább oda mennek majd...).

Az elkövetkező évek „hiatus biographicus”⁶-át nem tudtuk feloldani: rejtély hol, merre működött 1774 és 1778 között⁷. A már említett pozsonyi orvostörténész Rozsnyó város levéltárában kutatva igazoltnak látja, hogy Pillmann már 1778-ban Gömör megye főorvosa,⁸ s az is maradt 35 éven át. S mivel 1802-ben Kis-Hontot Gömör megyéhez csatolták, ettől kezdve mint Gömör- s Kis-Hont megyei fizikus ő volt három éven át a „főnöke” egykori medikustársának, a Kis-Hont székhelyén, Rimaszombatban működő Madács Péternek is.

Doktorunk a megyeszékhelyen, Rozsnyón telepedett le. 1780-ban a katolikus vallású Pillmann, mint a megye legtekintélyesebb doktora, a rozsnyói püspök háziorvosa lett. A püspökséget Mária Terézia alapította 1776-ban, kiszakítva a nagy kiterjedésű esztergomi egyházmegyéből egész Gömör és Torna vármegyét, valamint Szepes, Abaúj és Nógrád megyék egy részét. Kinevezett első püspöke, **Galgóczi János** (1713? –1776) meghalt, még mielőtt elfoglalhatta volna a püspöki széket⁹. Pillmann az őt követő, a tudományokat művelő és támogató **Andrássy Antal** bárónak (1742–1799)¹⁰ lett a háziorvosa 1780-ban. Ugyanebben az évben szülei elhalálásával tekintélyes örökséghez is jutott.¹¹ Családot alapított. 1793-ban a királytól mind maga, mind gyermekei részére magyar nemességet kapott.¹² Nemesi címerében „piros lábú fehér gólya piros csőrében kígyót tart”¹³.

Pillmann főorvosi tevékenysége még kutatóira vár. Aránylag jól ismerjük a városban kifejtett munkásságát – Duka Zólyominak köszönhetően. Pillmann javaslatot tett városi sebész alkalmazására – a városi tanács elismerte a javaslat megalapozottságát, de a sebész fizetéséhez már nem járult hozzá. Hasonló helyzet alakult ki a városi bába esetében is. A tanács megint csak elismerte a szülésznő állandó jelenlétének fontosságát, sőt, azt is belátta, hogy az addig használt szülőszek igen rossz állapotban van – de a gond megoldásának anyagi terheit nem

Doktori disszertációjának címlapja

vállalta. Pillman „harcolta ki” a városi orvos státuszát is: e funkciót a város szülötte, **Marikovszky György** (1770–1832) kapta meg. Megint csak az anyagiakkal volt gond: Marikovszky két és fél évig bírta cérnával. Amikor a város már 450 arannyal tartozott neki, s ráadásul illetlen szavakkal bántották őt, „bútszó levelet” írt, s elköltözött a Madács halálával orvos nélkül maradt Rimaszombatba.¹⁴

Talán több sikerrel járt azon javaslatával, amelyek nem jártak újabb rendszeres kiadással, mint az egészségügyi alkalmazottak díjazása. A városi jegyzőkönyveket átlapozva, Duka Zólyomi Pillmannak az alábbi tevékenységeit tudta dokumentálni: 1786-ban víztározót épített, 1789-ben állandó „karbantartót” neveztet ki e tározóhoz, 1791-ben rendeztetí a patak partján álló, s a vizet szennyező árnyékszékek helyzetét. 1795-ben betiltatja az ún. „titkos szerek” árusítását. 1803-ban ő irányítja a gyermekek körében dúló vörheny- (skarlát) járvány elleni küzdelmet és ugyancsak az ő vállain nyugodott – „hivatalos” állatorvos hiányában – a szarvasmarha-állományt tizedelő „marhadög” járvány megfékezése is.¹⁵

Gömör- és Kishont vármegye „protokollumaiból” (jegyzőkönyveiből) bizonyára újabb fontos adatok kerülhetnek még elő. Jómagam a magyarországi himlő elleni védőoltás, az angol **E. Jenner** által 1798-ban publikált

„vakcináció”, azaz a „tehénhimlő-oltás” (vacca latinul tehenet jelent) magyarországi kezdeteit kutatva jutottam el a zólyomradványi levéltárba, ahol alkalmam volt a XIX. század első éveinek jegyzőkönyveit fellapozni. Az 1803. év megyei jegyzőkönyveit tartalmazó kötet 484. oldalán a 166. sorszámú bejegyzés így szól:

„N.(emes) Vm. (vármegye) Rendszerint való Orvosa Pillman István fia Doktor Pillman Vintze által a Tehén-himlőnek bé-oltása iránt, a múlt Köz-Gyűlésre bé-adatott írására nézve, mivel maga az elő-adónak Attya lévén, a Dologról Itéletet hozni nem akar, Doktor Marikovszki vélekedését elő-mutatya, a ki is azt jelenti, hogy a Tehén-himlő bé-oltásáról előadott írás csak nem szórul szóra a Doktor Bene munkájából van ki-szedve, következésképpen, sokkal foganatosabb volna, ha az Auctor egy Orátiót dolgozna ki, a Természeti himlőnek veszedelmes vólta, és a Tehén-himlő bé-oltásának meg betsülhetetlen hasznairól, mely a prédikáló Székekben fel-olvasatódván, és a Bé-oltást el-lenző köznépek ajánlja”.

E barokkosan terjengős szövegből a következők derülnek ki. Gömör megyébe is eljutott a pesti **Bene Ferenc** orvosprofesszor könyve, amely Pesten jelent meg 1802-ben *Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és béoltásáról* címmel. E könyvet alapul használva, **Pillmann Vince** – doktorunk fia – írt egy saját „oktatást”, melynek kinyomtatásához a megye (anyagi) segítségét kérte. A megyegyűlés a kéziratot a főorvosnak adta ki véleményezésre, ő azonban – nagyon korrektül és etikusan – nem kívánt véleményt mondani saját fia munkájáról. A véleményezésre felkért, a már fentebb említett Marikovszky nem találta kiadásra méltónak a kéziratot. Nincs kizárva, hogy döntésében szerepet játszott az a tény, hogy jómaga is dolgozott egy ilyen jellegű munkán, amely majd 1804-ben Lócsén nyomdafestéket is lát a következő címmel: „A t.n. Gömör- és Kishont vármegyék rendeinél mély tisztelettel ajánlott a tehén- vagy mentő-himlőnek kiterjesztését tárgyazó a szülékeknek, nevelőknek, egyházi és világi előljároknak szívekre kötött buzgó kérése”¹⁶.

Nem tudjuk, kidolgozta-e Pillmann Vince a Marikovszky által ajánlott „orációt” (beszédet). Az említett megyei jegyzőkönyvből (620. o.) csak az derül ki, hogy **Marian-tsek Gottfried**, a Kis-Honti járás seborvosa 168 gyermek „szerentsés” beoltásáról tett „hivatalos Tűdősítást”. Vagyis 1803-ban Gömör- és Kishont vármegyében is beindul a himlő elleni oltás. Ennek „védnöke” és irányítója mindenütt a megyei főorvos. Így volt ez Gömörben is, amelyet a következő, 1804-es év megyei protokollumának 95. sorszáma bejegyzésével bizonyíthatunk:

„Pillman István e. f. Eszt. 5524. sz. kegyes rendeletre hivatkozva jelenti, hogy minden Megyebéli Orvosokat és Seborvosokat béhívott az Rendelésben meghagyott Ns. Vm. Tagjai előtt teendő Tehénhimlő béoltásra...” (s javasolja, hogy mivel az oltási reakció szemmel követése) „...a Járásbéli Seborvosoktól, kiknek számos betegeikkel szüntelen tartó foglalatosságok vagyon, éppen lehetetlen, a Nemes Megye nevezne ki érdemlett jutalmazások mellett két

arra alkalmasok Seborvosokat, akik tsupán a tehén himlő oltogatással foglalatoskodnának”.

Pillmann okos ajánlata nem talált – hasonlóan a rozsnyói egészségügy javítását célzó javaslataihoz – megértésre, erre utal a kurta kommentár: majd a Helytartótanácsból kérnek engedélyt...

Jelenleg az idézett jegyzőkönyv az egyetlen forrás, amelyben utalás történik Pillmann családjára, gyermekeire. Az említett Vince nevű fia Pesten szerzett orvosi oklevelet az 1801/02. isk. évben,¹⁷ s mivel 1785 és 1813 között nem kellett disszertációt írni, nem maradt fenn utáni orvosi értekezés sem. Sajnos, további sorsáról nem találtunk használható adatot.

Mint ahogy azt sem tudjuk pontosan, mikor és miért mondott le főorvosi hivataláról Pillmann István. Csupán a lemondás ténye dokumentálható: „*Marikovszky György 1806-ban Gömör- és Kishont megye rendes főorvosává választván, lakását Rimaszombat városába, később dr. Pillmann Rozsnyón lakó megyei első rend. főorvos hivataláról leköszönte után, ismét Rozsnyóra tette átal*”¹⁸. Pillmann Rozsnyón hunyt el 1815. május 16-án. A Budán megjelenő német nyelvű újság rövid nekrológban búcsúztatta őt, kiemelve, hogy hivatalát 35 éven át látta el¹⁹. Három még kiskorú gyermeke sorsát – valószínű tehát, hogy Vince nevű fia ekkor már nem élt! – barátjára és kollégájára, Marikovszkyra bízta. Az utolsó két évben „*mellkasi görcsök*” kínozták, halálát „*szívburok-vizenyő*” (Herzbeutel Wassersucht) okozta.

A múlt század elején kiadott Borovszky-féle megyei monográfia meg sem említi Pillmann István nevét, holott nemcsak főorvos volt 35 éven át, de a megye nemesi rendjének tagja is – ennek ellenére „kifelejtődött” a vármegye nemes családait tárgyaló, 1909-ben megjelent kötetből is.²⁰

JEGYZETEK:

- ¹ Hőgyes 1896. 224.
- ² Az anyakönyvi kivonatra hivatkozó „szlovák életrajzi szótár” szerint, 467.
- ³ Dörnyei 2001. 103.
- ⁴ Duka Zólyomi 1975. 110., 1. lábjegyzet.
- ⁵ Daday 2005. 89.
- ⁶ Hiány, rés az életrajzban.
- ⁷ Tököly ugyan azt állítja, hogy már 1774-ben a megye főorvosa, ám állításának forrását nem nevezi meg. (Tököly 1999. 278.)
- ⁸ Duka Zólyomi 1972. 175.
- ⁹ Tököly 1999. 112.
- ¹⁰ Tököly 1999. 14.
- ¹¹ Duka Zólyomi 1972. 175.
- ¹² Duka Zólyomi 1972. 175.
- ¹³ Nagy 1862. 297.
- ¹⁴ Duka Zólyomi 1978. 85.
- ¹⁵ Duka Zólyomi, 1978. 85.
- ¹⁶ Györy 1900. 140.
- ¹⁷ Hőgyes 1896. 229.
- ¹⁸ Kiss 1867. 193.
- ¹⁹ Gemeinnützige Blätter, 344.
- ²⁰ Forgon 1909.

IRODALOM

Daday András

2005: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest

Dörnyei Sándor

2001: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. 2. kötet, Borda Antikvárium, Budapest

Duka Zólyomi Norbert

1972: Absolventi trnavskej lekárskej fakulty vo vede a praxi. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku, VI., Vydavateľstvo SAV, Bratislava

1975: A magyarországi orvostudományi fejlődés gócpontjai a nagyszombati orvostudományi kar megalapítása előtt. Comm. Hist. Artis Med. 75–76. kötet

1978: Vývin verejného zdravotníctva mesta Rožňavy. Vlastivedný časopis, 82–85.

Forgon Mihály, mihályfalusi

1909: Gömör–Kishont vármegye nemes családai. Kolozsvár

Gemeinnützige Blätter

1815: (Zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung), Nr. 43, 344.

Györy Tibor

1900: Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899. Magyar Orvosi Könyvtudományi Társulat, Budapest

Hőgyes Endre

1896: Millenniumi Emlékkönyv a budapesti kir. tud. egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyar Könyvtudományi Társulat, Budapest

Kiss Antal

1867: Marikovszky György és Kósa Károly orvosdoktorok. In: Hunfalvy János (szerk.): Gömör és Kishont leírása. Budapest

Nagy Iván

1862: Magyarország családai címerekkel és leszármazási táblákkal. 9. kötet, Budapest

Slovenský biografický slovník

1990: IV. zväzok M–Q. Matica Slovenská, Martin

Tököly Gábor

1999: Ki kicsoda Rozsnyón. Méry Ratio, Somorja

Mátyás király egyik ábrázolása